ALEXANDRU BALACI

NICCOLO

MACHIAVELLI

La 3 mai 1969 s-au împlinit cinci sute de ani de la naşterea lui Niccol6 Machiavelli, pe care mari gânditori ca Friederich Engels îl puteau caracteriza drept titan al gândirii, pasiunii şi cunoaşterii, om de stat, istoric, poet şi totodată primul scriitor militar de seamă al timpurilor moderne. Analizator lucid, acela care nu a fost niciodată un savant de cabinet, ci un mare teoretician al practicii, Niccold Machiavelli, a iluminat toate dimensiunile ideologice ale Renaşterii, aplicând lovituri puternice feudalismului de tip italian, fiind expresia cea mai necesară a Italiei sale contemporane. În contrast cu toţi utopiştii, Niccold Machiavelli era perfect conştient de aportul său la suprastructura contemporaneităţii, descoperit, ca în curând Cristofor Columb, al unei limbi reale, dincolo de neexploratul ocean imaginar. Lumile de vis ale lui Thomas Morus sau Tommaso Campanella, plasate în *utopie* (în niciun loc terestru), sau în ideal plăsmuita *Cetate a Soarelui*, cristalizări ale unor profeţi propagatori a ceea ce ar trebui să fie, în viziunea lucidităţii geometriei ştiinţifice a lui Niccold Machiavelli, se transformă în descrierea a ceea ce este. El nu este sculptorul statuii perfecte ca Michelangelo Buonaroti, ci plasticianul unor forme care au caracteristicile vieţii.

Poate că nimeni nu I-a definit mai bine ca el însuşi într-o scrisoare către marele său prieten şi coleg ilustru în ştiinţa şi arta istoriei, Francesco Guicciardini, din toamna anului 1525, pe care o semna atotdefinitor: *Niccold Machiavelli*, *istorico*, *comico e tragico*.1 Acest caracter de tragic machiavelian avea să-i surprindă şi Giosue Carducci poetul Risorgimentului italian, epocă în care flacăra arzătoare a personalităţii scriitorului florentin avea să fie rivificată mistuitor:

Qui nell'aule del Senato Qui derei nel duro ostello Doloroso Machiavello Maturava îl *pio deşir*.

E ăla forza ed al peccato Che l'Italia egra tenea Chiese aiuto à l'alta ideea E de l'opera l'ardir… 2

Pasquale Villari, cel mai onest şi primul mare cercetător al vieţii şi operei lui Niccold Machiavelli, I-a putut numi, în modul cel mai just: „… l'uomo meno compreso e piu calunniato che la storia conosca…” 3 Memoria i-a fost într-adevăr ultragiată de către duşmanii libertăţii, de către duşmanii adevărului, acest precursor al „Italiei posibile”, fiind

desigur şi acela care se înscrie în fruntea scriitorilor politici italieni. Machiavelli mai poate desigur fi considerat şi ca primul filosof al istoriei, după acela care a fost Sant' Agostino. Dar el nu a fost un filosof creator de sisteme ci investigatorul, scrutătorul contemporaneităţii. Îndepărtat de metafizică, neinteresat de cauza primă, de primul mobil generator al întregii, vastei mişcări ulterioare, Machiavelli se dovedeşte a fi un experimentalist în studiul înlănţuirii datelor şi faptelor istoriei. Pentru el nu există o lege unică, invariabilă, tipar de aplicat întregii umanităţi de-a lungul epocilor trecute sau prezente, ci tot atâtea caracteristici variate, religioase, economice, politice, cât sunt şi naţiunile înscrise în mişcarea perpetuă a timpului istoric. El neagă transcendenţa creştină, reprezentant demn al laicii Renaşterii, substituie semnul fatal al Providenţei cu mobilitatea fiecărui caracter, fiecărui individ, complex şi multiform ca şi poporul căruia îi aparţine. El este desigur tipul istoriografului umanist, opus cronicarului medieval, autor de judecăţi de sinteză mai mult decât factolog. Realismul său rinascimental, facultatea sa unică de a sintetiza, I-au făcut să se înalţe de la studiul faptelor practice, al experimentelor generate de activitatea sa de diplomat, spre elaborarea unei teorii echivalente cu fundamentarea unei ştiinţe a activităţii politice. El a fost şi un om activ, alt prototip al Renaşterii al cărui prim ideal era *l'agire*, încercând să lupte pentru transformarea realităţii în cadrul propriilor sale idealuri şi tipare. De aci şi caracterul atât de viu, pasional şi al vieţii şi al operei sale. Mobilitatea sa a fost de multe ori înfrântă şi drumul lui Machiavelli nu a fost niciodată o cale largă a uşoarelor triumfuri. Acela care se putea defini ca pendulând între *comico şi tragico* a putut fi comparat cu un Prometeu înlănţuit. El aparţine şi din acest punct de vedere Florenţei, magnifica cetate creatoare, noua Atena a lumii, la al cărui realism a putut adera ca Dante Aligliieri sau ca Michelangelo. „Florentinitatea" de viaţă şi de acţiune I-a putut duce, ca şi pe creatorul *Divinei Comedii*, spre visul îndrăzneţ, bazat pe temelii puternice, al unei Italii unitare, a cărui individualitate caracteristică în corul marilor popoare europene, el a putut-o exalta, cu acelaşi vibrant patriotism ca cel al lui Dante, în pagini care au fost considerate înflăcărate imnuri, comparabile avântului Marsiliezii. Această „florentinitate" caracterizată de realism, de uzul metodei experimentale, de reînnoirea dreptului de existenţă a procesului raţional, de analiză clară şi de sinteză a faptelor, de aspiraţie spre

adevărul *effettuale*, se înscrie pe arcul vast general al Renaşterii, ca marea contribuţie a Italiei la istoria civilizaţiei şi culturii umane. Acest alt gigant al lumii reale din Cinquecento italian, alături de uriaşul Ludovico Ariosto, gigant al lumii ideale transfigurată în capodopera Renaşterii literare, a fost călăuzit în permanenţă de o stea unică, formarea statului italian, creat ideal în *Principe*, guvernat în regulile *Discursurilor* şi apărat în *Arta războiului*. Unitatea minţii lui Machiavelli se face în felul acesta prezentă în unitatea operei sale. Privind totdeauna în faţă întreaga lume şi îndrăznind să spună adevărul integral, el aspiră să recreeze statul realităţii şi al adevărului bazat şi condiţionat de către raţiune. Pentru el politica este vastul domeniu al activităţii umane raţionale în care se interferează uriaşele filoane ale ştiinţei şi artei. Ca şi medicina pentru el, politica are virtuţile terapeuticii, arta de a vindeca. Privind răul în faţă, cu ochii dilataţi de dorinţa pătrunderii în miezul lucrurilor, el a putut combate iluziile sau prudenţa corupătoare, generate de spirite vizionare sau de conformismul laş. Filosof al omului mult mai mult decât filosof al naturii, Machiavelli s-a prezentat umanităţii cu o aură de idealitate generată îndeosebi de profunzimea patriotismului său, pentru demnitatea vieţii sale, pentru sobrietatea sa de critic al realităţii. Legat prin Cultura sa întreagă de spiritul florentin, ascuţit, lucid şi ironic în opera lui Boceaccio, Sacchetti Luigi Puici sau Lorenzo îl Magnifico. Nu trebuie uitat că în aceste timpuri grele de involuţie istorică, Florenţa încă era inima Italiei şi putea fi model şi imagine a patriei viitoare, libertatea fiindu-i încă mare ideal. Întregul acesta climat, spiritul şi semnificaţia contemporaneităţii transpare net în opera Secretarului florentin. Ea poate fi cel mai important punct de plecare, ca forţă intelectuală, ca virtute sintetizatoare, a dezvoltării ulterioare a ştiinţei istoriei. S-a putut spune că Machiavelli nu este încă istoricul-filolog sau istoricul academician modern, nici scriitorul politico-sociolog de astăzi, ci istoricul-artist şi politicianul artist al Renaşterii. Totdeauna însă Machiavelli a simţit şi a vrut să fie scriitor. 4 Spirit liber rinascimental, neadmiţând categorii aprioristice, nici criterii prestabilite, trăind şi scriind în perpetuă tensiune, încordat suprem, Machiavelli a edificat o operă care este un monument al culturii europene. Realitatea este echivalentă pentru el totdeauna cu adevărul, cu splendida expresie, pe care a găsit-o pentru această echivalenţă: *la verità effettuale*. În stilul său retoric, de multe ori grandilocvent, dar nu

lipsit de luciditate şi artă Gabrielle D'Annunzio I-a putut caracteriza, lapidar pe Niccolò Machiavelli, poate mai just şi mai adecvat decât mulţi istorici literari: „Vorrei che il Machiavelli che io ammiro sopratutti, fosse studiat-o con passione dai giovani, anche come maestro di prosa eloquente. Chemeraviglioso scrittore! Per me egli e una mente, un'anima, un'artista fiammeggiante. La sua prosa mi brucia. un colosso di forza e di bellezza – e una giovinezza immoriale. Ma noi lo vediamo o traverse al *machiavellismo*, come vediamo a traverse al *petrarchismo* îl Petrarca, che pero ci appare timpicciolito e velato". 5

Machiavelli a putut apare ca exemplu de italianilate, ca exemplu al sincerităţii depline, cele mai îndrăzneţe. Angajamentul sacrosanct pe care l-a urmărit de-a lungul întregii sale vieţi, tumultuoase de multe ori, a fost de a nu face compromisuri niciodată cu propriile sale ferme convingeri. Inflexibil totdeauna pe această dreaptă cale, el a avut sprijinul adevărului, al iubirii sale nedezminţite de adevăr. Pătrunzător şi lucid, spiritul său nu a făcut concesii conformiste, cum avea să predice mai târziu celălalt mare istoric al Italiei, teoretician al „liniştii care nu aduce primejdii", Francesco Guicciardini.

Machiavelli era absorbit în travaliul minţii. Extraordinara sa originalitate intelectuală, care îl diferenţia înalt de contemporanii sau, consta în laborioasa, tenace, stăruitoare activitate de a descoperi adevăratele dimensiuni ale unei transformări istorice, ale unei personalităţi care putea influenţa mersul evenimentelor. Nu a fost un speculativ, dimpotrivă, opera lui se caracterizează printr-o adevărată evaziune din metafizic şi abstract. Dar el a fost un umanist şi în sensul că în centrul atenţiei sale lucide a pus totdeauna omul şi nu entitatea. Dar totdeauna luciditatea sa politică, vigoarea raţionamentului s-au aliat cu elanul scriitorului artist. Şi aceasta explică coerenţa fundamentală, logica şi caracteristica operei sale. Dar acest mare cunoscător al oamenilor a avut de suferit, din cauza lor. Cu toate că-i cunoştea ca nimeni altul, descifrator magnific şi îndurerat al curţilor, al politicienilor, al stărilor de lucruri contemporane, el a fost cel mai puţin „machiavelic", dintre toate personajele descrise în opera sa, adevărată, artistică frescă a vremurilor sale.

Învăţătura practicii politice, teoretizată de el ca nimeni altul, nu i-a folosit secretarului în fluctuaţiile vieţii. El a exprimat însă principiile unei umanităţi noi, a unor oameni care vor să determine o

nouă filosofie, o nouă artă. O nouă politică. Este vorba desigur de civilizaţia care urma să se înalţe pe bazele individualităţii creatoare. Cel mai lucid observator al timpurilor sale, martorul atent, în mijlocul ruinelor feudale, ale tuturor entităţilor filosofice, poetice, mistice ori idealist-creştine, privea îndrăzneţ şi conştient către cerurile luminoase ale unei noi culturi. Dar acest observator, acest genial arhitect politic nu are în el existente urmele unei minime vanităţi; atât de explicabile la creator. Putând uneori înspăimânta prin luciditatea sa, el nu a căutat să înşele niciodată pe nimeni, cum nu a căutat să se înşele pe el însuşi. Pentru el istoria este un gigantic proces viu, mereu reînnoitor. Răceala sa ştiinţifică, pătrunzând în nexusul faptelor aduce iluminarea oricărei celule sociale ori politice. Facultatea sa logică, extraordinara sa putere de asociaţie şi de sinteză, poartă la cunoaşterea universală, tot ceea ce în trecut putea să apară misterios, providenţial şi ocult. Şi în cazul lui, literar, de data aceasta, se poate vorbi, ca în cazul lui Dante Alighieri, de facultatea „sculptorică” a scrisului. Machiavelli a izbutit să portretizeze, să sculpteze figuri şi fapte, desprinse din cronici vechi italiene, dar mai ales din viaţa contemporană. Şi nu numai în opera sa literară în care a creat cele mai artistic – reale personaje ale dramaturgiei italiene, ci şi în paginile de istorie a ţării sale, în felul acesta opera sa fiind expresia cea mai original filosofică şi artistică a Renaşterii.

Definit ca descoperitorul şi fondatorul unei noi ştiinţe, a politicii ca forţă şi formă autonomă a raţiunii, Machiavelli nu a fost niciodată un teoretician abstract. A existat totdeauna cea mai strânsă conexiune între experienţele practicii sale de diplomat şi cetăţean şi ideaţia sa teoretizantă. Respingând idealităţile transcendentale ale trecutului, formând din om centrul vieţii spirituale, caracteristică fundamentală a Renaşterii (epoca descoperirii lumii şi a omului), scriitorul italian a fost şi un om de „partid”, un om politic în acţiune. Scrierile lui. riguros logice, aliază totdeauna pasiunea cu curgerea dialectică, în apărarea omului care-şi poate afla în el însuşi justificarea existenţei, atunci când nu este un neutral, ci un participant, o creatură activă, luptând împotriva destinului, de multe ori advers. Desigur că se impune aproape imediat comparaţia şi paralelismul cu Dante Alighieri. Individul (Dante preanunţase Renaşterea, care şi la el se putuse confrunta cu divinitatea creştină), la Machiavelli cucereşte dimensiuni eroice, dominatoare, esenţial active. Omul machiavelian ca şi

protagonistul dantesc a părăsit contemplaţia şi extazul în faţa cerurilor statice şi reci, evoluează în mijlocul vieţii şi al acţiunii. Contemplaţia a putut genera starea îngheţată a hieratismului pictorilor şi sfinţilor Umbriei, acţiunea creează principele machiavelian, luptător realist, raţional a cărui voinţă poate edifica state naţionale. Creatura aceasta istorică cizelată de umanism, care se poate dimensiona urmărind legi proprii, dându-şi o fizionomie, un chip după voinţa individuală, poate să-şi creeze şi propriul destin. Acesta este omul machiavelian în realitatea sa intelectuală, în integritatea sa etica, ordonată de legi raţionale. Aceasta este clara determinare a unei concepţii integral umaniste și a cărei pătrundere din partea cercetătorului atent, poate sfărâma concepţia apriorică despre „machiavelism1. Şi cultul „virtuţii” este un alt postulat al Renaşt. erii „şi atenţia încordată pe care i-o acordă Maeliiavelli îl defineşte încă o dată ca om sinteză al contemporaneităţii sale. *Virtu* în concepţia secretarului florentin nu putea fi decât tensionata energie virilă, transformatoare a propriului destin uman, individual, sau ideal, colectiv. Pentru fondatorul ştiinţei politice, pentru acest precursor al filosofiei istorice, valoarea supremă a omului activ consta în conştiinţa lui politică, idee dominantă în întreaga sa operă şi atât de actuală oricând, în lume, în timpuri şi spaţii. Dar niciodată lucidul observator nu a făcut ca sfera idealului să nu fie circumscrisă de aceea a realului. Identitatea Principelui se manifesta în realitatea conjuncturii vieţii politice, căutând educativ, ca pasiunile umane să fie transformate în virtuţi cetăţeneşti. Armonia este legea acestei idealităţi morale către care aspiră principele machiavelian, simbolul întregii sale opere, şi ea aparţine desigur Renaşterii. Precursorul patriotismului italian şi al Italiei Moderne, călător şi martor al stărilor de lucruri din marile monarhii vest europene, îşi putuse da seama de acest fenomen capital, al trecerii de la principatele feudale spre aceste importante, moderne formaţii statale, simbol al unităţii unei naţiuni şi să dorească înfăptuirea unui asemenea ideal politic şi în Italia. Cea mai frumoasă ţară a Planetei, bogată şi maestră a literelor *şi* artelor, care-şi putea justifica existenţa în Univers prin miracolul Renaşterii, se putea afla, prin divizarea ei politică şi fragmentarea feudal statală, pradă uşoară pentru marile monarhii înarmate cu armele forţei brute, care uneori, vremelnic, pot învinge pe acelea mai fragile, rudimentar, ale spiritului. De aceea se poate afirma că întreaga viaţă şi operă a lui Niccold Machiavelli este un

lung strigăt de chemare pentru construirea visului naţional italian. De aceea poate fi înţeleasă ideea fundamentală, axa întregii sale gândiri, flacăra nemuritoare a iubirii de Patrie.

O imensă dezbatere, de-a lungul celor cinci secole care au trecut de la naşterea scriitorului, a oscilat între doi poli adverşi. Într-o parte pendulau afirmatorii „machiavelismului”, cuvânt sinonim cu ipocrizia și cu amoralitatea politică, iar de partea cealaltă erau susţinătorii figurii austerului republican, teoreticianul raţiunii de stat (cu toată duritatea ei uneori conjuncturală), a interesului colectiv al Patriei care poate predomina orice interes egoist individual. Dar toţi afirmatorii sau negatorii vor constata totdeauna marea obiectivitate a scriitorului, extraordinara sa imparţialitate *detașată*, nobila sa figură, pusă în serviciul unui ideal, pe care nu I-a abandonat sub nicio lovitură. Machiavelli fu: „*odiato*, *temuto*, *negato*, *onorato*, *calpestato*, *bruciato*, *imitato*, *cantato*, *vantato*, *copiato*, *travestito*, *insultata* (subl. n.). Nacquero tanti Machiavelli: quello dei gesuiţi, quello dei patrioţi, quello dei filosofi, quello degli enciclopedişti, quello dei Protestanţi e quello dei Cattolici, quello dei letteraţi e quello dei tesaioli… Nacque îl maehiavellsimo…” 8 Dar într-o zi cărţile lui au devenit pentru tineretul Italiei a treia, cărţile de căpătâi, ca pentru italienii Renaşterii, cărţile Antichităţii. Se redescoperea idealul italian. De aceea orice carte despre Machiavelli nu poate fi o carte lipsită de participare, un sec manual şcolar. Gândirea machiaveliană este gândirea modernă, apropiată de noi, apropiată timpurilor noastre şi cartea care o cuprinde sau comentează este o carte de viaţă. Aducând în timpurile „corupte” care îl înconjurau, idealul vremurilor mai bune, Machiavelli a înfăptuit operă de italianitate. El a înţeles, ca nimeni altul dintre contemporanii săi, că la *corruttela* înconjurătoare era în realitate putrefacţia profundă a lumilor care dispăreau. Se prăbuşea întreg evul mediu şi martorul prăbuşirii sale definitive, Niccolò Machiavelli, aspira, ca sub ruine, să sape profundele temelii ale unei lumi noi, a lumii moderne. Negând întreaga scolastică, el substituie încă o dată bazei oţioase a teologiei, principiile ştiinţei noi pe care o dimensionează raţiunea dar şi experienţa umană. Noile concepţii despre stat, naţiune, spirit uman, metoda naturală a dezvoltării gândirii se substituie artificialului gândirii medievale. Meditaţia asupra omului şi locul lui în istorie, pătrunderea psihologică, încrederea în om şi în facultăţile sale creatoare subliniază o altă definitivă detaşare de

evul mediu şi-i pot preanunţa pe Machiavelli printre primii moralişti moderni, aşezat poate lângă Montaigne.

Pentru un subtil teoretician marxist-leninist ca Antonio Gramsci, care şi-a dedicat multe note din *Caietele din închisoare*, secretarului florentin, Machiavelli era o expresie necesară a vremurilor sale. El era strâns legat de exigenţele şi condiţiile contemporane care rezultau 1. dalie lotte interne della repubblica fiorentina e dalia particulare struttura dello stato che non sapeva liberarsi dai restului comunali – municipali, cioc da una forma divenuta începante din feudalismo, 2. dalie lotte tra gli stati italiani per un equilibrio nell'ambito italiano, che era ostacolato dall'asistenza del Papato e dagli altri restului feudali, municipalistici della forma statale cittadina e non territoriale, 3. dalie lotte degli staţi italiani piu o meno solidali per un equilibrio europeo, ossia dalie contraddiziuni tra le necessită di un equilibrio interno italiano ele esigenze degli staţi Europei în lotta per l'egemonia…" 7

Pentru Antonio Gramsci, fondator al Partidului Comunist Italian, Niccolò Machiavelli este în întregime omul vremurilor sale, iar ştiinţa lui politică reprezintă filosofia contemporană care aspiră la organizarea monarhiilor naţionale, ac? a formă politică echivalentă cu dezvoltarea ulterioară a forţelor productive ale burgheziei. Pentru Antonio Gramsci „la ferocia" machiavelliană este îndreptată împotriva reziduurilor de tip feudal şi nu împotriva claselor progresiste. „… îl Principe deve porre termine all'anarchia feudale e cio fa Valentino în Romagna…" 8 Machiavelli condamnând tirania, exaltând virtutea, individuală şi cetăţenească, putea să denunţe şi să condamne atât aristocraţia vremii sale, reziduu feudal, dar şi ambiţia primejdioasă a celor bogaţi. Descoperitor, *avant la lettre*, a teoriei luptei de clasă, perpetuă contradicţie între cei care au şi cei care nu au (*abbienti e non abbienti*), Machiavelli îi putea sublinia caracteristicile de motor al istoriei şi o declara absolut necesară cât timp clasa populară nu ar fi cucerit, în primul rând, drepturile politice.

Dar poate acum, în finalul acestui *Cuvânt înainte*, să subliniem unele contradicţii prezente în această personalitate care s-a vrut totdeauna orientată către o singură stea, contradicţii care sunt ale secolului său în care o lume dispare şi o alta se naşte. Poate că mai mult decât omul politic, Machiavelli a rămas un literat, un scriitor artist care şi-a exercitat meseria aceasta înaltă şi aspră, cu o

extraordinară pasiune. Acest maestru al energiei spirituale, acest analist necruţător, prin precizia chirurgicală a realismului cu care pătrunde stările de lucruri contemporane, se învecinează cu caracteristica unui mare scriitor umanist. Ca un artist al Renaşterii, îndrăgostit de tot ceea ce a produs glorioasa Antichitate, Machiavelli s-a întors către această epocă, săpând în profunzimile ei pentru a descoperi acolo esenţa civilizaţiei sale, a artei, a literaturii, a antropomorfismului său. El poate că este şi ultimul dintre scriitorii Italiei şi ai Renaşterii sale care s-a întors spre aceste vaste zăcăminte extrăgând minereul cel mai preţios, pentru a-l topi în creuzetul propriu. De aceea Machiavelli va ocupa totdeauna un loc de frunte în literatura italiană, în tradiţia naţională a Italiei, fiind acela care urmând linia de aur a lui Dante Alighieri, a delineat în conturul ei de frumuseţe şi energie efigia ideală a Patriei. Iar sfatul lui trebuie totdeauna ascultat cu reverenţă: „… intrare sempre per vie battute da uomini grandi…” 9 Pe acest drum a mers, senin, secretarul florentin, autorul *Principelui*, Niccolò Machiavelli.

Să ni amintim 1U de ceea ce a însemnat în Cinqueri nlo descoperirea noilor drumuri maritime spre India, prin circumnavigaiva Africii, dar mai ales descoperirea Americii. S-a întâmplat atunci acel fenomen pe care Marx avea să-i denumească revoluţia pieţii mondiale, deplasarea căilor comerciale uzuale ale Mediteranei spre ţărmurile Oceanului Atlantic. În paginile jurnalului pe care îl ţinea bogatul navigator veneţian Prinli exista o însemnare revelatoare care subliniază hotărât tot sensul grav pentru istorie al acestui extraordinar eveniment, toată semnificaţia iniţial dezastruoasă pentru comerţul şi traficul italian: „… ÎI senato veneziano doveva riconosecre ehe questa notizia era îl piu grande male che poteva subire Venezia, oltre la perdita della libertă…” 11

În felul acesta pentru Italia se deschidea calea unei lungi ere de involuţie economică. Peninsula fusese puntea de legătură între trei continente, azvârlită peste Marea Mediterană, şi acum comerţul de tranzit, care făcuse din Italia o ţară bogată în zorile Renaşterii, aproape nu mai exista. Dispariţia comerţului de tranzit, această caracteristică a dezvoltării puterii financiare italiene, ducea şi la slăbirea temeliilor propriei pieţe interne, baza cea mai puternică pentru favorizarea apariţiei marilor state naţionale. La sfârşitul secolului al XV-lea şi la începutul secolului al XVI-lea, Italia ajungea a fi o simplă noţiune

geografică: nu era un stat unitar, divizată în atâtea mici state de tip comună, ducat sau signorie.

În schimb pe firmamentul european, apariţia monarhiilor unitare, Franţa şi Spania, contribuiseră la consolidarea propriei clase noi, care îşi făcea apariţia şi se afirma pe scena istoriei, burghezia, care, cu ajutorul statului centralizat, înarmat şi puternic, putea să comhată şi să elimine concurenţa străinului.

Pentru aceste puternice monarhii unitare, Italia fragmentată, atât de slabă din punct de vedere politic, fără apărare fermă, era în realitate o pradă uşoară. Şi pentru cucerirea Peninsulei italice începe un lung război franco-spaniol.

Burghezia italiană, care putuse ajuta la înflorirea Renaşterii, eliminată acum din sfera comerţului sau a industriei manufacturiere, îşi întoarce ochii către pământ şi către sat şi începe să cumpere pământuri, exploatând acum, cât îi este posibil, pe ţăran. Așadar se poate vorbi, fapt foarte interesant şi original, caracteristic italian, de o răsturnare în structura de clasă a Italiei acestor secole, de o reîntoarcere spre forme depăşite de mersul istoriei, de tip feudal. Iar ţăranii care se emancipaseră, eliberându-se de starea de adscripti *glebae*, de iobag, devenind lucrători în ateliere şi manufacturi, se reîntorc, lipsind lucrul, în mase, la ţară, şi devin dijmaşi, supuşi noilor feudali funciari la exploatarea prin *mezzadria*. Întreagă această răsturnare a situaţiei generează lipsuri mari, o extraordinară mizerie.

În ceea ce priveşte configuraţia statelor italiene la începutul acestui secol (II *Cinquecento*), ea se prezenta în felul următor. Existau, încă înfloritoare, încă trăind din vechea lor splendoare materială şi intelectuală, cele două republici maritime, Venezia şi Genova. În nordul Ţării se afla ducatul de Savoia şi Milano, încă bogat centru industrial şi comercial; în centrul Peninsulei se aflau republica Florenţei şi Statul Papal, iar în sud „marele” regat al Neapolelui.

O lungă şi continuă luptă se dădea între concurenţii italieni pe pieţele europene, între micile state italiene, iar între limitele fiecărui stat între clase şi până la urmă chiar între individualităţi ambiţioase.

Monarhiile unitare vest-europene, Franţa şi Spania, încetaseră cu războaiele interne, de tip feudal. Clasa nobililor se afla acum sub semnul şi sceptrul monarhului care îndeplinise cu succes acţiunea de centralizare a statului unitar. Dar feudalii încadraţi acum în armatele regale ardeau de dorinţa cuceririlor pe care nu şi le mai puteau

îndeplini în propria lor ţară. Apare aşadar, ca o consecinţă, necesitatea de a duce dincolo de hotarele proprii această dorinţă însetată de cuceriri, şi regii, împinşi spre dobândiroa de teritorii noi, caută prăzi uşoare. În felul acesta vecinii Italiei încep o serie de lungi războaie, în primul rând împotriva Italiei, apoi între ei, pentru a putea acapara bogăţiile burgheziei italiene, creatoare în faza ei ascensională a celei mai splendide înfloriri a culturii şi artei, Renaşterea.

Primii care au atacat Italia au fost francezii lui Carol al VIII-lea, descendentul lui Louis al XI-lea, creatorul unităţii Franţei. Au fost primiţi sărbătoreşte în Nord, mai ales la Milano, de către ducele Ludovico îl Moro, care spera că va putea cuceri, cu ajutorul francezilor, întreaga peninsulă. În politica aşa-numitului „echilibru” italian (să ne amintim de afirmaţiile subliniate în paginile precedente ale lui Antonio Gramsci), Papa şi reprezentanţii băncilor florentine erau de acord cu *la calata*, cu invazia francezilor, considerată ca o lovitură îndreptată prepotenţei lui Ferdinando di Napoli.

Invazia francezilor are ca imediat rezultat o răscoală populară. Florentinii luptă acum împotriva afirmatei tiranii a Medicilor, care sunt constrânşi să fugă din oraş pentru a se salva de furia populară. Răsună acum pe străzile şi în bisericile Florenţei ecourile inexorabile ale vocii arzătoare a tumultuosului Girolamo Savonarola care predica împotriva bogăţiilor, împotriva corupţiei şi fastului Papilor (Alessandro Borgia), propovăduia o republică florentină al cărui conducător să fie însuşi Iisus Cristos. Austeritatea savonaroliană a aruncat în flăcările rugurilor capodopere ale scrisului şi ale artei, considerate de el şi de discipolii săi, atât de pregnant denumiţi *piagnoni*, ca obiecte şi subiecte ale unor moravuri desfrânate.

În

obiect al luxului deşănţat pentru bogaţi şi al mizeriei pentru masele populare. În venirea francezilor, Savonarola vedea o dreaptă judecată a cerului, o justă condamnare pentru păcatele cârmuitorilor Italiei. Dar francezii, mai mult decât răzbunători ai Providenţei savonaroliene, îşi vor demonstra imediat realele lor scopuri şi încep să jefuiască înainte de orice cuceritul regat al Neapolelui. Până la urmă alianţa cârmuitorilor italieni cu împăratul Massimiliano va provoca retragerea trupelor franceze.

Dar războaiele nu încetează şi acum pe pământurile Italiei se înfruntă francezii şi spaniolii lui Carlo Quinto, care era şi împăratul

Germaniei şi aspira şi el la vastele bogăţii ale Peninsulii italice. Se înţelege uşor care putea să fie orientarea politică a şefilor micilor state italiene. Oscilaţii îndelungi şi pendularea neregulată, cele mai variate tentative de manevră între polii celor două puternice state încleştate în lupta pentru dominarea Italiei. Această manevră continuă explica marele rafinament în arta diplomaţiei la care ajung italienii, dar fără mari succese. După cum se ştie francezii se vor prăbuşi în 1525, lângă Pavia, unde *tout est pierdu hors* l'honneur12. Spaniolii devin acum adevăraţi stăpâni ai Italiei. Cu toate acestea, Papa Clement al VI-lea încearcă să refacă o alianţă cu Franţa şi Anglia, împreună cu alţi conducători italieni. Armatele imperiale asediază, distrug şi jefuiesc Roma (este vorba de faimosul asediu al Romei din 1527), într-o manieră de ferocitate extremă. (Mai ales soldaţii germani luterani, deci anticatolici, aşa-numiţii Lands-Knecht erau cei mai înverşunaţi jefuitori şi batjocoritori ai Papalităţii.)

Acum se ridică o altă voce clară, răsunând puternic peste Italia, vocea unui mare teoretician al politicii, care îşi dă seama de cauza principală şi primordială a tuturor nenorocirilor abătute peste Peninsulă. Vocea este a lui Niccolò Machiavelli, iar cauza constă în fragmentarea Italiei, în divizarea ei politică. Mântuirea indicată de el cu luciditatea pătrunzătorului analist, dar şi cu ardoarea unui *vates*, era crearea statului unitar sub direcţia unui monarh unic, *Principele*.

Consecinţele pentru Italia ale rezultatului final al războaielor între francezi şi spanioli sunt dezastruoase şi clare. Napoli devine o posesiune spaniolă cârmuită de viceregi numiţi de conducătorii monarhiei unitare a Spaniei, din rândurile militarilor celor mai valoroşi. Roma Papilor, epuizată de politică, trebuia să încheie cu Carlo Quinto, în 1528 la Bologna, o convenţie strivitoare pentru independenţa sa. Dacă la începutul acestei perioade nefaste pentru Italia, Milano putea să mai fie, într-o manieră mai ales formală, condus de dinastia Sforzesca (în realitate şi ea dominată de austro-spanioli), după moartea, în 1535, a lui Francesco Sforza, Milano este inclus de Carlo Quinto în posesiunile spaniole ale fiului său, Filipo II. Republica maritimă Genova, care luptase vitejeşte împotriva francezilor, sub călăuzirea tenace şi bravă a lui Andrea Doria, îşi va schimba, pentru supravieţuire politică, orientarea, pentru a se alinia alături de ceilalţi în serviciul imperialilor. Mai puţin decât alţii a suferit ducatul Savoii, privilegiat de condiţia sa geografică, stat tampon la hotarele celor două

ţări beligerante.

Făcând *parte per se stessi*, 13 mici tirani ai Ferrarei (familia Estenşilor) şi ai Modenei (Gonzaga) au încercat, cu ajutorul secret al noilor stăpâni ai Italiei, să pună stăpânire pe pământuri aparţinând slabilor lor vecini. O astfel de tendinţă de a se „rotunji11 pe seama vecinilor a putut să fie comparată cu o bătălie concentrică de crabi, neextinsă la dimensiunile unui ideal naţional. Independenţa italiană este acum reprezentată numai de două oraşe-stat

— De o parte Veneţia, la serenissima, pe de altă parte, Florenţa oraşul crinilor şi al artei Renaşterii.

Republica maritimă venetă a fost totdeauna mai interesată de raporturile sale comerciale cu Orientul, purtând lupte continui cu turcii. Pentru aceasta, în 1529 şi-a cucerit din partea Imperialilor independenţa în cadrul general italian, plătind o puternică răscumpărare şi părăsind în folosul lor unele bucăţi de teritorii. Veneţia şi-a menţinut încă multă vreme antica importanţă în concertul comerţului internaţional, cu toată mutaţia marelor artere comerciale, cu toată cucerirea Orientului de către turci. Centru al liberei politice italiene Veneţia putea să fie şi un centru al liberei gândiri. Această situaţie specifică din aceste vremuri explică de ce din Veneţia iradiază asupra restului Peninsulei (aservită şi somnolentă sub jugul strivitor al dominaţiei străine sau ai Contrareformei), cuvinte arzătoare de iubire a libertăţii cu acelea ale unui istoric veneţian Paolo Paruta, care putea să scrie exaltând libertatea: „... tolta la libertă, ogni altro bene e per nulla, anzi la stessa virtu şi rimane oziosa e di poco pregio...” 14.

Mai tragică, dar în acelaşi timp mai eroică, a fost soarta Florenţei. A fost culminaţia unei întregi serii istorice de evenimente eroice, de dezlănţuiri de entuziasm, cu o caracteristică larg democratică, caracteristică de altfel tipic şi tradiţional florentină.

În 1512, liberul popor florentin a răsturnat de acum urâta tiranie a Medicilor (rechemaţi în Florenţa de către autoritatea dominatorilor străini), iar Florenţa, cea mai progresistă cetate a evului mediu, tipică organizare europeană de comună-stat, a redevenit o republică fără de despoţi şi fără de străini. Dar această adevărată insulă de democraţie şi libertate în largul tumultuosului ocean al Peninsulei, nu a putut rezista mai mult de douăzeci de ani. Asaltată din toate părţile de adversari înverşunaţi, chinuită de lungi şi fratricide războaie intestine, a trebuit până la urmă să cedeze sub puternicele

lovituri care se îndreptau împotrivă-i. Cu toată eroica sa apărare dirijată de doi mari luptători pentru libertate, Francesco Carducci (un strămoş al poetului celei de a Treia Italii, laureat al premiului Nobel pentru literatură, Giosue Carducci) şi Francesco Ferrucci, cu tot puternicul ajutor tehnic al marelui constructor de fortificaţii, bătrânul şi ilustrul Michelangelo Buonarroti, nesupusa Florenţă, ultima oază (în afara Veneţiei), a libertăţii italice, a trebuit să cedeze în faţa neîmblânziţilor săi adversari. Aceştia şi-au ales ca nou cap pe credinciosul şi umilul lor servitor, Alessandro de' Medici, un crud, un nemilos fiu al Papei Clement al VIII-lea, şi care devine servul – stăpân al regiunii Toscanei cu titlul de duce.

Urmează mai multe tentative de recucerire a libertăţii, dar toate sunt zadarnice. Tratatul de pace de la Château-Cambrbsis (1559), între spanioli şi francezi, are semnificaţia absolutei sclavii a Italiei, supusă acum, după încetarea oricărei rezistenţe, militarismului străin. Şaptezeci şi cinci de ani de război aduseseră Italiei, ca ultimă consecinţa, decăderea economică, reacţiunea de tip feudal, şi, lucrul cel mai grav, pierderea libertăţii şi independenţei naţionale. Şi aşa începe o nouă eră, de decadenţă, pentru italieni. Rămâne o mare amintire a Renaşterii, care a fost o epocă de mare bogăţie materială şi spirituală. Italienii vor fi pentru totdeauna mândri de a fi arătat, în timpul Renaşterii, o supremaţie spirituală, într-adevăr de nediscutat, asupra tuturor celorlalte popoare. Poporul italian se afirmase în orice domeniu de activitate, cu un mare elan, eu o extraordinară sete de a şti şi de a cunoaşte totul.

Între cauzele acestei decadenţe pot fi enumerate invazia străinilor care subjugase Italia, contrareforma sau sclavia spirituală şi poate şi aşa-numita incapacitate războinică a locuitorilor Peninsulei. Dar cauza principală a fost fragmentarea şi diviziunea politică, precum şi hotărâtă diferenţiere de clasă. Se încheia astfel o epocă, poziţiile economice şi sociale trăiau numai din trecut, nu mai exista o aspiraţie către evoluţie.

Într-adevăr, şi afirmaţia a fost făcută în repetate rânduri, istoria aproape a doua secole, II *Cinquecento* şi II *Seicento*, a fost o cenuşie involuţie. Decadenţa, sărăcirea Italiei a lovit mai ales burghezia, umilind-o şi nivelând-o. În acelaşi timp, această clasă nu mai primea din partea elementului ţărănesc, contact anteic, noile izvoare de rivificare care ar fi ajutat-o în evoluţia ei. Clasa industrială a patronilor

pierdea capacitatea de iniţiativă care-i fusese prima forţă. Investiţiile se deplasau de la industrie către agricultură, bogăţia care la început se extrăgea dintr-o intensă activitate, acum se încearcă să fie dobândită prin exploatarea ţărănimii. Această clasă suportase direct toate durităţile războiului, se înjumătăţise ca număr şi trăia în condiţii de mizerie de nedescris. Spiritul de iniţiativă caracterizase Renaşterea, absenţa lui caracteriza decadenţa prezentă. Lipseşte încrederea în propriile forţe

— Din micile state se formează o birocraţie care împiedică libertatea, iar la rândul ei Biserica catolică se fixează într-o organizare centralizată care împiedică orice reînnoire. Atunci când izbucnise Reforma religioasă a lui

Martin Luther şi a altor spirite care au protestat împotriva dogmatismului bisericii catolice, a avut tocmai marele merit de a fi spart organizarea centrală a catolicismului şi de a favoriza drept urmare disputa, liberul examen, independenţa şi autonomia gândirii. Victoria Reformei în diferite părţi ale Europei i-a făcut bănuitori pe guvernanţi şi au început persecuţiile. Așa a fost Consiliul din Trento creator al Tribunalului Inchiziţiei, educaţia jezuitică. Consiliul a reafirmat principiul autorităţii Papei, pe care jezuiţii o voiau dimensionată ca monarhie universală, dominând toate popoarele, toate conştiinţele: „… Lo straniero tolse la vita politica. Roma tolse la vita dell'anima, la libertă interioare. Fu un periodo disperato nel quale Tasso perdeva îl senno, Bruno moriva sul rogo, îl Sarpi era pugnalato, îl campanella carcerato per 27 ani, Galileo torturato…” 15

Italia se închidea în sine

Dar nicio prepotenţă nu a putut împiedica vreodată, definitiv, gândirea umană. Nu a putut să fie oprită vreodată complet marea mişcare intelectuală care-şi avea baza în Renaştere. Şi ea a putut purta Italia spre ultima cucerire în domeniul spiritualităţii, chiar în aceste secole care au putut fi denumite ale cenuşiei involuţii. Printre aceste ultime cuceriri putem aminti participarea omului la cunoaşterea şi cucerirea naturii, capacitatea umană raţională de a spaţia cunoaşterea în domeniul ştiinţei. Dar poate că cea mai mare cucerire a secolului este marea încredere în inteligenţa umană, acceptarea cunoaşterii ca activitate care pătrunde întreaga existenţă a omului. În sfârşit, trebuie reamintite tentativele de a putea aduce la cunoştinţa întregii omeniri faptul esenţial al egalităţii fundamentale a oamenilor, în activitatea şi

existenţa lor cotidiană.

De aceea, într-un asemenea sens, sunt vecini modernilor, oamenii acestor secole de involuţie, dar care şi-au depăşit timpul, ca Machiavelli, Giordano Bruno, Tommaso Campanella, Galileo Galilei.

Epoca a fost pentru unii cercetători considerată ca o epocă de decădere absolută, în care, pentru păstrarea echilibrului european, Papalitatea, centrul creştinătăţii, se alia împotriva francezilor cu Baiazid sultanul mahomelan, în care, ca un simbol, amanta Papei putea să fie pic

1 ată în Santa Maria del Popolo sub trăsăturile Sfintei Fecioare Maria, iar marele poet italian de limbă latină Pontano, putea incide pe un posibil mormânt al Lucreziei Borgia, cuvinte infamante arzătoare:

Hoc Tumuão, dormit I, ucretia nomine, sed re Thaïs, Alexandri jilia, rupta, nurus.16

În această epocă de crize şi de servitute politică a apărut un scriitor, un teoretician, o expresie *necesară* a vremii sale, unul care a avut foarte clar concepţia că Italia nu putea să câştige şi să-şi menţină independenţa, dacă n-ar fi fost unită sub autoritatea unui singur principe. Acesta a fost Niccolò Machiavelli, unul din giganţii Cinquccento-lui italian, celălalt (culminaţie a Renaşterii literare) fiind Ludovico Ariosto.

Viaţa lui Machiavelli poate că nu a cunoscut încă biograful adevărat. Au existat desigur monografii prestigioase, dedicate însă mai mult operei decât biografiei care ar fi putut contura precis portretul acelui personaj extraordinar, de la care au rămas relativ puţine pagini, dar care a fost desigur unul dintre cele mai controversate spirite înalte ale umanităţii. Lucrarea de faţă este o altă încercare pe linia pe care am urmat-o şi în alte lucrări ale noastre dedicate clasicilor literaturii italiene, de a arăta vibraţia unui cititor modern, aparţinând secolului XX, în faţa operei aceluia pentru a cărui apologie sau diatribă au curs atâtea fluvii de cerneală. Orientarea precisă este dată de însăşi întreaga orientare a ideologiei machiaveliene: a urmări – *la verità ejjettuale delle cose 17*.

S-a putut observa existenţa unei extraordinare simetrii în viaţa lui Niccolò Machiavelli, împărţită în douăzeci şi opt de ani de obscuritate aproape totală, patrusprezece ani de activitate intensă, dar sterilă din punctul de vedere al scrisului, patrusprezece ani de inactivitate politică forţată, dar foarte fecunzi în scrierea operelor… 18

Niccolò Machiavelli s-a născut aşadar la 3 mai 1469 în Florenţa într-o casă simplă a străzii care leagă magnificul Ponte Vecchio de peste Arno cu Palatul Pitti, sediul acum al unei faimoase galerii de artă. Strada poartă însă numele celuilalt istoric şi prieten, Francesco Guicciardini, şi la numărul 16, o simplă lapidă aminteşte că aci s-a născut şi a trăit 58 de ani, Niccolò Machiavelli la naşterea sa Erasm avea doi ani iar Leonardo da Vinci, şaptesprezece; Michelangelo avea să se nască mai târziu cu şase ani. El nu i-a amintit niciodată în opera sa. Machiavelli, în acelaşi timp, nu a fost contemporan nici cu Thomas Morus, nici cu Rabelais sau cu Luther, nici cu Calvin, Montaigne sau Bacon, ale căror nume sunt aproape totdeauna învecinate de al său. Şi trebuie să fim de acord cu exclamaţia unui recent biograf francez că: „... IL faut bien le voir, a sa date, et ne le faire plus recent qu'il pe Pest...” 10

Familia lui Niccolò Machiavelli era de antică stirpe şi cobora dintr-o veche seniorie din Montespertoli, mică localitate – cu caracteristici etrusce – nu departe de Florenţa, pe o colină, la confluenţa dintre Val d'Elsa şi Val di Pesa. Ca şi în cazul strămoşilor lui Dante Alighieri familia îşi pierduse vechile caracteristici nobiliare şi se stabilise, în condiţii nu prea strălucite economic în Florenţa, fiind una dintre familiile notabile din acest cartier de dincolo de Arno. Când în 1260, după bătălia de la Montaperti şi victoria ghibelină, adversarii au trebuit să plece în exil, printre cei care au părăsit cetatea se aflau şi Machiavelli, guelfi intransigenţi. Aveau să se reîntoarcă şase ani mai târziu şi să obţină de-a lungul existenţei lor istorice notabile funcţii în aparatul administrativ florentin (13 gonfalonieri, 54 priori!)

Familia îşi mai putuse păstra însemnele nobiliare, armele sale distinctive – o cruce albastră într-un câmp de argint cu patru *cuie* (chiavelli), tot albastre, plasate, simetric, în cele patru unghiuri ale crucii. Dar Machiavelli a fost un „*cui* bun” deşi familia sa era a cuielor rele – Malclavelli sau Malchiavelli! El însuşi, secretarul florentin, deşi obişnuit desigur în actele Signoriei cu transcrierile cele mai exacte, varia scrierea numelui său în felul acesta = Malclavellus, Maclavellus, Machiavegli, Machiavello, Machiavelli, Maclavello, Macciavello, Malclavelli...

Tatăl lui Niccolò, Bernardo Machiavelli, era, paralelismul dantesc se reimpune, jurisconsult, pătruns de gravitatea acestei profesiuni, căreia ar fi vrut să i se dedice şi înzestratul său fiu. Condiţia

sa actuală socială îl purtase şi spre o cultură laică, specific florentină, dispreţuitoare a exceselor religioase. Din resturile aristocraţiei lor, în afara armelor nobiliare, Machiavelli mai păstrase şi unele bucăţi de pământ ca în San Casciano, care va deveni un loc faimos în istoria literaturii lumii (în paginile cele mai vii pe care le-a scris acolo scriitorul italian). Bernardo ar fi iubit, tot ca orice florentin, şi libera conversaţie, dacă acordăm credit unei legende care în realitate acreditează spiritul de toleranţă şi libertatea lui Niccolò, căruia, un călugăr din Santa Croce, unde se afla cavoul în care era înmormântat tatăl scriitorului, adresându-i-se cu dorinţa de a îndepărta alţi răposaţi depuşi abuziv în cavoul machiavellian, Niccolò i-ar fi răspuns să-i lase liniştiţi, fiindcă tatăl lui era prieten al conversaţiei şi cu cât vor fi mai numeroşi aceia care se vor întreţine cu el, cu atât va avea o mai mare plăcere1.20

El se căsătorise în 1458 cu Bartolommea Nelli şi ea florentină şi deja văduvă a unui anumit Niccolò Benizzi. Vor avea împreună în afara scriitorului alţi trei copii, un alt băiat Totto şi două fiice: Primerana (uneori ortografiată Primavera), căsătorită aşa cum apare din corespondenţa lui Niccolò Machiavelli cu Francesco Vernaccia, negustor în Constantinopol, şi Ginevra soţia unui Bernardo Minerbetti.

O tradiţie cu nuanţe panegirice, care de altfel nu a putut să fie niciodată verificată, îi atribuie mamei scriitorului calităţile de literată, fiind autoarea unor imnuri sacre şi a unor canţone dedicate Sfintei Fecioare. Deci o femeie credincioasă şi poetă în acelaşi timp dar care dacă nu a putut transmite ilustrului său fiu devoţiunea i-a transmis darul poeziei care avea să-i lumineze asprele căi ale vieţii.

Nu se ştie aproape nimic despre anii copilăriei, adolescenţei lui Niccolò Machiavelli. Până la vârsta de douăzeci şi nouă de ani autorul *Principelui* este un florentin anonim care putea să fie încrucişat pe străzile marelui oraş, fără niciun semn de recunoaştere. Dar la ce spectacole putea să asiste lucidul observator şi să facă din ele prilej de meditaţie profundă pentru opera viitoare! Numai în câţiva ani Noua Atenă a lumii schimbase trei sagptpMMsg regimuri politice de la autocraţia iniţial atât de luminată a Medicilor, la teocraţia teribilă a lui Savonarola, care îl vrea stăpânitor peste oraşul crinilor pe austerul republican Iisus Cristos, sfârşind cu reîntoarcerea la republică prin Soderini şi democratismul gonfalorienatului său. Iar deasupra tuturor evenimentelor interne ale Florenţei invazia franceză inundase întreaga

Italie. Niccolò Machiavelli avea şapte ani când pe treptele Bisericii San Stefano era înjunghiat Galeazzo Maria Sforza, nouă ani când a avut loc explozia Conspiraţiei antimedicee a familiei Pazzi. Adolescenţa a trăit-o sub guvernarea magnificului Lorenzo, în înflorirea supremă a Florenţei, oraş al serbărilor strălucitoare, al artelor şi al umanismului, peste care avea să plutească curând marea umbră austeră a călugărului dominican, a ascetului străbătut de lăncile misticismului, de spiritul întreg al evului mediu revolut, dar care vrea să reînvie. Ca un simbol al imposibilităţii de contact între Machiavelli şi Savonarola, acesta pierea pe rug la cei 29 de ani ai scriitorului care avea să intre imediat în centrul Cancelariei florentine, pentru a-şi servi credincios până la ultimele clipe patria iubită deşi uneori atât de ingrată.

Îl vedem în anii aceştia tineri pe scriitor în fiecare zi pe străzi, atent la marele spectacol al vieţii, al oamenilor prezenţi în oraşul care era centrul intelectual al Italiei. De aci derivă desigur acea intuiţie netă pe care a avut-o totdeauna despre realitatea obiectivă, de aci echilibrul lui politic şi senin în construcţia lui armonică. Adolescenţa tăcută şi obscură a lui Machiavelli a fost cheltuită în faţa marelui spectacol de viaţă şi de artă pe care îl oferea Florenţa contemporană, glorioasa signorie a lui Lorenzo de' Medici. Aci se scria cronica lumii.

Poate că micul Niccolò a frecventat şcoala din cartierul de dincolo de Arno. Să ne amintim că încă din timpul lui Dante Alighieri la cei 90.000 de locuitori ai Florenţei învăţau să citească 10.000 de copii, care urmau ulterior cursuri de gramatică iar mulţi dintre ei se înscriau la lecţiile libere ale profesorilor laici, care în Florenţa democrată concurau pe ecleziaşti şi deveneau preponderenţi. Către asemenea profesori a fost îndreptat desigur, şi de atunci, prea inteligentul Niccold Machiavelli. Citea desigur mult, însetat de cunoaştere. (Un înmal, recent descoperit, al tatălui lui Niccolò, Bernardo Machiavelli, înseamnă cumpărarea unor cărţi rare, aruncând în felul acesta oarecare lumină asupra lecturilor şi mediului în care a crescut filosoful italian21.)

Nu a fost niciodată însă un om al bibliotecii, ci al străzii şi al posibilităţii de a cunoaşte astfel poporul, cu toate variaţiile sale de la elanul cel mai generos la mânia cea mai înverşunată. I-a fost un perpetu cercetător şi până la urmă cel mai atent şi lucid, student şi judecător. Marele maestru i-a fost ziua care trece şi evenimentul popular al străzii tumultuoase, faptul care soseşte, dar este limpede,

aşa cum o demonstrează scrisul său, că a cunoscut de aproape, că a studiat profund scriitorii latini. I-a fost poate maestru acela care avea să-i fie coleg în Secretariatul Republicii, Marcello Virgilio Adriani, i-a ascultat, fără nicio îndoială pe Poliziano şi pe Marsilio Fieino, acela care putea să ridice altare pentru marile spirite ale Antichităţii. A căutat să extragă din marile modele clasice lecţii pentru contemporani şi reguli de conduită. Urme ale latinilor apar oricând în operele sale, în gândirea sa care încearcă să lumineze stările de lucruri contemporane. Fascinaţia umanistă îl covârşeşte în interpretarea faptelor antice în care răsfrânge experienţa contemporană. Fără nicio îndoială se poate afirma integral caracteristica umanistă a culturii sale. Dar mai mult decât cărţile, ascuţitul, extraordinarul său talent a fost cizelat de experienţă, istorie şi observaţie. Contemporan mai tânăr al lui Lorenzo de' Medici, Marsilio Ficino, Poliziano, Pico della Mirandola, el a fost însă şi martorul, aşa cum am mai arătat – al unor extraordinare evenimente care îi puteau oferi materie vastă şi argumente puternice, pentru a-şi putea exercita excepţionalele sale daruri de observator şi cercetător.

Aşadar partea primă, pregătitoare a studiilor lui Machiavelli, nu ne este cert cunoscută, poate fi stabilită prin posibilităţi şi paralelisme conjuncturale. De altfel din întreaga adolescenţă ori primă tinereţe a lui Machiavelli nu există decât două documente, două scrisori trimise de el, una (2 decembrie 1497) adresată unui Prelat roman, prin care cerea restabilirea unor drepturi pentru *Maclavellorum familia*, uzurpate de familia Pazzi într-o biserică.

Santa Maria della Fagua în Mugello, şi o a doua, (8 martie 1498), adresată unui prieten şi prin care se manifestă tendinţa sa antisavonaroliană.

Urmează acum cea de a doua parte a vârstelor lui Machiavelli, partea activă şi operativă, intens cunoscută, pentru că în 1498, el intră în viaţa publică, în serviciile patriei sale, iubită de el „mai mult decât sufletul", aşa cum transpare din scrisoarea finală, scrisă într-adevăr pe patul morţii şi adresată marelui şi credinciosului său prieten, Francesco Vettori. Niccolò Machiavelli este numit secretar al Cancelariei florentine. Era unul dintre cele mai dramatice momente ale istoriei Florenţei, acesta în care Niccolò intră în serviciul ei. Fusese răsturnata „secta călugărului11 Savonarola, se închidea un capitol delicat, se întrevedeau perspective noi, înaintate. Machiavelii intră în

serviciul Republicii la 28 mai 1498, la cinci zile numai după arderea pe rug a lui Savonarola. Magistraturile Florenţei erau atunci sub semnul Signoriei, aleasă pentru un interval de două luni de către Marele Consiliu. Signoria era alcătuită din nouă Signori sau Priori sub îndrumarea unui Gonfalonier. Afacerile de război «i străine erau cârmuite de către un grup numiţi *Dieci della libertă*, în timp ce un alt grup de opt magistraţi se ocupau de afacerile criminale. La fiecare şase luni se alegeau din Marele Consiliu un Comitet de optzeci pe care magistraţii Florenţei îl foloseau drept consultanţi operativi. Expedierea curentă a tuturor afacerilor de orice ordin aparţinea aparatului administrativ a doua Cancelarii – Machiavelli a candidat pentru postul vacant de prim secretar al Signoriei şi a câştigat concursul asupra a trei candidaţi dintre care Messer Francesco Goddi, profesor de retorică la Studiumul florentin, notarul Andrea di Romolo şi un Francesco di ser Barone care avusese un amestec nefast în procesul intentat lui Girolamo Savonarola. Numirea, după concurs, este confirmată de către Marele Consiliu la 19 iunie 1498 şi Machiavelli va avea sarcina de a dirija cea de a doua cancelarie a Signoriei, care avea drept obiect afacerile interioare. Dar la 14 iulie al aceluiaşi an va deveni secretarul Celor Zece „di libertă e di pace", rămânând în această funcţie, care îi va transmite pentru posteritate şi veşnicie denumirea de *il Segretario*, până în anul l. r) 12. Leafa celui care îndeplinea această funcţie importanta echivalentă poate cu a unui Secretar general modern, era de numai 100 de florini pe an. Dar geniul lui Maeliiavelli a depăşit această modestă condiţie şi el a i/. hutil. să pătrundă în interiorul celor mai delicate afaceri, slujind totdeauna cu deplină abnegaţie înaltele interese ale Statului, în domeniul relaţiilor externe, cu celelalte. late ale Italiei sau Europei, în al administraţiei teritoriului florentin, în afacerile războiului etc.

Tânăr, încă obscur, cu un rang totuşi secundar, faţă de facultăţile sale, dirijând cea de a doua Cancelarie care executa de fapt ordinele primei Cancelarii, condusă ca prim secretar de un prieten ca umanistul Marcello Virgilio Adriani, Niccolò Machiavelli ne face impresia că declară din acest moment, oraşului, Italiei, întregii lumi. prezenţa sa de care va trebui într-adevăr să se ţină seama totdeauna.

În felul acesta începe acea perioadă pe care Machiavelli, el însuşi, avea s-o caracterizeze atât de nimerit: „la lunga esperienza delle cose moderne" 22. În felul acesta încep simetric cei patrusprezece ani

de intensă viaţă activă, de extraordinară experienţă practică a fenomenului politic. Patrusprezece ani, cu sute şi mii de documente pe care, de cele mai multe ori le redacta singur. Câte mii de depeşe, câte sinteze de rapoarte de prezentat magistraţilor supremi ai Florenţei! Un adevărat monument poate să fie considerată această uriaşă colecţie de *Relazioni*, care I-ar situa înalt pe Machiavelli înaintea tuturor spiritelor politice italiene ale acestor ani, chiar dacă el nu ar mai fi scris nicio altă pagină. Realitatea vie, realitatea imediată palpită în acest imens *Corpus* de relatări e are pot fi citite cu interesul unei opere literare, în care a transfigurat contemporaneitatea italiană, atât de mobilă, atât de dramatică.

Niccolò Machiavelli a cucerit foarte repede încrederea înalţilor funcţionari ai Cetăţii. Spiritul lui dinamic, intelienţa-i subtilă puteau descifra rapid chiar sensurile arcane ori voit încâlcite ale lucrurilor politice, puteau indica soluţii clare, soluţii precise. Neobosit în experienţa lungă a lucrurilor moderne, la rându-i exploatează, pentru

3 – Niccold Machiavelli opera viitoare, aceste vaste zăcăminte de informaţii, fiind în mijlocul lucrurilor.

Signoria urmăreşte cu simpatie pe secretarul lucid şi tânăr, totdeauna atent, inteligent şi devotat, care nu demonstrează ambiţii de rapidă, înaltă carieră. Obiectivismul său îl plasează deasupra partidelor şi fracţiunilor. Calităţile personale îl duc înainte, forţa inteligenţei sale îl face să-şi depăşească colegii de funcţionariat, care nu-i contestă evidenta superioritate. Primeşte orice sarcină, indiferent de nivelul ei, şi o rezolvă, fără a se plânge vreodată de prea intensa activitate pe care trebuie s-o desfăşoare. Orice îi este însă învăţătură şi sământă pentru rodiri viitoare, pentru edificarea unor principii generale de politică universală. Spiritul machiavelian avea caracteristica fundamentală de a descoperi starea universală a fiecărui lucru sau situaţii, nemuritoarea lor esenţă.

Geniul prima dată machiavelian se comportase caracteristic în atitudinea sa faţă de Girolamo Savonarola. El pătrunsese cu cea mai ascuţită luciditate în centrul dramei austerului dominican şi nu se emoţionase nici în faţa patetismului său, nici în a tragicului sfârşit. El intuise perspicace marea eroare a lui Savonarola, de a fi interferat, cum făcuseră şi Papii de altfel, teologia cu politica. Teocraţia savonaroliană nu putea să fie simpatică aceluia care a dimensionat autonomia deplină a politicii. Savonarola, după părerea lui Machiavelli,

nu a pătruns la rădăcina cauzelor relelor Italiei, şi de aceea nici nu a putut indica remedii. Negând viaţa în numele ascetismului, negând activitatea continuă în numele misticismului contemplator, el nu putea fi decât eliminat din viaţa adevărată a oamenilor. Rază crepusculară a trecutului, patetic rudiment al omului medieval, Savonarola nu a putut avea niciodată simpatia aceluia care se prezintă ca reprezentant al omului modern. Trimisul lui Dumnezeu, Girolamo Savonarola se dă la o parte în faţa omului de ştiinţă, a muncitorului intelectual. Acuma când Renaşterea incendia întreg cerul Florenţei, se răsfrângea în marmore şi pânze, când raţiunea triumfa împotriva misticismului, rugurile pe care *i piagnoni* le ridicau pentru arderea cărţilor sau a pânzelor lui Botticelli, păreau ridicole în faţa marelui rug pe care avea să ardă curând, el însuşi, paladinul unei lumi care era incendiată pentru totdeauna cu el. Savonarola putea să aştepte totul de la Dumnezeul său creştin, în timp ce lucidul, umanistul Machiaveli, aştepta totul de la om.

Primul document, prima mărturie directă a geniului mac hiavelian, este o scrisoare din 9 martie 1498, adresată unui prieten, Ricciardo Becchi, şi a cărei minută există în *carte*. *ggio-ul* scriitorului. Spiritul lucid al lui Machiavelli o străbate de la prima la ultima vorbă, făcând o dare de seamă despre predicele lui Savonarola, al căror lirism înflăcărat nu izbuteşte să-i înşele. Este prezentă tendinţa care se va permanentiza la Machiavelli de a nu putea fi di? acord cu explicaţiile neraţionale şi ironia tânărului se riitor este supremă atunci când el echivalează lava arzătoare a profeţiilor lui Savonarola cu cuvintele teribile: *le suc bugic* (minciunile sale). Este prezentă, în acest prim document cu care Machiavelli intră în istorie, caracteristica intelectualului laic, indignat până la urmă de fanatismul colorat al minciunilor cu care dominicanul vrea să contrabalanseze raţiunea şi adevărul *effettuale*. În acel bizar almanah al său în versuri *Decennale primo*, el va reveni asupra figurii lui Savonarola, prezent în unele terţine, nu în cele mai luminoase culori, iar în *Principe*, revenind asupra concepţiei teocratice a dominicanului va întrebuinţa pentru prima oară teribila expresie de *profeţi* (*lisarmaţi*. Şi antipatia sa de om modern împotriva medievalului va persista până spre sfârşitul vieţii, când, într-o scrisoare (17 mai 1521) adresată prietenului şi istoricului Francesco Guicciardini, va vorbi despre Savonarola ca despre un *versuto* (un viclean).

Într-adevăr cu greu se pot imagina două spirite mai antitetice. De o parte raţiunea, de altă parte fanatismul, de o parte extazul, de altă parte luciditatea, de o parte religia pură, de altă parte ştiinţa, de o parte patosul profetic, de alta consideraţia rece a realităţii. Savonarola încercase să facă o mănăstire din Florenţa nefiind un om al timpurilor sale, Machiavelli explora dincolo de zidurile unei cetăţi efemere în căutarea omului şi a raţiunii sale de a fi. El a condamnat capital dincolo de hotarele raţiunii pe Girolamo Savonarola, contemporanul său numai în cronologia abstractă a anilor, atunci când I-a declarat un profet dezarmat.

Machiavelli a câştigat foarte repede încrederea înalţilor magistraţi florentini şi îndeosebi a Gonfalonierului pe viaţă Piero Soderini. La câteva luni doar de la numirea sa primeşte şi prima misiune diplomatică. Va avea douăzeci şi trei de misiuni în străinătate şi numeroase în interiorul Peninsulei italice. Va fi trimis ambasador în Franţa, în Anglia, în Statul papal, va cunoaşte popoare şi oameni interesanţi, viitoare personaje ale frescei sale istorice.

Prima misiune a Secretarului-diplomat va fi în noiembrie 1498 la Jacopo d'Appiano, senior de Piombino, condotier în slujba Florenţei şi care după expresia lapidară a lui Machiavelli „… vorbea bine, conchidea rău şi executa şi mai rău…”

O experienţă desigur foarte interesantă pentru Machiavelli a fost cea de a doua misiune a sa, la Caterina Sforza, tip caracteristic de femeie a Renaşterii italiene. În faţa tânărului ambasador, viitorul scriitor politic, se afla o femeie de mare frumuseţe fizică şi intelectuală, mai *virtuoasă*, în sensul machiavellian al gândirii sufleteşti decât un bărbat. Viaţa ei fusese tumultuoasă de la căsătoria la 14 ani, când putuse fi pictată sub înfăţişarea unui înger, până la 36 de ani, când se afla în faţa lui Machiavelli, purtând denumirea sălbatică, adresată de veneţieni, de „Tigresa din Forli”. Fusese deja văduvă de trei ori, dar răzbunase sângeros morţile soţilor ei. Machiavelli nu a izbutit să capete ajutorul de soldaţi pe care îl ceruse, Caterina Sforza replicându-i în stilul machiavelian că totdeauna îi plăcuseră discursurile florentinilor, dar niciodată acţiunile lor.

În 1500 lui Machiavelli îi moare tatăl. În iunie este trimis sub zidurile cetăţii revoltate împotriva Florenţei, Pisa, şi rezultatul este şi prima mărturie scrisă a activităţii sale politice: *Discorso fatto al Magistrato dei Dieci sopra le cose di Pisa* 23, în care cu o logică

impecabilă declara că singurul mod de a reduce Pisa sub aripa Florenţei era de a-i asigura libertatea.

El demonstrează chiar din această primă scriere politică a sa o cunoaştere temeinică a condiţiilor în care se desfăşoară un război, trasând cu claritate întreaga situaţie, analizând cele mai concrete posibilităţi de victorie, indicând cu precizie o linie de urmat. Pentru Florenţa păstrarea cetăţii rebele Pisa este o chestiune vitală, posesiunea ei, acordând libera ieşire la mare. Machiavelli însumează şi opiniile căpitanilor florentini care asediau Pisa, dar el demonstrează şi o proprie temeinică cunoaştere a artei militare. Acest în realitate, document de Cancelarie conţine *in nuce* caracteristica tematicii operei viitoare, iar stilul ei, lucid, nervos, robust, pasionat, îl preanunţă pe autorul *Principelui*.

Prima lui misiune peste hotarele noţiunii geografice Italia este în Franţa, la Curtea regelui Louis al XII-lea, foarte nemulţumit pe florentinii care nu-i plătiseră mercenarii elveţieni, şi pe faptul că florentinii nu continuaseră războiul împotriva Pisei pentru a salva onoarea angajata a Casei regale franceze. Machiavelli era un orator sobrii nu l-a putut convinge pe Ludovic. A rămas şase luni în l'Yanţa, fără bani, diurna sa de diplomat, nesatisfăcătoare, nu-i ajungea nici la timp, dar și-a continuat lunga experienţă a lucrurilor moderne, cunoscând caracteristicile unei monarhii unitare. Luciditatea lui a funcţionat în descrierea aspectelor politice, economice, a moravurilor ţărilor şi regiunilor pe care le-a vizitat, dar nu şi în descrierea pitorească a călătoriilor sale.

Reîntors din misiunea sa în Franţa probabil în august 1501, Niccolò Machiavelli se căsătoreşte cu Marietta, fiica lui Ludovico Corsini, femeie onestă, înţeleaptă, calmă, care avea să-i dăruiască patru fii secretarului florentin, Bernardo, Ludovico, Piero şi Guido şi o fiică, Bartolomea, care se va căsători în viitor cu Giovanni de Ricci. O asemenea soţie afectuoasă, care nu putea fi de loc comparată cu protagonista nuvelei machiavelliene *Belfagor arcidiavolo*, veritabilă diatribă antifeminină de mare artă, îi putea scrie cuvinte emoţionante prin simplitatea lor marelui om, călător, departe de focul domestic, pe itinerarii mereu noi:

Spettabili viro Nicholo di Messer Bernardo Machiavelli – în Roma.

A nome di Dio, a dl 24 (*nov*. *1503*)

Carissimo Nichold mi-o… Non vi meravigliate se io non ho v-o

scripto, perche e non o potuto, eh o auto la febre în sino a ora... *Per ora el babino sta bene, somiglia voi = e bianco cheme la neve, mă gv a el capo che pare veluto nero, et e peloso cheme voi*; *e da che somiglia voi, parmi bello, et e visto che pare che sta stato un ano al mondo*; *et aperse* îi *occhi che non era nato, e mese a rumoare tutta la casa – Ma la bobina şi sente male*. *Ricordovi el tornare – Non altro*. *Iddio sta con voi, e guardevi*.

Mandovi farseto e dua camicie e dua fazzoletti e uno sciugatoio, che vi ci cucio.

Vostra Marieta în Firenze 24.

Îl iubea într-adevăr mult şi era totdeauna neliniştită când el era departe. Lucrul acesta apare şi din corespondenţa schimbată între Niccolò şi bunul său prieten şi coleg de cancelarie Biagio Buonaccorsi care-l îndemna mereu să se grăbească să se întoarcă, deoarece „donna Marietta fa miile pazzie”, fiindcă Niccolò îi făgăduise că se va înapoia din misiune numai în opt zile.

Cât de stranie poate să apară pentru adversarii scriitorului, pentru adepţii echivalenţii între om şi sensul dat de negatari „machiavelismului”, atitudinea de soţ afectuos şi de părinte devotat a lui Machiavelli! Transcriem pentru retuşarea definitivă a unei asemenea imagini, conturate deformat, mai ales în trecut, o scrisoare a secretarului adresată fiului său, exemplu excepţional de afecţiune şi de preocupare atentă a unui părinte către fiul său (scrisoare scrisă cu doi ani înaintea morţii):

...*Guido figliolo mi-o carissimo*. *Io ho avut-o una tua lettera, la quale mi e stata gratissima, maxime perche tu mi scrivi che sei guarito bene, che*. *non potrei havere havuto maggiore nouva*; *che se iddio ti presta vita, et a me, io credo farti uno huomo da bene, quando tu vuogli fare parte del debito tuo*... *Ma bisogna che tu impari, et poiche tu non hai piu scusa del male, dura fatica în împărare le lettere e la musica, che vedi quanto honore fa a me un poco di virtii che io ho*; *şi che figliolo* mi-o *se tu vuoi dare contento a me, et far bene et honore* ale, *studia, fa bene, impara che se tu ti ajuterai, ciascuno U* oiuteră”.

Saluta mona Marietta, e-l ditle che io son stăto qui pe partirmi di dl în dl e cosi sto; *et non hebbi mai tanta voglia di essere ad Firenze, quanto hora*; *mă io non posso altrimenti*... *Bacia la Bacciana, Piere et Toto, să vi e,* îl *quale havei havuto care intendere şi gli e guarita degli occhi – Vivete lieti, et spendente meno che voi potete*... *Christo vi guardi*

tutti... *Die* II *Aprilis 1527*.

Niccolò Machiavelli în Imola 25

Fiul căruia îi era adresată scrisoarea tatălui Niccolò Machiavelli era Guido Machiavelli, care s-a îndreptat către cariera eclesiastică, dar a cultivat, aşa cum apare din scrisoare, şi literatura, fiind autorul a două comedii dintre care una este mai curând o imitaţie după comediograful Terenţiu. Admirabilă este concluzia scrisorii, amintindu-l pe ironistul Machiavelli, autorul replicilor din capodopera teatrului italian, la *Mandragola*.

Iu J502, Piero Soderini devine gonfalonier pe viaţă şi el acordă în întregime încrederea sa lui Machiavelli care a putut fi numit chiar „braţul drept" al gonfalonierului. Secretarul florentin i-a fost alături pe întregul arc al celor zece ani de cârmuire democratică a Florenţei. Fără a fi fost o eminenţă cenuşie, el a putut influenţa pe gonfalonier, căruia putea să-i reproşeze cu luciditatea lui pătrunzătoare de autor viitor al *Principelui*, prea multă onestitate, bunătate, spirit prea legalist şi prea uman pentru a fi fost adevăratul conducător. Republica se va prăbuşi cu Piero Soderini „l'ultimo dei repubblicani ed îl primo degli imbecilii..." 20 Machiavelli nu a putut să fie de acord cu binecuvântările lui Soderini, care vrea să stingă incendiul ce ameninţa Florenţa şi libertatea, cum s-a spus, cu apă de trandafiri. El nu a ştiut să găsească în sine, atunci când patria era ameninţată, virtuţile necesare omului de stat, care uneori pot să fie altele decât lacrimile şi bunătatea. El nu şi-a dat seama că nu putea rămâne neutru în conflictul dintre francezi şi spanioli care aprinsese întreaga Peninsulă. Spaniolii îi vor reproşa totuşi o înclinare prea fidelă către francezi şi în 1512, hotărăsc restaurarea Medicilor în Florenţa. Soderini va fi depus şi se va exila. Machiavelli, care-i reproşa totdeauna „himerele pe care se baza", nu I-a uitat, nici în vicisittidinile vieţii sale uiterioare. Au schimbat chiar scrisori, iar la moartea lui Soderini în 1525, el va scrie o faimoasă epigramă pentru care, el, „braţul drept" al gonfalonierului, putea să fie acuzat de ingratitudine:

La notte chemori Pier Soderini l'alma n *andd dell'Inferno alia bocca*;

Ma Pluto, le grido: *Anima sciocca*.

Che inferno! *va nel Limbo dei bambini*! *27*

Condamnarea, dacă într-adevăr epigrama aparţine lui Machiavelli, este absolută şi are duritatea unui lucid observator, a unui

spirit activ, pasional, care nu putea accepta ca sfârşitul republicii Florenţa să fie cauzat de lipsa de virtute de conducător a unui spirit pasiv, care aşteaptă totul de la curgerea vremii, de un spirit neutral, care nu intervenea puternic în cursul evenimentelor pentru a le determina prin analiza lucidă şi prin luarea de măsuri integrale şi nu semimăsuri, stimulate de energia sa spirituală.

Dar suntem încă la începutul misiunilor diplomatice ale lui Niccolò Machiavelli şi nu la sfârşitul lui Soderini şi al secretariatului machiavelian.

Între lunile mai şi octombrie ale anului 1502, anul instalării gonfalonierului perpetuu, Machiavelli este trimis de mai multe ori la Arezzo, pentru tratative cu condotierul Vitellozzo Vitelli şi cu reprezentanţii armatei franceze prezente aci. La reîntoarcerea în Florenţa, va adresa magistraţilor Republicii o scriere, un discurs teoretic intitulat *Del modo di trattare i popoli della Valdichiana ribellati.28* Se face prezent în acest opuscul, pentru prima dată, cultul pe care Machiavelli avea să-i poarte istoriei şi poporului roman. Amintind de Titus Livius (istoria fiind o „maestră a acţiunilor noastre şi mai ales a principilor”), el poate critica atitudinea oscilantă a guvernanţilor florentini, care, în cazul acestor populaţii răsculate din Valea Chianei, nu au urmat exemplul romanilor, relativ la cetăţile rebele ale Latiumului pe care le adusese la ascultare Lucius Furius Camillus. Comparaţiile care abundă demonstrează cunoaşterea profundă de către Machiavelli a istoriei antichităţii romane.

Se deschide acum o pagină importantă în biografia lui Niccolò Machiavelli. La 22 iunie 1502 îl însoţeşte pe cardinalul Francesco Soderini la Imola unde se afla Cesare Borgia. Va reveni toamna şi va rămâne în preajma ducelui din octombrie până în ianuarie 1503. Florenţa era ameninţată de trupele condotierilor lui Coşarc care invadaseră Romanga. Magistratura republicii dorea să temporizeze luarea unei poziţii ferme, aşteptând să cunoască poziţia francezilor.

Niccolò Machiavelli se afla acum în faţa portretului Principelui. Pentru Cesare Borgia, Machiavelli nu era decât un funcţionar, nici măcar un ambasador al oscilantei republici florentine, pe care însă I-a ţinut în preajma sa, zi de zi, oră de oră, pătrunzând uriaşa lui sagacitate, struc-Uiralitatea politică şi desigur şi vastele cunoştinţe de istorie romană, care îi erau şi lui familiare, lui, purtătorul orgolioasei devize: *Aut Ceiesar*, *au nihil*. De la primele lor întrevederi Machiavelli

şi-a dat seama de imensa încărcătură spirituală, de blocul de energie pe care îl reprezenta ducele de Valentino. Încă din primele scrisori pe care le trimite magistraţilor Florenţei subliniază un extraordinar portret, care arată cât de adânc a pătruns Machiavelli în psihologia personajului istoric care era Cesare Borgia". „... Questo signore e tanto animoso, che non e şi gran cosa che non paia piccola, e per gloria e per acquistare stato, mai şi riposa ne conosce fatica o pericolo, giugne prima în un luogo che să ne possa intendere la partita donde şi lieva; fassi ben volere a sui soldaţi, ha cappati i migliori uomini d'Italia le quali cose lo fanno vittorioso e formidabile, aggiunte con una perpetua fortuna...29. Aci, în Romagna, lângă Cesare Borgia, Machiavelli îl cunoaşte şi-i analizează pe acela care întruchipează pentru el pe capul, pe conducătorul de oameni. Subiectul de analiză supus lucidităţii lui Machiavelli este într-adevăr extraordinar, dar secretarul florentin nu putea uita că tiranul, principele acesta exemplar nu este prietenul ţării sale. Omul de stat Cesare Borgia era capabil totdeauna să înţeleagă situaţia, să sesizeze ocazia, chiar cea minimă, şi să ia o hotărâre fulgerătoare. El era un şef care ştia ce vrea. Cât de deosebit putea să-i pară lui Machiavelli faţă de Piero Soderini care îi scria secretarului aflat în misiune la Imola scrisoii în care-şi exprima satisfacţia pentru activitatea trimisului florentin: „... *Spectabilis vir* – Alle tue ultime non faro alira riposta se non che continui, come per altra ti dissi, giorno per giorno, chemi fu oltre a modo grato, e piu particularmente poi delle cose del Reame, e sappi ti farai honore di qua. Bene vale. Ex palatio florentino, die XVII Novembris MDIII, Petrus de Soderinis, Vexillifer Justiţiae populi florentini..." 30.

Cesare Borgia pentru Niccolò Machiavelli apare ca un profund cunoscător al sufletului şi al condiţiei umane, subordonând această cunoaştere raţiunii supreme, de stat. Geometria politică a acţiunilor lui Cesare Borgia, impecabila lor desfăşurare gândită şi realizată, s-au impus secretarului florentin, care nu a căutat în ele şi regulile înaltei etice. Pentru el Cesare Borgia este cuceritorul, cunoscător al realităţii, al adevărului *effettuale*. El este omul încărcat de energie spirituală care activează asupra materiei de multe ori *corrotta*. Maestru de artă politică a vremurilor acelora care se înscriu în involuţia Cinquecento-ului, nu un principe ideal, ci conducător nou, simbol al unui stat puternic. El i-a oferit trăsături esenţiale pentru portretul ideal al *Principelui*, dar nu i-a fost model integral.

De la Cesare Borgia, Niccolò Machiavelli primeşte o lecţie crudă „machiavelică”, despre rapiditatea acţiunilor îndreptate împotriva adversarilor, despre utilizarea oricărui mijloc eficient, chiar dacă nu se înscrie în sfera eticii, atunci când există ameninţarea şi primejdia iminentă. Este vorba de „faimoasa cursă de *la Sinigaglia*”, a cărei descriere va cristaliza, ca un dramatic moment al istoriei Italiei, în faimosul raport adresat Florenţei sub titlul lung *Descrizione del modo tenuto dai Duca Valentino nello amrrvazzare Vitellozzo Vitelli*, *Oliverotto da Fermo*, îl *signor Pagolo e il ducă di Gravina Orsini*. 31 Cu luciditatea rece a unui cronicar obiectiv Machiavelli descrie teribilul masacru de la Sinigaglia, în a cărui roşie ramă apare portretul lui Cesare Borgia, tenace şi consecvent în coerenţa sa politică, în eficacitatea ei ultimă, dincolo de mijloacele uzitate. Obiectivizarea machiaveliană este împinsă până la o impasibilitate explicabilă prin dorinţa de a surprinde esenţialul acţiunii, în rigoarea ei aproape ştiinţifică. Aprobarea acestei „grande impresa” este implicită în rândurile = i între rândurile naraţiunii. Machiavelli acordă girul său transparent, recunoaşte validitatea acţiunii lui Cesare Borgia. De altfel şi regele Louis XII al Franţei putea să considere masacrul de la Sinigaglia drept „fapta unui roman11, istoricul Paolo Giovio avea să-i acorde atributul, rămas faimos, de „bellissimo inganno”, iar acel splendid specimen de femeie a Renaşterii, cultă şi iubitoare a artelor, Isabella Gonzaga, îl putea felicita pe Cesare Borgia, pentru această atât de „nobilă osteneală”. Cesare Borgia idealizat se înscrie într-un cadru abstract, exemplar, eroic.

În 1503, Machiavelli va fi trimis la Roma pe lângă noul Papă, Giulio al II-lea. Va pleca curând, din nou în Franţa, pentru a căpăta asigurări că Republica Florentină nu va fi lăsată pradă spaniolilor. Din nou Florenţa, multe alte misiuni urmează în Toscana, se agită pentru înrolarea de recruţi în slu jba Republicii, conştient de pe acum de rolul miliţiei, armatei naţionale. Datele culese de el din acţiunea de recrutare vor cristaliza într-un *Discorso dell’ordinare lo stato di Firenze alle armi* 32, în care se declara că armata trebuie să fie o instituţie naţională şi nu o meserie făcută de slujbaşi care nu au nimic comun cu idealurile unei Patrii.

În toamna anului 1507, Machiavelli va fi trimis în Germania la împăratul Maximilian, unde va rămâne o jumătate de an. Va scrie *Rapporto delle cose d’Alemagna*, reelaborat în 1512, în *Ritratto delle*

cose di Magna, şi în care cu multe reminiscenţe din *Germania* lui Tacit, dar pătrunsă de luciditatea sa specifică în analiza stărilor de lucruri contemporane, Machiavelli analizează raporturile dintre Imperiu, liberele oraşe, marii principi electori etc. El demonstrează şi marea bogăţie a oraşelor germane în contrast cu slăbiciunea împăratului Maximilian, căruia îi trasează un veridic portret în caracteristicile sale de bun căpitan, dar mediocru politician. Lucrarea lui Machiavelli aduce şi informaţii preţioase, dar în primul rând ceea ce atrage interesul cel mai viu al autorului este interpretarea critică a fenomenelor. Machiavelli face şi o analiză a condiţiilor economice şi sociale ale ţării, pătrunzând până la cele mai profunde cauze care explică situaţia Germaniei pe care o cârmuia un Principe ca Massimiliano, pendulând între dorinţa şi voinţa de a acţiona.

Machiavelli este trimis într-o a doua ambasadă în Franţa în iulie 1510, considerat ca un cunoscător al „problemelore franceze, şi având toată încrederea magistraţilor florentini în puterea sa de discernământ şi de concluzii judicioase. El va fi investit cu plenipotenţa unei mediaţii florentine între monarhia franceză şi Papalitate. Se reîntoarce pentru scurtă vreme la Florenţa şi va fi trimis din nou în misiune în Franţa (septembrie 1511). Cu acest prilej, probabil, a scris *Ritratti delle cose di Francia33*, în care surprinde caracteristicile şi liniile de forţă ale monarhiei unitare franceze. Notaţiile sale se revendică desigur de la acelaşi extraordinar spirit de observaţie şi de sinteză, dar, se poate observa de către un cititor atent al celor numai douăzeci de pagini condensate, o uşoară undă de francofobie, sau cum avea să fie denumit în curând de misogalism. Explicaţia pe care o dă Machiavelli creşterii şi dezvoltării impetuoase a Franţei o găseşte în unitatea sa centralizatoare, ideal şi pentru propria, divizata sa patrie. Dar ascuţitului observator nu i-a scăpat nici faptul că monarhul unic poate impieta asupra libertăţii individuale. Putea să observe şi faptul că francezii nu sunt cei mai buni şi valoroşi soldaţi. Dar Franţa, până la urmă, a reprezentat pentru Machiavelli un model, o lecţie de stat modern, şi a considerat-o, obiectiv, spre deosebire de Germania, către care în realitate i se îndreptau simpatiile, cel mai solid organism statal al Europei contemporane.

Toate aceste scrieri, rapoarte şi relatări ale Secretarului florentin, diplomat trimis în variate misiuni în Italia ori în străinătate, sunt într-adevăr, cum el singur le denumeşte, *Portrete*, minunate

portrete ale oamenilor şi ţărilor vizitate. El are facultatea de a-i face prezenţi în faţa cititorului pe acei oameni care au dirijat situaţia politică a Europei în anii diplomaţiei machiaveliene. Personaje ca Luigi al XII-lea, imperatorul Maximilian, Papa Giulio al

II-lea, dar mai ales Cesare Borgia, şi-au găsit în Machiavelli un portretist desăvârşit. După cum de la ei a putut istoricul să-şi extragă esenţa unor observaţii lucide care vor cristaliza curând în opera nemuritoare care a configurat, ideal, statul unitar italian.

Armata spaniolă trimisă de papa Giulio al II-lea împotriva Republicii Florenţei care nu vrea să adere la liga antifranceză îl destituie pe Soderini la 30 august 1512. Piero se refugiază de cealaltă parte a Adriaticii la Raguza, guvernul popular cade, o ceată de clienţi fanatici ai Medicilor îi înconjoară pe noii stăpâni ai Florenţei. Întorşi din exil, însetaţi de vendetta, ei se dezlănţuie şi împotriva aceluia care în *Decenali* ironizase tirania Medici, împotriva aceluia care în politica externă putuse să fie numit braţul drept al lui Soderini. O sentinţă din 7 noiembrie a noii Signorii, îl îndepărtează definitiv pe Machiavelli din slujba sa de secretar al Celor Zece şi director al celei de a doua Cancelarii. Şi bunul său prieten Biagio Buonaccorsi este îndepărtat în timp ce primul Cancelar, Marcello Virgilio, este păstrat. În felul acesta se sfârşesc cei cincisprezece ani în slujba Comunei, ani în care, cum declară Machiavelli, el însuşi: „non se fi dormi ne fi gioco, mă îi spese noi negoz. i de lo stalo noi quali acquisto grande esperienza…”: M în felul acesta Florenţa era lipsită de extraordinarul său ambasador, trimis într-o forţată inactivitate politică.

Dar lucrurile nu se opresc aici. O foaie de hârtie cade într-o casă de prieteni ai Medicilor din buzunarul unui tânăr curajos, Pietro Paolo Boscoli, care alături de un altul Agostino Capponi erau consideraţi între adversarii declaraţi ai noilor stăpânitori ai Florenţei. Bucata de hârtie conţinea mai multe nume de prezumtivi complici ai unei conspiraţii care ar fi vrut să-i ucidă pe Giuliano şi Lorenzo de Medici. Al şaptelea de pe lista complotiştilor pierdută de Pietro Paolo Boscoli era *Niccolò di messer Bernardo Machiavelli*! 35 Toţi suspecţii sunt imediat arestaţi şi închişi la Bargello şi supuşi torturii (Toto Machiavelli va expedia o scrisoare rapidă pentru a anunţa evenimentul nefericit către Francesco Vettori, ambasador atunci la Roma, pentru intervenţii).

Niccolò Machiavelli, intelectualul rafinat de cei cincisprezece ani

cheltuiţi în slujba statului, înclinat numai către travaliul spiritual, s-a simţit desigur foarte nefericit pentru faptul de a fi atras într-o asemenea afacere. Probabil că nu ştiuse nimic despre aşa-zisa conspiraţie şi numele lui fusese trecut pe listă de către cei doi tineri exaltaţi, ţinând seama de permanenta lui apărare a adevăratelor interese ale Florenţei, de adversitatea lui manifestă împotriva Medicilor, de aspiraţia lui spre libertate. De altfel cei doi tineri, într-adevăr eroici, au luat până la urmă întreaga vină a conspiraţiei asupra lor şi au fost executaţi în ziua de 23 februarie 1513. Asta nu I-a împiedicat pe Machiavelli să rămână douăzeci şi două de zile în lanţuri şi să sufere de şase ori tortura *corzii*, faimoasa estrapada care constă din a ridica, la o înălţime variabilă (de la trei la zece metri), trupul torturatului legat de mâini şi de picioare ca un pachet, şi lăsat să cadă vertical, dintr-o singură, bruscă cădere, până aproape de sol, cu dislocarea, în cel mai bun caz, numai a articulaţiilor membrelor. De şase ori a suferit tortura estrapadei, firavul, din punct de vedere fizic, Machiavelli, fără a fi recunoscut sau mărturisit ceva. Se pare că nici nu avea ce, fiind departe de trama conspiraţiei avântaţilor tineri. Închis l*astânc he*, închisori florentine renumite pentru îngrozitoarea lor putoare şi pentru faptul că nimeni nu mai ieşea viu pe poarta pe care intrase, Machiavelli înfrânge prin spirit cumplita mizerie fizică la care fusese redus şi scrie versuri umoristice, mascându-şi astfel neliniştea în care era în realitate scufundat. Există un magnific sonet, demn de a fi comparat cu cele aparţinând lui Tommaso Campanella, şi el supus, în viitor, în carcerele spaniole napolitane de 14 ori torturii estrapadei. Sonetul este adresat lui Giuliano di Lorenzo de' Medici, şi finalul lui invocă eliberarea din lanţurile injuste:

Io ho, *Giuliano*, *în gamba un paio di geti*.
Con sei tratti di corda în să le s-palle:
L'altre mizerie mie non vo contalle.
Poiche cosi şi trattano i poeţi!
Menan pidocchi questi parieti Grossi e paffuti che pajon far falie:
Non fu mai tanto puzzo în Roncisvalle e în Sardigno fra quegli alboreti.
Quanto nel mi-o şi delicato ostello...30

Alegerea ca Papă a lui Giuliano de' Medici, sub numele de Leone X, în mijlocul bucuriei generale, va deschide pentru toţi prizonierii porţile închisorii. Fuseseră victime, decapitate, numai nefericiţii,

valoroşi tineri îndrăgostiţi de libertate, Pietro Paolo Boscoli şi Agostino Capponi. Pentru Machiavelli fusese un teribil avertisment şi poate că şi asta voiseră noii cârmuitori ai Florenţei. Lui Machiavelli destinul advers îi făcuse această injurie. În finalul unei scrisori pe care a trimis-o imediat prietenului Francesco Vettori, care probabil că intervenise pentru eliberarea lui, Machiavelli îşi exprimă speranţa de a nu mai cădea într-o asemenea nenorocire, fiind el mai precaut sau timpurile schimbându-se în mai liberale, în mai puţin bănuitoare:

„… *Magnifico vir – Conic da Pagolo Vettori havete înţesa, io suim uscito di prigione con la letizia universale di (fiicsta cittu, non ostante che per l'opera di Pagolo et vostra io sperassi* îl *medesimo, di che vi ringrazio*. *Ne vi replichero la lunga historia di questa mia dizgrazia, mă vi diro solo che la sorte ha fatto ogni cosa per farmi questa iniuria: pure, per grazia di Dio, el la e passata*. *Spero non incorrere piu, şi perche saro piu cauto, şi perche i tempi saranno piu liberali, et non tanto sospettosi*…” 37

Finalul este demn de un intelectual apărător al libertăţii, dar lasă şi bănuiala („voi fi mai precaut”), că Machiavelli va continua să se afle pe o poziţie adversă familiei Medici.

La patruzeci şi patru de ani se retrage, suferind mai mult de tortura morală decât de cea fizică, într-o vilă, situată la San Casciano, în locul numit Sant' Andrea în Percussina, vilă pe care locuitorii o putuseră numi, din cauza modestiei şi poate a decrepitudinii în care se afla, l'Albergaccio. Aci se retrage, ca într-un exil, hotărât să nu se mai gândească la afacerile de stat, omul care fusese elementul motor, timp de 14 ani, al întregii vieţi politice externe florentine.

Singurul contact cu lumea îl păstrează prin corespondenţa cu Francesco Vettori. Viaţa sa la San Casciano este redată în întregime în faimoasa scrisoare adresată prietenului la 10 decembrie 1513, acea bucată de antologie a prozei italiene, din care se conturează cel mai realist şi realizat autoportret pe care şi I-a putut face vreodată un artist al vorbei. Fiecare frază este o explozie a dorinţii umaniste de a fi activ, un act de deplorare a splendidei inteligenţe şi a pasiunii de a sluji rămase în inerţie:

„… *Io mi lievo la mattina con el sole, e vommene in uno* mi-o *bosco, che io fo' tagliare, dove sto dua ore a riveder l'opera del giorno passato, ed a passar tempo con quegli tagliatori, che hanno sempre qualche sciagura alle mane, o fra loro o co vicini*… *Partitomi del bosco,*

io me ne vo a una fonte, e di quivi în un mi-o uccellare. Ho un libro sotto, o Dante, o Petrarca, o uno di questi poeţi minori, come Tibullo, Ovidio e simţii: leggo quelle loro amorose passioni, e quelli loro omori *ricordommi* de *mia; godomi un pezzo in questo pensiero. Transferiscomi poi în sulla stralla nelv osteria: parlo con quelli che passano, domando delle nuova* de *paesi loro, intendo varie cose, e noto vari guşti e diverse fantasie d'uomini. Viene in questa mentre l'ora del desinare; dove con la mia brigata mi mangio di quelli cibi, che questa mia povera villa, e paululo patrimonio comporta. Mangiato che ho, ritorno* nell'*osteria: quivi e l'este, per l'ordinario, un beccaio, un mugnaio, duc fornaciai. Con questo io în ingaglioffo per tutto dl, giuocando a cricca, a trich-trach; e poi dove nascono miile contese ed infiniţi dispeti di parole iniuriose; ed* îl *piu delle volte şi combatte un quattrino, e siamo sentiti non di manco gridare da San Casciano. Cosi, rinvolto în tra questi pidocchi, traggo el cervello di muffa; e sfogo questa malignită di questa mia sorta, sendo contento mi calpeşti per questa via, per vedere se ia să ne vergognassi. Venuta la sera, mi ritorno în casa, ed entro nel* mi-o *scrittoio. Ed, în sull'uscio, mi spoglio quella veste cotidiana, piena di fango e di loto, e mi metto panni reali e curiali; e, rivestito condecentemente, entro nelle antique corti delii antiqui uomini. Dove, da loro ricevuto amorevolmente, mi pasco di quel cibo, che* solum e mi-o *e ch io nacqui per lui; dove io non mi vergogno parlare con loro, e domandarli della ragione delle Icro azioni: e quelli per loro umanită mi rispondono. E non sento, per quattro ore di tempo, alcuna noia; sdimentico ogni affanno, non temo la povertà, non mi zbigottisce la morte: tutto mi transferisco în loro…"* 38

Iar mai departe anunţă pe bunul său prieten că a compus un opuscul *De principatibus*, nu altceva decât faimosul *Principe*. Etica machiaveliană este prezentă şi în finalul acestei extraordinare scrisori autobiografice în care se declară că cine a fost bun şi credincios timp de patruzeci şi trei de ani nu mai poate să-şi schimbe natura şi drept martor aduce sărăcia în care se afla.

Să ni-l închipuim auster, înclinat grav peste masa de scris, înconjurat de cărţi, cu privirea fixată în lumile îndepărtate din care vrea să extragă sfaturi şi exemple pentru contemporani… Peste un an va ţâşni un alt strigăt disperat, o altă tentativă de a sparge solitudinea care pentru el, un centru vibrator de energii, nu era creatoare. Această patetică chemare am surprins-o într-o scrisoare mult mai puţin cunoscută decât precedenta, şi adresată tot prietenului Francesco

Vettori: „… Ma egli e impossibile che io possa stare molto cosi, perche io mi logoro… 39

Totuşi San Casciano cu cei şase ani de forţat exil politic a fost fecund pentru opera de scriitor a lui Machiavelli. El a meditat şi asupra *Principelui* şi asupra *Artei Războiului*, între aceste ziduri. O inscripţie pusă în urmă cu exact un secol pe pereţii exteriori ai casei de ţară numită injurios Albergaccio, ţine s-o amintească:

A Niccolò Machiavelli

Che qui medito e propugno la liberazione d'Italia

Scrivendo le suc opere immortali Sul Varte di reggere e di dijendre con armi proprie gli stati

Îl *comune di San Casciano Pose questa memoria Nel IV centenario della nascita Del grande statista italiano…O*

Sunt desigur anii de meditaţie, ani în care urmând de aproape „la continova lezione delle antiche" 41, după ce fusese forţat să părăsească „la lunga esperienza delle cose moderne", trăieşte cu intensitate în lumea antichităţii din care „transferă11 valori contemporaneităţii.

Se poate acum ridica o problemă care nu a primit nicio dezlegare definitivă. Aproape toţi biografii, şi au fost mulţi, în realitate înclinaţi mai ales să găsească fapte senzaţionale, „machiavelice", nu au analizat în profunzime *Epistolarul*, scrisorile lui Machiavelli. Într-adevăr, cel mai vibrant, în realitate, cel mai variat şi mai profund uman în toate pendulările sale spirituale *Epistolar* din Cinquecento, nu este cunoscut decât prin faimoasa scrisoare către Francesco Vettori în care este descrisă starea la San Casciano şi începuturile *Principelui* sau prima sa mărturie antisavonaroliană, din 9 martie 1498. Lectura atentă a *Scrisorilor* lui Machiavelli îl prezintă în personalitatea sa integrală, corespondenţa sa având, după impresia noastră, caracteristica sincerităţii depline, fiind scrisă dintr-odată, necizelată, necopiată fără încetare pentru a dărui posterităţii o operă literară, aşa cum o făcuse Francesco Petrarca.

Unul dintre prietenii cu care schimbase o vie corespondenţă era colegul său, subordonat în realitate în Cancelaria florentină, Biagio Buonaccorsi, o extraordinară figură de toscan, agil şi spiritual, desigur unul dintre primii şi cei mai mari admiratori ai lui Machiavelli. Scriitor şi el, mediocru de altfel, autor de *canti carnescialeschi*, el a ţinut şi un *diario* al evenimentelor istorice florentine între anii 1498 – 1512. Cele

patruzeci de scrisori trimise lui Machiavelli şi pe care acesta le-a păstrat oricând cu sine, I-au putut prezenta ca pe un martor fidel şi inteligent al biografiei marelui scriitor. Când secretarul florentin se afla rătăcitor pe drumurile lumii în îndeplinirea misiunilor sale diplomatice, acela care îl ţinea la curent prin adevărate pagini de cronică dinamică, colorată, era Biagio Buonaccorsi, care-l informa de la gravele afaceri ale Magistraturii până la „nebuniile11 Monei Marietta, al cărui trup tânăr îl dorea cu frenezie pe soţul pelegrin. Un fragment dintr-o scrisoare adresată lui Machiavelli este revelator şi pentru preocupările de studios ale lui Machiavelli, care nu încetează nici în cele mai aspre misiuni, şi pentru stilul „elevat”, dar atât de toscan, al partenerului credincios, şi el mazilit din Cancelaria florentină în 1512: „… Havo care siate servito; se non, grattatevi il culo. Habbiamo facto cercare delle *Vite* di Plutarco, et non să ne truova în Firenze da vendere. Habbiate patientia, che bisogna scrivere ad Veneţia; et a dirvi il vero, voi siate lo nfracida ad chiedere tante cose…” 42

Dar una dintre cele mai extraordinare scrisori, quasinecunoscute din *Epistolarul* lui Niccolò Machiavelli, în care arta naturalistă este comparabilă doar cu ciclurile despre bătrâneţe ale unui Goya sau Rembrandt, este adresată prietenului Luigi Guicciardini şi revelatoare şi prin descoperirea unei alte laturi a scriitorului care nu a fost niciodată doar austerul meditativ asupra antichităţii, smuls din viaţă şi realitate. Limbajul cel mai crud conturează un excepţional portret literar al bătrâneţii, al decrepitudinii fizice, în actul atât de uman al ultimei zvâcniri către gestul erotic. Cred acum că se impun şi imaginile baudelerine ale stârvului care se descompune lent în câmpie. La Verona, oraşul dragostei nemuritoare dintre Romeo şi Julicta, Machiavelli călător întârziat în noapte este dus de o bătrână, desigur o codoaşă, sau mai elegant „entremeuour d’amour 1, într-o încăpere întunecoasă, sub pretextul de a i se vinde o „cămaşă”. „Cămaşa” care în noaptea aceea i-o va înlocui pe a lui, i se dăruieşte integral. (Actul acesta este descris cu toate crudele cuvinte utilizate de Ion Creangă în unele poveşti „secrete” ale sale.) Dar acela care a fost totdeauna lucidul observator doreşte să cunoască integral marfa pe care o cumpărase:

„… *Venedomi pure voglia di vedere questa mercatanzia, tolsi un tizzone di fuoco d’un focolare che v era, ed accesi una lucerna che vi era sopra. Ne prima el lume ju appreso, che l lume ju per cascarmi di mano. O me fu’ per cădere în terra morto, tanto era brutta quella femina. E să*

le vedeva prima un ciufjo di capelli fra bianchi e neri, cioc *canuticci*, *e, benche, l'avessi el cocuzzolo del capo calvo, per la cui calvizie à la scoperto și vedeva passeggiare qualche pidocchio, nondimento pochi capelli e rari le aggiungevano con le barbe loro infino în să le ciglia*. *E nel mezzo della testa, piccola e grinzosa, avwja una margine di fuoco, che la pareva bollata à la colonna di Mercato*. În *ogni punta delle ciglia diverso* îi *occhi aveva un mazzetto di peli pieni di lendine*; *îi occhi* îi *aveva uno basso ed uno alto*; *ed uno era maggiore che l'altro*; *piene le lagrimatorio di cispe ed e ripitelli di pelliciaţi*. *El naso* îi *era conjitto sotto la testa, arricciato în su, e l'una delle nari tagliata, piene di mod*. *La bocca somigliava quella di Lorenzo de Medici, mă era torta da uno lato, e da quello n usciva un poco di bava, che per non aver denti, non poteva ritener la sciliva*. *Nel labbro di sopra aveva la barba lunghetta, mă rara*. *El mento aveva longo, aguzato, torto un poco în su*; *dai quale pendeva un poco di pelle…" 43*

Dar nemilosul portretist al urâţeniei şi al decrepitudinii putea să fie şi un îndrăgostit capabil să scrie versuri de iubire în care „petrarchiza" nu altfel decât sutele de poeţi ai secolului. Tot prietenului Francesco Vettori avea să-i scrie cum a putut să fie prins între reţelele de aur şi de flori pe care i le-a ţesut Afrodita. Iubirea pe care o simte acum la cincizeci de ani este ca o inundaţie generală. Nu este rănit de suma impresionantă a anilor, nici de asprele drumuri pe care le străbate, nici nu este înspăimântat de întunericul – desigur – simbolic al nopţilor. Este scufundat într-o mare de chinuri care îi sunt însă dulci. Poate să facă o extraordinară mărturisire, în contrast cu orientarea întregii sale vieţi: „… Ho lasciato dunque i pensieri delle cose grandi e gravi; non mi diletta piu leggere le cose antiche, ne ragionare delle moderne: tutte şi son converse în ragionamenti doici; di che ringrazio Venere…" 44 îi va trimite prietenului mai târziu un sonet revelator în care declară că tânărul Arcaş încercase de mai multe ori să-i rănească, cu săgeţile iubirii. Neizbutind, Arcaşul şi-a schimbat şi arcul şi tolba şi săgeata, izbutind acum să-i facă pe poet să-i simtă adevărata putere:

E trassen uno con tanta violenza
Ch'ancor delle ferite mi rammarco:
E confesso e conosco sua potenza 45

Cine va fi fost iubita care trece atât de discret în biografia lui Niccolò Machiavelli? Cine va fi fost aceea care I-a făcut să uite steaua

polară a existenţei sale, studiul antichităţii şi al stărilor de lucruri contemporane, căutarea leacurilor definitive pentru nenorocirile Italiei? Este o întrebare fără răspuns, este o enigmă a istoriei literare.

Nu este însă o enigmă Barbara Salutaţi, la Cantatrice, ultima iubire a lui Niccolò Machiavelli, aceea care avea să contribuie la gloria scriitorului, cântând, între actele *Cliziei* şi *Mandragolei*, cântece compuse de ea împreună cu Machiavelli. Austerul devenise un asiduu frecventator al cercului eteroclit al Barbarei care avea foarte mulţi admiratori şi desigur un soţ sărac cu duhul. Era cinică şi obişnuia să spună despre frumosul ei trup: „E roba mia e la de a chi mi piace...” 46 Ea nu era desigur nici Beatrice Portinari, simbolul raţiunii celeste, coborâtă din cer pe pământ să arate poetului dreapta cale, nici Laura de lângă apele clare şi dulci ale râului Sorga. Dar fie şi ea primită între femeile care au întovărăşit viaţa marilor creatori, care le-au îndulcit zilele crepusculare ale vieţii.

Încep acum să se strângă în grădinile palatului Rucellai oameni de ştiinţă şi de artă, pentru a discuta, ca într-o academic liberă, fără statute şi regulamente, probleme de literatură şi politică. Magnificul palat al familiei Rucellai se înalţă şi astăzi în Florenţa pe Via Larga, iar grădinile sale, *Orti Orice llari*, pot fi comparate cu cele platonice ale Atenei. De altfel spiritul filosofului elen prezida întrunirile din grădinile florentine, alături de personalitatea lui Cosimo dei Rucellai, seniorul palatului, el însuşi scriitor. Din cercul *Grădinilor*, care îşi pot afla un loc cert în istoria literaturii italiene, făceau parte spirite alese de umanişti ca Zanoli Buondelmonti, Luigi Alamanni, Filippo dei Nerli, Jacopo Nardi, Trissino. Aci va citi Machiavelli, foarte apreciatele sale *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* şi acea inedită manifestare a sa de filolog, *Dialogo sulla lingua*. 47

În anul 1518 se pare că se ridică oarecum interdicţia aruncată de Medici asupra sa, şi Machiavelli primeşte unele însărcinări minore, ca să meargă la Genova pentru recuperarea unor sume datorate unor negustori florentini, iar în 1520 la Lucca pentru o problemă analoagă, în legătură cu un faliment fraudulos. Apoi va fi trimis la Carpi, la franciscani, pentru a cere separarea călugărilor florentini de restul Toscanei şi pentru a găsi acolo un predicator. Aceasta era o misiune într-adevăr demnă de acela cara fusele ambasador respectat pe lângă regii Franţei şi Ger* maniei, conducătorul de fapt al politicii externe a Florenţei timp de 14 ani! Dar Carpi se găsea numai la 12 mile de

Modena unde se afla guvernator atât de bunul prieten, istoricul Francesco Guicciardini. Şi între cei doi începe un schimb de scrisori pe care şi le expediau reciproc, prin curieri extraordinari, ca şi când ar fi fost vorba de mesagii de excepţională importanţă politică, de secrete de Stat. Machiavelli, care izbuteşte să-şi depăşească condiţia, într-un fel umilitoare, de mesager pentru un predicator, în zilele de post ale Paştelui face un haz nebun de naivitatea călugărilor din Carpi, care-l ospătează acum ca pe un principe.

O nouă conspiraţie împotriva Medicilor, urzită în Orti Orice llari, aruncă umbre de bănuială asupra lui Machiavelli, fără însă a fi acuzat precis, şi fără a suferi ceva. Primise de altfel în 1520 însărcinarea de a scrie „analia et cronacas florentinas", *Istoriile florentine*, una din lucrările sale capitale, la care va lucra şase ani intenşi, ceea ce putea desigur să apară ca o recunoaştere chiar oficială a deosebitelor sale calităţi de istoric. Avea un schimb de scrisori cu Francesco Guicciardini relativ la *Istorii*, pe care l-ar fi vrut cititor atent şi sfătuitor: „… perche, avendo a venire a cerţi particulari, avrei bisogno d'intendere da voi se offendo troppo, o con lo esaltare o con lo abbassare le cose…" 48 Iar mai departe declară că el va spune totdeauna adevărul, aceasta fiind desigur esenţa misiunii istoricului. Totdeauna Machiavelli a arătat o înaltă stimă lui Guicciardini, deşi concepţia sa istorică, arta naraţiunii sale sunt superioare desigur autorului *Istoriei Italiei*. S-a putut invoca în cazul lor exemplul de paralelism de poezie între Ariosto şi Tasso, ei fiind incontestabil două valori ale gândirii italiene în Cinquecento.

În 1525, Machiavelli primeşte din nou o misiune minoră, pentru Veneţia. Era prima oară când vizita cetatea dogilor, dar vederea magnificului oraş nu a cristalizat nici în opera, nici în corespondenţa sa. În februarie 1525 se reprezintă cu un deosebit succes la Florenţa *Clizia* în care cânta iubita Barbara, ortografiată uneori Barberá. Tot în acelaşi an se duce la Roma pentru a-i prezenta Papei Clement al VII-lea, primele cărţi ale *Istoriilor*.

În aprilie 1526, Machiavelli este ales ca secretar al (Comisiei care avea în grijă fortificaţiile Cetăţii. Va trimite un raport Papei, relativ la lucrările acestei comisii care avea drept scop final apărarea Florenţei împotriva intervenţiei războiului.

În septembrie 1526 Machiavelli se află lângă Guicciardini care conducea armatele pontificale lângă Cremona, armate care trebuiau să oprească înaintarea trupelor imperiale spre Florenţa. Un condotier

incapabil, Francesco Maria della Rovere, nu vrea în realitate să dea lupta cu imperialii, mărginându-se cu o tactică de hărţuială. Despre el va spune Guicciardini că este sau prost sau laş sau trădător, sau toate trei împreună. Florentinii sunt furioşi că Papa nu a putut asigura siguranţa cetăţii şi o răscoală populară alungă pe partizanii Medicilor, restaurând republica.

Machiavelli nu poate exulta la vestea reinstaurării puterii prietenilor tinereţii sale şi idealurilor sale de republican. El putea să apară acum, pentru aceste câteva însărcinări minore primite, ca un partizan al Medicilor, al Papei Clement. Este cea mai ingrată lovitură a destinului advers. La 10 iunie 1527, el totuşi candidează la concursul pentru ocuparea vechiului său post de Secretar al Celor Zece, dar nu are decât două voturi pentru, fiindu-i preferat obscurul între obscuri, iluminat numai pentru interferarea sa cu ingratitudinea în viaţa marelui scriitor, un anumit Francesco Tanugi.

La 20 iunie Niccolò Machiavelli cade bolnav, doborât de o febră violentă. Faimoasele sale pilule de aloes, cu care el îşi combate durerile de stomac, şi a căror inofensivă formulă o transmisese şi prietenului Guicciardini, nu mai au niciun efect liniştitor. La 22 iunie 1527 înconjurat de ai săi, în vârstă de 58 de ani (o lună şi douăsprezece zile), Machiavelli moare în casa în care se născuse, de dincolo de Arno, care-şi ducea mai departe spre mare apele calme şi repezi. Vestea este anunţată într-o scrisoare înduioşătoare în patetismul ei sobru, de către fiul Piero Machiavelli, rudei lor, avocatul florentin Francesco Neli, aflat la Pisa: „... Carissimo Francesco. Non posso far di meno di piangere în Dovervi dire come e morto, îl di 22 di questo mese Niccolò nostro padre cu dolori di ventre, cagionaţi da uno medicamento preso îl di 20. Lasciossi confessare le suc peccata da frate Matteo, che gF a tenuto compagnia fino a morte. Îl padre nostro ci a lasciato în somma povertà, come sapete...” 49 Unii cercetători contestă autenticitatea scrisorii pentru faptul că în *Libro dei morţi*, Machiavelli apare ca *înmormântat* în ziua de 22 iunie în Santa Croce şi nu ca mort în acea zi. În acelaşi timp spovedania pe patul morţii nu este conformă cu atitudinea întregii vieţi a scriitorului, a cărui voinţă a fost totdeauna puternică şi desigur avea să rămână la fel şi în ceasul aspru al morţii.

Aşa murea omul care meditase asupra celor mai profunde sensuri ale vieţii, constructorul teoretic al patriei ideale. Aşa murea, probabil de cancerul fizic, răul de pântece perpetuu şi nevindecat de

ani, dar şi înfrânt de cancerul moral, omul care a fost într-adevăr cel mai puţin „machiavelic”. Lealitatea lui permanentă faţă de patrie, dorinţa de a o servi oricând, integritatea lui de acţiune ca şi de gândire îl oferă ca un exemplu aproape unic în acest secol de mari fluctuaţii politice, etice şi estetice. Modestia lui a fost exemplară ca şi umanitatea care-l învecina pe marele gânditor cu ţăranii din San Casciano, pe autorul *Principelui* cu morarul jucător de zaruri. Nimic din ceea ce este uman nu i-a fost străin omului Machiavelli, vates al patriei ideale în unitatea şi construcţia ei, profet al adevărului în lume. Apostolul independenţei Italiei putea să moară, conştient, chiar în extrema sa modestie, de a fi dăruit umanităţii o operă nemuritoare, un monument al propriei sale glorii. El, de-a lungul tuturor vicisitudinilor agitatei sale vieţi, nu şi-a pierdut încrederea, credinţa sa italică, de autor al tratatului care o poate delinea politic, patria sa ideală, de fondator al Teoriei Statului, de istoric, de poet, de prozator excelent, de ilustru şi original comediograf. Murea fondatorul *artei statului*, în conştiinţa deplină a iradierii adevărului operei sale.

În testamentul său, scris în 1522, se pare că era al doilea, Machiavelli lăsa casele din Florenţa şi pământurile din San Casciano fiilor săi (deci nu era vorba totuşi de sărăcia extremă a scrisorii lui Piero), iar Monnei Marietta, soţia, cuvinte afectuoase şi numirea ca administratoare şi tutoare a fiilor care nu atinseseră încă vârsta majoratului.

A fost înmormântat în biserica Santa Croce din Florenţa, panteonul gloriilor italiene. La început într-un cavou al familiei în care a rămas fără o inscripţie, care să-i amintească prezenţa, până în anul 1787. Un străin, lordul Nassau-Clavering, conte de Cowper, a ajutat la tipărirea *Operelor* lui Machiavelli (este vorba de faimoasa ediţie in quarto din 1782), şi a ajutat şi la realizarea monumentului proiectat de italianul Alberto Rimbotti. În felul acesta s-a înălţat monumentul existent şi astăzi. El se ridică între mormintele lui Galileo Galilei şi Michelangelo în apropierea cenotafului lui Dante Alighieri, demonstrând din plin afirmaţia lui Ernest Renan: „... Florence qui, après Athènes, a fait le plus pour l’esprit humain...” 50. Monumentul sever reprezenta urna şi o statuie figurând istoria şi politica, iar cu mâna dreaptă pe un basorelief care-l reprezenta pe marele scriitor. Pe lapida piedestalului se află înscrise austerele cuvinte: *Tanto uomini nullum par elogium (Nicolaus Machiavelli) obiit anno A.P.V.M.D.*

XXVII.51

Deasupra mormântului lui Machiavelli vor pluti totdeauna ecourile cuvintelor arzătoare ale lui Niccolò Ugo Foscolo, şi el pasionat luptător pentru visul de independenţă şi unitate al Italiei. Ele vor elogia absolut pe:

…*Quel grande*.

Che temperando lo secttro ai regnatori.

Gli altor ne sfonda, ed alle genţi svela Di che lagrime grondi e di che sangue…52

Dar cel mai frumos elogiu funebru a fost adus lui Niccolò Machiavelli, de către prietenul Luigi Alamanni, mare poet el însuşi, într-un sonet pătruns de admiraţie, de durere, de profundă prietenie:

…Or *poi* che il *nostro Segretario antico în ciele ha Valma* ele *membra sotterra*.

Morte, io non temo piu le tue fieri armi.

Per costul în era îl *viver fatto amico*, *per costul sol temea l'aspra tua guerra*: *or che tolto me l hai, che puoi tu farmi*…*53*

Iată cât de bun prieten putea să fie Machiavelli, cât de iubit de către scriitori care-l cunoşteau şi-i preţuiau talentul. Încă de atunci el primise apelativul de *Segretario*, cu care avea să rămână în istoria Florenţei şi a lumii. Ni-l închipuim aşa cum îl reprezintă unele portrete, cu ochii negri, mai scăpărători decât orice stea, eu buzele strânse într-un gest care nu arăta dispreţul, ci concentrarea interioară, cu arcul înalt al frunţii. Avea desigur un surâs fin care ar fi meritat întreaga strădanie de a-l transmite posterităţii în întreaga lui iluminare a contemporanului său Leonardo da Vinci, acela care a dăruit omenirii surâsul enigmatic ca viaţa şi ca moartea, surâsul cizelat cincisprezece ani al Giocondei. Era îmbrăcat, în misiunile sale, ca Sacerdotul în altar, în veşmintele de culoare neagră, în acel negru care este negaţia tuturor culorilor dar şi începutul lor. Iar în nopţile din San Casciano, în conversaţiile tainice cu înaltele spirite ale Antichităţii, îl vedem învăluit, *reali e curaţi*, de la umori şi până la călcâie în toga eternităţii romane. (Şi Giosue Carduoci peste ani, student la Şcoala normală superioară din Pisa, se va îmbrăca festiv noaptea, model declarat Machiavelli, pentru a studia pe clasici.)

Viziunea despre Machiavelli trebuie să fie integrală, fără prejudecăţi, el fiind omul reprezentativ al vremii sale, al Renaşterii, în toată complexitatea, armonia şi contradicţia acestei ere care a dăruit

lumii eroi ai gândirii și artei și printre care locul lui nu este cel din urmă ci dimpotrivă.

POET

Niccolò Machiavelli a fost şi poet. Şi nu pentru un divertisment facil care ar fi putut descreţi fruntea mereu îngândurată a austerului Segretario, ci dintr-un avânt sincer, dintr-o înclinare genuină, şi din dorinţa, care aminteşte pe Dante Alighieri, de a ilustra şi în rime tema patriei. Poate că lipseşte înalta fantezie versurilor lui Machiavelli, dar nu le lipseşte niciodată profunzimea meditaţiei, le lipseşte poate spontaneitatea liricilor născuţi, dar nu expresia critică a judecăţii de valoare despre lucruri şi stări. Poate că le lipseşte culoarea caldelor tonalităţi, *l'imaginativa*, dar sobrietatea expresiei poate oferi compensaţii.

Desigur că gigantul poeziei în secol era Ludovico Ariosto, creatorul zborurilor lui Astolfo în cerurile lunii, iar Machiavelli era cealaltă culme din Cinquecento, dar a gândirii speculative şi nu a fanteziei. Dar omul este prezent în versurile sale în integritatea sa. Nu vrem să retuşăm forţat imaginea despre poezia lui Machiavelli, fiind generoşi cu orice preţ. Marea figură a scriitorului nu are nevoie de o astfel de iluminare. Vream să arătăm că în acest secol şi mai ales în următorul, când poeţii făceau pe maimuţa care îl imita pe Francesco Petrarca, când amorul era tema quasiexclusivă, poezia lui Machiavelli conţine o încărcătură preţioasă de teme sobre, de încordată energie, de dorinţa de a sparge inerţia.

În realitate versurile Secretarului florentin sunt şi prima lui operă beletristică. Este vorba dei *Decennăli* care s-au bucurat, oricât ar părea de ciudat, de o largă circulaţie în Florenţa şi în întreaga Toscană, amintind de poezia populară cântată în pieţele publice de către *cantastorie*. Versurile acestea într-adevăr rămân înscrise în această tradiţie populară şi se inspiră desigur din înaltul model al *Divinei Comedii*. El însuși, Machiavelli, se vedea în postura unui *cantafavole*, iar versurile sale reprezentau poezia istorică a unor heralzi ai Signoriei. Voind să cânte ca și Dante nenorocirile Italiei în versuri înflăcărate de iubire și de ură, de multe ori se confundă cu evenimentele și cu oamenii, nu se poate ridica deasupra lor pentru a fi judecător. El este mai mult actor decât spectator în *Decennali*.

Prima compunere, *Decennale primo*, încearcă să fie o cronică rimată a evenimentelor politice și istorice cele mai de seamă ale Italiei,

în deceniul 1497 – 1504. Va urma în 1512, *îl decennale secondo*, rămas nedesăvârşit. În versuri simple, de o rară sobrietate, fără culori vii, în terţine care amintesc şi formal de *Divina Comedie*, Machiavelli însufleţit de patriotism descrie în primul rând *le italiche fatidic*. El zugrăveşte cu violenţa de participant invazia francezilor lui Carlo al VIII-lea, şi cuvintele curajoase, dar şi jocul de cuvinte formal, aparţinând apărătorului libertăţii italice, Pier Capponi:

Lo strepito dell'armi e dei cavalli
Non poate jar che non fosse sentita
La voce di un cappon *fra cento galii…54*

Sunt trecute în revistă în paginile cronicii rimate luptele interne ale Florenţei, se recunoaşte uşor resentimentul poetului faţă de familia Medicilor care tot mai mult căuta să se transforme într-o dinastie dublată de tiranie, se ironizează acţiunea exterioară realităţilor contemporane a lui Girolamo Savonarola, se judecă lucid prăbușirea lui Cesare Borgia, se exaltă, parcă pentru compensaţie cu distrugătoarea epigramă de mai târziu, virtuţile gonfalonierului Piero Soderini. Dar centrul versurilor este totdeauna Florenţa, cu imposibilitatea ei de a transcende evenimentele, deplânsă în slăbiciunea şi eterna ei pendulare politică. Lucidul observator, cu toată admiraţia pe care o arată lui Cesare Borgia, nu se sfieşte de a-l numi în *Decennale primo*, balaur (*basilisco*), iar pe condotierii lui, şerpi. Deşi antisavonarolian, el nu se va da în lături să-i demaşte pe Papa Alessandro VI Borgia, papa rămas „glorios" în istoria pontificală prin Luxurie, Simonie şi Corupţie.

Versurile sunt pătrunse şi de ura împotriva dominatorilor şi, corespondent, de ardoare pentru libertatea patriei. Există o continuă alternare între teamă şi speranţă, o pendulare ritmică între aceşti doi poli legată de destinele Florenţei, iar versurile cele mai realizate artistic sunt lungi, patetice chemări adresate conducătorilor pentru apărarea cetăţii şi Italiei atât de iubite. Gândurile sunt grave, meditaţia profundă, expresiile dinamice, ironia şi sarcasmul îl amintesc pe acela care în curând avea să devină şi comediograf de seamă. În participarea lui Machiavelli la întreaga dramă istorică a Florenţei şi Italiei întregi stă întreg patosul şi valoarea emoţională a acestei compuneri. Această scriere care cuprindea „le fatiche d'Italia di dieci anni…" 55 a fost elaborată dintr-odată, numai în cincisprezece zile, ca o compensaţie, ca un „sfogo" al scriitorului, el însuşi ostenit de temeri şi de speranţe.

Trebuie spus că o asemenea lucrare corespundea şi gustului florentinilor şi vremurilor, bucurându-se de un imediat şi mare succes, la prima sa apariţie. Erau în atmosfera Florenţei şi a Italiei aceste unde vibratorii de credinţă politică şi de scepticism, de sarcasm şi de patriotism, de durere pentru evenimentele în curs dar şi de speranţe pentru viitor. Şi dedicaţia lucrării are un sens simbolic, adresată fiind lui Alamanno Salviati, salvator al Florenţei în timpul răscoalelor din Arezzo: „Lege Alamanne, postquam id efflagitos, transacti decenni labores italicee, nostrom quindecim dierum opus…” 5S.

Tipărind în 1506, pe proprie cheltuială, *Decennale Primo*, Agostino Vespucci adresa o scrisoare dedicatoare florentinilor, îndemn de a citi versurile lui Machiavelli, care tratează despre „cose şi grave”… „tutti quegli pericholi che în dieci anni piangendo avete chorsi”.57 El admira concizia versurilor poetului şi le dorea o primire cât mai favorabilă din partea nobililor bărbaţi florentini.

Cele cinci sute cincizeci de versuri ale primului *Decennale* sunt urmate de cele două sute şasesprezece ale celui de al doilea *Decennale*, scris desigur şi el în puţine zile, tot cu dorinţa de a se elibera liric de apăsări care continuau. Şi îl *secondo Decennale* scris în 1509, când Machiavelli devenise din pricina durerii, smarito, narează, sintetic, evenimente italiene principale dintre 1504 şi 1509. Terţinele făurite în manieră dantescă nu-şi egalează desigur nemuritorul model, dar valoarea lor nu este inferioară versurilor primului *Decennale*. Este descrisă înfrângerea lui Bartolomeo d'Alviano, liga de la Cambray, înfrângerea veneţienilor la Vailă, retragerea împăratului Maximilian, este conturat un portret al războinicului Papă, Giulio II.

Lucrarea este trunchiată în final, se vede că autorul nu a mai putut continua. Este încă mai prezentă, decât în primul *Decennale*, iminenţa unei catastrofe care pluteşte deasupra Italiei. La lectura de loc greoaie a versurilor fluide, poate fi desprinsă nestemata unei terţine care ar fi putut să-i aibă drept autor pe însuşi autorul *Divinei Comedii*, pe flagelatorul puternicilor pământului, pe acela care a stârnit uriaşa furtună menită să bată numai peste înaltele creste. Niccolò Machiavelli izbeşte cu violenţă în principii italieni, consideraţi de el, aidoma lui Francesco Petrarca, cauza primă a divizării statului şi a slăbiciunii Italiei:

Gite, o superbi, ornai col viso altero Voi che îi *secttri ele corone avete E del futuro non sapete un vero*…58

Machiavelli va „dantiza" şi în poemul în terţine, *Asino d'oro*, scris atunci când se afla în exilul politic, lipsit de posibilitatea activităţii intense, la San Casciano. Lucra la el în 1517, aşa cum rezultă dintr-o scrisoare trimisă prietenului Alamanni şi ale cărei rânduri demonstrează şi valoarea pe care autorul o acorda versurilor sale. Dar după scrierea a numai cpt *capitole*, autorul şi-a abandonat compunerea. Este clară tendenţiozitatea poemului acesta alegorico-satiric, care ar fi trebuit să aibă treizeci de capitole în terţine. El trebuia să fie o vehementă satiră a timpurilor, şi a contemporanilor săi. Imitând pe

Dante, secretarul ar fi vrut să scrie însă o comedie umană, pătrunsă de întreg umorismul lui amar. El a încercat să facă „il suo triste tempo piu soave" 59, spunând totdeauna adevărul, dezvăluind „fără milă" viciul şi corupţia societăţii în mijlocul căreia trăia. El putea face şi o teribilă declaraţie în *Asino d'oro* în care animalele metamorfozate nu mai doresc să se reîntoarcă la trista condiţie de om.

Titlul poemului în care există uneori reminiscenţe danteşti până la preluarea de versuri: „io non vi se ben din.com io v entrai" 60, este luat din Apuleius şi Lucian. În aspra pădure în care va pătrunde autorul, nu va întâlni nici fiarele danteşti iniţiale, nici pe Virgiliu, simbolul raţiunii umane. Călăuza sa va fi una din tinerele care o întovărăşesc pe maga Circe, transformatoarea, încă din *Odiseea* lui Homer, a oamenilor în animale. Primele *capitole* sunt prilej de meditaţie asupra vicisitudinilor sorţii umane, ultimele sunt mai pregnant alegorico-satirice. Animalele întâlnite de Machiavelli în călătoria sa fantastică reprezintă viciile omeneşti, dar ele sunt conştiente că sunt superioare, etic, oamenilor contemporani. Un partener alert de discuţie al lui Machiavelli este un magnific porc care intonează elogiul vieţii de animal, superioare celei omeneşti, lipsită fiind de gânduri chinuitoare. Este păcat că poemul se sfârşeşte, neterminat desigur, înainte ca autorul să fi fost transformat în asin, ceea ce ar fi permis, desigur, un dialog mai clar, iar aluziile la contemporani ar fi fost directe, şi nu încifrate. Atunci *Asinul* fie el de aur, ar fi putut da puternice lovituri de copită acelor persoane care, la prima vedere, puteau să pară Fabii sau Catoni, modele de virtute, dar în realitate nedemni de minimă stimă, pe care ochiul necruţător al magicienii Circe ştiuse să-i surprindă în caracteristica stricăciunii şi vicisitudinilor lor. O asemenea forţă magică şi-ar fi dorit-o Machiavelli

pentru a putea satiriza pe contemporani. Verva versurilor sale este acră şi muşcătoare în asemenea fragmente care fac aluzii la stările de lucruri florentine din primii douăzeci de ani ai secolului al XVI-lea.

Este absolut clar, deşi critica a neglijat să analizeze această afirmaţie, că *Asino d'oro* este masca lui Machiavelli, o mască zoomorfică pentru denunţarea animalităţii

<jj – Niccolò Machiavell} moravurilor contemporane. Detalii ale poemului pot aminti de certe reminiscenţe autobiografice, generate de exilul urât de la San Casciano. El este simbolul creatorului izolat de animalitatea contemporanilor, deplângând toţi anii de muncă intensă, fără răsplată, simţind un imens regret pentru condiţia umană, pentru starea de pasivitate în care a ajuns. Dar se va ridica, din nou, din starea de prostraţie, împotriva destinului contrariu. Versurile acestea sunt poate cele mai realizate ale acestei încercări poetice a lui Machiavelli:

Ma perche îl *pianto à l'uom fu sempre brutto*.

Şi debbe a colpi della sua fortuna Voltar îl *vis o di lagrime asciutto*...61

Poetul are până la urmă încredere în viitorul propriu şi al patriei sale: „Torneran tempi piu chemai feliei..." 62, chiar dacă această lume actuală este *guasta*. Dar pentru îndeplinirea acestui viitor fericit este nevoie de o intensă, unanimă activitate.

Patru *Capitole* în terţine, prolixe dezbateri reci, Dell' *ingratitudine* (dedicat lui Giovanni Folchi), *Di Fortuna* (lui Giovanni Battista Soderini), *Dell'Ambizione* (lui Luigi Guicciardini) şi neterminata *Dell'Occasione* (lui Filippo de Nerli), întregesc profilul „poetului11 Niccolò Machiavelli. Capitolele caută să răspundă întrebării fundamentale asupra destinului uman şi colectiv. O dată mai mult Machiavelli analizează lucid cauzele nenorocirilor patriei datorate setei de stăpânire a unor mici deminatori divizaţi şi a laşităţii cu care ei răspund în faţa istoriei şi a evenimentelor. Dar încă o dată, va ţâşni, profund şi sincer, strigătul lui Machiavelli, comparabil lui Francesco Petrarca, pentru a trezi conştiinţele Italiei contemporane, pentru redeşteptarea naţională:

E quando alcun colpasse la natura. Se *în Italia*, *tanto afflitta e stanca*.

Non nasce gente şi feroce e dura.

Dico che questo non escusa e franca la *viltă nostra, perche pud supplire Ueducazion dove natura mânca*.

Quesia Vltalia gâă jece jiorire.

E di ocupare il mondo tutto quanto la *fiera educazion la dette ardire Or vive, se vita e vivere în pianto*.

Sotto quella ruina e quella sorte Ch'ha meritato l'ozio suo cotanto. 63

Şase *Canti carnescialeschi*, cântece de carnaval, scrise în maniera lui Lorenzo de' Medici sau a lui Angelo Poliziano au puternice urme de obscenitate, dar fac aluzii, ca totdeauna în cazul lui Machiavelli, la evenimente politice contemporane. În *Diavoli scacciati dai cielo* 04 demoniacii îngeri căzuţi vor declara că în Florenţa exista o mai mare confuzie şi un mai mare chin, chiar decât în infern. *Spiriti beati* (sufletele celor fericiţi) au venit pe pământ pentru a propovădui pacea, un cor de peregrini şi pustnici *Romiţi*, invită oamenii neliniştiţi şi nefericiţi în grandoarea solitară a crestelor Apeninilor. Un grup de *Amanţi e donne disperate*, sunt fugăriţi pe străzile Florenţei de demonii care au venit aci să împartă durerea. Cântecul de carnaval al cincilea, *Di uominini che vendeno le pine*, 65 este într-adevăr încărcat de sensuri licenţioase şi obscene ca şi acela (al şaselea) de *ciurmadori*. 66

În capitolul de *Rime varie* al lui Niccolò Muchiavelli poate să fie amintită o *Serenata* petrarchizantă în octave, un idilic *Capitolo pastorale*, o *Canzone*, doi *Strâmbotti* populare, un sonet petrarchizant şi el, două *Stanze*, madrigale pentru Barbara, compunerile pentru Bernando tatăl său şi Giuliano di Lorenzo de Medici, două *epigrame*, dintre care prima este dedicată lui Pier Soderini şi a fost considerată ca model de ingratitudine a scriitorului.

Apare clar acum că dacă Machiavelli nu ar fi fost autorul *Principelui*, ar fi fost poetul florentin prin excelenţă pe linia burlescă a lui Burchiello, dar şi cu sunetele de trâmbiţă ale lui Pucci, „il trombettiere della Repubblica”.

PROZATOR

În Cinquecento, mai mult decât alte genuri literare, nuvela reprezintă realismul în artă. Încă de la originile sale, bogata literatură italiană a oferit lumii exemple importante de proză artistică, culminând în capodopera prozei italiene, *Decameronul* lui Giovanni Boccaccio. Arta naraţiunii, arta prozei a putut cunoaşte astfel o culrne artistică. Modelul nemuritor al lui Boccaccio şi-a exercitat apoi directa influenţă, în primul rând în Italia, spaţiindu-se ulterior în aria europeană.

Prin *Decameron*, genul scurt, nuvela a cucerit un astfel de prestigiu, încât numai după multe secole va fi părăsit pentru genul de mai largă respiraţie al romanului, în Italia de altminteri nuvela avea profunde rădăcini în literatura populară ca în acel atât de iubit de italieni, *Novelino*.

În Cinquecento abundă şi nuvelişti excelenţi dintre care pot fi amintiţi Anton Fiancesco Grazzini (il Lasca), Agnola Fiorentino, Luigi da Porto, Gian Francesco Straparola, Giambattista Giraldi Cinzio. Dintre ei se ridică însă înaltă figura lui Matteo Maria Bandello supranumit Boccaccio al Lombardiei, autor al unui afresc gigantic în care trăiesc cele mai reprezentative figuri ale contemporanilor. Un cercetător al secolului va trebui totdeauna să facă apel la opera sa literară pentru a cunoaşte viaţa întregii societăţi italiene.

Am amintit de numele lui Matteo Maria Bandello, pentru că marele nuvelist italian menţionează într-una din faimoasele sale *dediche* (fiecare nuvelă a sa avea în frunte o *dedica*, o scrisoare de dedicaţie către o mare personalitate a vremii), de o întâmplare a anului 1526. La o masă dată de Giovanni delle Bande Nere se afla şi l'ingegnoso messer Niccol6 Machiavelli, care a fost rugat să-i distreze pe convivi cu una din atât de plăcutele sale nuvele şi pe care le povestea ca nimeni altul. Succesul povestirii lui Machiavelli I-a îndemnat pe Giovanni de' Medici să-i roage pe Bandello s-o scrie, şi iată, explicată de către autor însuși, geneza nuvelei a patruzecea din culegerea lui Matteo Maria cu subtitlul, *Inganno usato da una scaltrita donna al marito*… 67

Activul secretar florentin, al cărui temperament exploda de energie, prieten atât de bun al conversaţiilor vesele, autor de cântece licenţioase de carnaval, apare deci şi ca un autor de povestiri vorbite, pierdute din nefericire pentru literatura secolului şi a Italiei, deoarece singura pe care a redactat-o pentru a o preda tiparului, a fost scurta nuvelă de cincisprezece pagini, capodoperă a prozei scurte italiene, ÎI *demonio che prese* moglie63, mai cunoscută poate sub denumirea protagonistului, *Belfagor arcidiavolo*. Nu se cunoaşte cu precizie data la care a fost scrisă, pare însă a fi, prin caracteristicile sale, o lucrare aparţinând tinereţii scriitorului. Tema este existentă în străvechiul folclor oriental şi ea a putut să fie utilizată şi de Straparola.

Intriga nuvelei, denumită de Machiavelli nu întâmplător *Favola*, este de o simplitate clară. Ea aminteşte bineînţeles cititorului român şi

de *Kir Ianulea* al lui Ion Luca Caragiale, această admirabilă reconstituire a vieţii societăţii româneşti de la începutul secolului al XIX-lea, după cum poate aminti și de basmele lui La Fontaine. Intriga universal valabilă în tematica ei, diavolul înșelat de ţăran, este o satiră foarte fermă împotriva femeilor, însă fără violenţă de pamfletar misogin.

În infern există mare agitaţie. Toţi damnaţii pretind că au păcătuit numai din cauza femeilor. Adunarea demonilor prezidată de Pluton hotărăşte cunoaşterea integrală a adevărului. Tragerea la sorţi îl indică pe arhidiavolul Belfagor care va primi o sută de mii de ducaţi şi misiunea de a rămâne pe pământ, însurat, timp de zece ani. Femeia îl va ruina curând. Belfagor fugind pentru evitarea închisorii datornicilor, este salvat de un ţăran, Gianmatteo. Drept recompensă, el va intra în trupul unei posedate, de unde va putea fi alungat numai de Gianmatteo. Se întâmplă acest fapt de două ori şi ţăranul se îmbogăţeşte, mai ales când o eliberează de demon, cazul al doilea, pe însăşi fiica regelui Carlo al Neapolelui. Dar are loc lovitura de teatru: se îmbolnăveşte chiar fiica lui Louis, rege al Franţei. Gianmatteo, potrivit convenţiei cu Belfagor, de a nu mai continua acţiunea de alungare a demonilor după îmbogăţire, refuză să dea ascultare trimişilor regelui francez. Este silit însă de Signoria Florenţei. Belfagor refuză să părăsească corpul posedatei, dar isteţul Gianmatteo organizează în piaţa Notre Dame un imens scandal sonor, iar la întrebarea neliniștită a diavolului îi răspunde că soţia lui aflând despre prezenţa lui aci, vine să-i reia. Şi atunci se întâmplă ceea ce era de prevăzut, în tendenţiozitatea satirică, antifeminină a nuvelei: „... Fu cosa maravigliosa a pensare quanta alterazione di mente recassi a Roderigo (numele lui Belfagor pe pământ), sentire ricordato îl nome della moglie. La quale fu tanta che, non pensando's egli era possibile o ragionevole se la fussi dessa, senza replicare altro, tutto spaventat-o să ne fuggi, lasciando la fanciulla libera; e voise piu testo tornarsene în inferno a rendere ragione delle sua azioni, che di nuovo con tanti fastidi, dispetti e periculi sottoporsi al giogo matrimoniale...” 69

Reînnoind antica legendă, Machiavelli a interferat-o, cum avea să facă desăvârşit şi Caragiale, cu un bogat filon autohton, contemporan. În rama totuşi îngustă a celor numai 15 pagini el a izbutit să traseze cu mâna sigură a unui maestru un tablou colorat al vremurilor şi al cetăţii sale. În descrierea moravurilor florentine, a

splendorilor sărbătorilor de carnaval, a modelor vestimentare, a luxului, a puterii banilor, a isteţimii ţăranului, Machiavelli şi-a arătat întreaga şi excepţionala putere de analiză şi de sinteză. Trăsăturile incisive, rapide, nervoase cu care schiţează tabloul contemporan îl amintesc pe autorul *Mandragolei* şi este clar că în descrierea celor două posedate de diavol, tinere franceze, trebuie descoperită şi o

„Belfagor” Facsimil: *Florenţa*, *„Biblioteca Naţională”*.

(*Reproducerile din acest volum apud*:

„Niccolò Machiavelli” – Opere – *a curato di Antonio Panella*, *Rizzoli* & c., *Editori*, *Milano Roma*.)

săgeată antigalică a autorului *Portretelor* franceze. În acelaşi timp dacă *Mandragola* a putut să pară unui cercetător o nuvelă dramatizată pentru scenă, cu atât mai mult, dinamismul şi concentrarea de situaţii din *Belfagor arcidiavolo* poate să amintească de o scriere teatrală. Singura nuvelă tipărită a lui Machiavelli se înscria între primele din excelentele realizări ale genului scurt în Cinquecento. Nu ar fi putut-o refuza de a o recunoaşte ca a sa nici genialul autor al *Decameronului*, şi nici cel mai de seamă reprezentant al nuvelisticii secolului, episcopul de Agen, Matteo Maria Boiardo.

Antica legendă orientală rivificată modern, raprezentând fastidioasa viaţă matrimonială, se încarcă de trăsături ironice, îndreptate împotriva femeilor şi soţiilor, nefiind desigur inspirată din biografia lui Machiavelli, căruia Monna Marietta Corsini i-a fost totdeauna o preaînţelegătoare mamă a copiilor săi.

S-ar putea spune că în nuvela sa Machiavelli a răsturnat lumile şi ordinea lor. El a răsturnat valorile dintre infern şi pământ. Infernul, este concluzia, este preferabil vieţii de pe pământ. Aceasta este o realitate teribilă, o realitate surprinsă de luciditatea machiaveliană care totdeauna I-a determinat şi în activitatea politică, cetăţenească şi în aceea de literat: „piu convenienţe andare dietro alia verită effettuale della cosa, che alia immaginazione di essa...” 70

Intriga simplă a nuvelei a putut fi denumită şi un scherzo, un capriccio grazioso, dar ea nu a putut decât să servească şi mai mult, prin claritate maximă, tendinţei autorului. A putut fi observată şi o altă axă în afară de aceea a polemicii împotriva matrimoniului, este vorba de un asalt machiavelian împotriva superstiţiilor. Se încearcă demitizarea vechilor credinţe, ţăranul isteţ devenind protagonistul unei asemenea acţiuni. „c'e come diffuso dappertutto il suo sorrisetto

ambiguo, come volesse dirci che i veri diavoli non sono vermante quegli che vengono dall'inferno, mă puttosto quegli uomini che vivono su questa terra. Diavolo madonna Onesta che ha una superbia piu grande di Lucifero; diavoli tutti i suoi parer. ti che sperperano il denaro del povero Roderico Belfagor, diavoli tutti i suoi creditori… arcidiavolo în fine quel contadino

Giannmatteo che ne pensa una cosi furba da fare battere îl demonio în ritirata e fareo rientrare în inferno. Poveri calunniati diavoli!" …71 Şi acelaşi cercetător, Luigi Russo, căruia îi aparţin spiritualele observaţii de mai sus, scria despre această satiră subtilă, a doua, principală, dincolo de aparenţe, îndreptată împotriva tuturor aparaturilor, a ceremonialului, a credulităţii şi regilor: „per i quali asistono ancora indemonitaţi ed ossessi. C'e la burla del latino e della filosofia fratesca…" 72

Niccolò Machiavelli declarase când se afla la San Casciano că ar fi preferat chiar „voltare un sasso", 73 pentru a-şi putea servi în continuare patria, decât să scrie. Îşi arăta deci preferinţa pentru activitatea intelectuală în mijlocul lucrurilor şi nu în solitudini care ar putea facilita scrisul. 101 a dăruit literaturii italiene nestemate, care pentru el activul, omul în acţiune, nu erau mai mult decât un divertisment, intelectual, menii ca în cazul diavolului Belfagor să stârnească bună-dispoziţia contemporanilor. Dar întreaga sa tendenţiozitate se face şi în acest caz manifestă şi literatura sa reflectă întregul său ideal de a servi adevărul şi virtutea, de a denunţa viciile, de a pune în faţa contemporanilor săi o uriaşă, fidelă oglindă. Nuvela care are o urzeală scenică este scrisă dintr-odată, fluiditatea fiind mereu caracteristică a stilului. Limba toscană utilizată a putut să fie considerată exemplară de către cei mai purişti lingvişti, membrii Accademiei della Crusca.

Belfagor, îl *demonio che prese moglie* s-a bucurat de un succes extraordinar, a fost curând tradusă, imitată sau chiar plagiată, în întreaga lume. *Kir Ianulea* însă, după părerea noastră obiectivă, depăşeşte ca artă a reconstruirii unei lumi vechi şi a naraţiunii, splendidul, ilustratul său model.

Dar poate că scrisorile lui Niccolò Machiavelli sunt partea cea mai interesantă a prozei sale *d'arte*. Ele sunt în primul rând splendide oglinzi, tot atâtea faţete ale unei prisme poliadrice în care se răsfrânge complexa figură a Secretarului florentin, în etape şi stări sufleteşti

diferite, policromii ale vieţii sale încordate.

Au rămas puţine scrisori de la Machiavelli, dar ele izbutesc să transmită întreaga vibraţie, să dimensioneze personalitatea aceluia care le-a scris. Paginile acestea spontane oferă mai mult posibilitatea investigării în psihologia machiaveliană, decât acelea care sunt rezultatul meditaţiei şi al îndelungului travaliu intelectual. Ele sunt paginile şi actele unei vieţi trăită esenţial, o viaţă pasională, ele sunt actele unei personalităţi participante, mereu active. Viaţa lui Machiavelli a fost o viaţă aspră, de multe ori Secretarul florentin a suferit nedreptatea şi dezamăgirea, dar niciodată nu s-a recunoscut învins. Cel mult I-au făcut să devină acel ironist caracterizat prin trăsătura originală a amărăciunii. Amar, dezamăgit, dar niciodată indiferent şi neutral. Extrema lui luciditate de observator iluminează zonele cele mai intime ale vieţii, fiind apt să redea şi aspectele triviale şi obscene ale realităţii şi lumii atunci când consideră că este raţional necesar, dintr-o necesitate etică sau chiar estetică. Apare din *Epistolarul* său portretul părintelui, al soţului, al amantului, al prietenului atât de credincios care a fost totdeauna Machiavelli, dar apare mai cu seamă figura luminoasă a extraordinarului cetăţean care a fost până la sfârşitul vieţii sale Secretarul florentin. Apare diplomatul, omul politic, scriitorul conştient de cele mai multe ori de propria sa valoare, trăsătură caracteristică încă predominantă a epocii Renaşterii, acela care a cunoscut oamenii, poate ca nimeni altul.

COMEDIOGRAF

După ce a făcut să se prăbuşească coloanele templului teatrului antic, Creştinismul I-a dus în biserici (*în le sacre rappresentazioni*, cu mistere şi legendele creştine dramatizate). Acolo a rămas timp de mai multe secole. Când italienii, în perioada rinascimentală au căutat puncte de sprijin pentru revoluţia lor culturală, au redescoperit şi teatrul antic şi I-au readus la lumină. În Cinquecento, secol al imitaţiilor antichităţii, autorii de teatru, de tragedii în primul rând, au urmărit îndeaproape clasicismul şi regulile esteticii aristotelice, cu respectul absolut al regulei celor trei unităţi (de acţiune, de timp şi de loc), pe care Boileau în *Arta* sa *poetică* avea s-o sintetizeze magistral, în numai două versuri:

Qu'en un jour, qu'en un lieu, un seul fait accampli.
Tienne jusqu'à la fin le theatre rempli...74

În timp ce drama engleză cu Shakespeare, cea spaniolă cu Lope

de Vega sau Calderón refăceau istoria naţională a popoarelor lor, tragedia italiană din Cinquecento refăcea istoria italică şi nu italiană. Deci contemporaneitate pentru scriitorii englezi sau spanioli, fuga de contemporaneitate în cazul literaturii italiene. Desigur că putem uşor înţelege pentru care raţiuni scriitorii italieni încercau să aducă în faţa contemporanilor marile exemple de virtute, şi asemenea exemple nu existau decât în trecutul italic. Aşa au făcut Gian Giorgio Trissino, Giovanni Rucellai, Alessandro Pazzi de' Medici, Luigi Alamanni, Giambat lista Giraldi Cinzio şi Sperone Speroni. Operele lor au desigur mai mult o importanţă istorică decât una estetică. Unica tragedie a acestui secol şi în care trăiesc adevărate caractere şi nu „fantasmi declamatori14 este *Orazia* a lui Pietro Aretino, care nu urmează regula celor trei unităţi.

Comedia a fost mult mai originală. Secolul, îl cinquecento, a fost mai degrabă sceptic, şi pentru asta poate nu a avut tragedii, „che sono pieni di grandi e vere passioni" 75. Dar şi comedia, oglindă mult mai fidelă decât tragedia, a imitat mult şi îndeosebi pe Plaut şi Terenţiu. Comediile lui Ariosto la rândul lor avuseseră mulţi imitatori. Printre autorii care au avut cel mai strălucit destin literar ca autori de comedie îl amintim pe cardinalul Bernardo Dovizi da Bibbena (1470 – 1520), cu a sa *Calandria*, unul dintre cele mai ilustre exemple de teatru din Cinquecento. *Calandria* scrisă în 1513 este o comedie care a operat o adevărată revoluţie „noi confronti dell'accademia umanistica del tempo" 7B, Comedia lui Bibbena inaugurează acea lungă polemică, comparabilă cu *La Querelle des anciens et des modernes*, între academism şi realism, şi la care participă cei mai de seamă reprezentanţi ai literaturii italiene. În prologul comediei, pe care l-a scris ca un omagiu Baldassar Castiglione, aluzia este clară în contrapunerea italienei faţă de latină, a Florenţei faţă de Grecia, a lumii contemporane faţă de lumea antichităţii.

În comedia sa II *vecchio amoroso* 77 Donato Giannoti adăuga *Mercatondu-i* lui Plaut scene extrase din viaţa domestică şi cotidiană a Florenţei, iar Agostino Ricchi, ducea o bătălie modernă pentru sfărâmarea regulilor, lanţurilor aristotelice. Lui i se părea „onest" că aşa cum obiceiurile sunt astăzi altele decât în trecut, la fel:

…*Le poésie, le prose, i verşi îi stili e l'uso ancor del recitare*
Secondo i tempi. şi mutino e inovino… 78

Spiritual putea fi Lorenzino dee! Medici în Andossa, Anton

Francesco Grazzini (il Lasca) în comediile *Geloşia*, *Strega* 79, Sibilla etc., Giovan Maria Cecchi, portretist viu al secolului, dar mai ales Pietro Aretino, „il flagello dei Principi11.

Nu trebuie să uităm nici reflexul direct al vastului suflet popular, farsa şi comedia rusticană, de la *frottole* până la *farse* populare şi al cărui excepţional reprezentant a fost Angelo Beolco (il Ruzzante) 80. Farsele sale oglindesc integral viaţa ţăranilor, cu vigoare şi originalitate.

Dar capodopera reprezentării realiste a secolului a fost comedia *Mandragola*, autor Niccolò Machiavelli.

Machiavelli nu a fost totuşi autorul unei singure comedii. I se atribuie încă, de pe când era secretar, drept primă compunere dramatică, *Le Maschere*, necunoscută, din nefericire. Modelul ilustru ar fi fost *Norii* lui Aristofan, dar personajele model aristoaanesci îmbrăcau şi veşmintele şi năravurile florentine. Era probabil un dialog în care erau trecute în revistă cele mai de seamă personalităţi ale oraşului, *mascate* doar atât ca să se poată uşor pătrunde realitatea. Cuvântul de *maschere* este simbolic pentru ipocrizia umană care se poate disimula uşor, dar şi pentru compunerea plastică a măştilor teatrului antic în a căror realizare se interfera elementul bestial cu cel uman în definirea complexă a unui personaj dramatic, sau a trăirii lui pe scena echivalentă cu viaţa, dimensionată de cele două eterne principii, al răului şi al binelui.

Unii cercetători mai consideră încă drept operă a lui Machiavelli o *Commedia în prosa*, cu o acţiune rapid însăilată, cu personaje neaprofundate în psihologia şi caracterele lor, cu o invenţie scenică superficială. Protagoniştii pot aparţine oricăror nuvele semnate de Giovanni Boccaccio sau Franco Sacchetti, cu bătrânul soţ înşelat, cu călugărul ipocrit şi libertin etc. Cea mai mare parte a cercetătorilor din ultimele decenii resping ipoteza că această comedie, care ar putea avea titlul de îl *Frate*, poate să fie înscrisă la capitolul *Machiavelli, comediograf*. Ea este cu mult prea inferioară *Mătrăgunii*, chiar în ipoteza că ar putea fi eventual o schiţă care ar prefigura-o.

Machiavelli a tradus din clasicii latini, din Terenţiu, pe care deci îl cunoştea tot atât de bine ca pe Plaut, comedia acestuia *Andria*, adică fata din Andros. Conflictul este simplu ca şi desfăşurarea scenariului dramatic al Andriei. O iubire a unui tânăr Pamfilo pentru o fată din

Andros, opoziţia iniţială a părinţilor, isprăvile atât de abile ale

sclavului confident şi happyandul final, cu recunoaşterea în Andria a fiicei unui bun prieten şi deci acordarea finală a consimţământului patern etc. *Andria* mai fusese tradusă în Italia (elegantul Terenţiu era tot atât de mult la modă ca şi Plaut în Renaştere, valorificatoarea Antichităţii şi literaturii sale), de către pistoiezul Niccolò Forteguerri. Dar traducerea lui Machiavelli păstrează desigur amprenta geniului şi originalităţii sale, prin dinamism, prin volubilitatea şi spontaneitatea stilului şi limbii. Reprezentarea *Andriei* a cunoscut succesul şi a contribuit la faima lui Machiavelli ca scriitor, dar mai ales la pregătirea sa pentru capodoperă.

Fără nicio ezitare se poate afirma că la *Mandragola* (*Mătrăguna*), reprezentată cu cel mai mare succes în anii aceştia oriunde în lume, în Italia la Teatro dei Satiri, sau pe scenele româneşti, poate să fie considerată drept capodopera teatrului italian şi una dintre cele cinci mai reprezentative comedii ale teatrului universal, între Aristofan şi Molière. *Mandragola* este reprezentarea magnifică a unei lumi, *comedia* unei lumi în care imoralitatea, superstiţia, descompunerea absolută a moralei religioase ating limitele imposibilului. *Mandragola* poate să fie considerată comedia înaltelor principii într-o lume ale cărei caracteristici refuză asemenea principii ori le poate călca în picioare. Această moralitate profundă operează pe fondul unui realism crud care nu mai oferă nicio speranţă, în felul acesta pot fi înţelese şi cuvintele protagonistului, care poate exclama, exasperat de a nu-şi putea atinge idealul, chiar imoral, propus: „… Che partito ho a pigliare? Dove mi ho a volgere? A me bisogna ten tare qualche cosa, sta grande, sta pericolosa, sta dannosa, sta infame – Meglio 6 morire che vivere cosi…” 81 Machiavelli şi-a construit comedia aşa cum îşi edifica o lucrare istorică, cu scopul de a demonstra teze iniţiale. În jocul de forţe al caracterelor şi personajelor, creatorul a dispus de întreaga sa artă pentru a le face veridice, dezvoltându-le viaţa, în cursul acţiunii care se desfăşoară după voinţa sa, pentru a ajunge la deznodământul şi el voit şi realizat cu mare forţă plastică. Voinţa lui fermă de creator a fost de a demitiza vechi superstiţii, de a demonstra că până la urmă învingătoare definitivă este viaţa şi naturalul. Ochiul lui însă nu a putut totdeauna să fie numai imparţial, nu se poate vorbi de o „resemnată clarviziune” şi de acceptarea unor reguli ale jocului impuse de alţii. El a depăşâţ latura caricaturală a unei lumi de care râdea, şi surâsul lui demascând-o, este

nu numai al ironiei, ci mai ales al celui mai amar sarcasm. Poate că această amărăciune a lucidului, implacabilului observator, este trăsătura sa cea mai umană.

Mandragola înseamnă în acelaşi timp desprinderea integrală a Teatrului italian de canoanele ilustre dar apăsătoare ale Antichităţii. Lumea contemporană, lumea Florenţei invadează scena alungind pe eroii Atenei sau Romei. În comedia modernă a lui Machiavelli trăieşte Italia din Cinquecento în care, încă, o piatră de temelie a societăţii era călugărul şi instituţia religioasă pe care o reprezenta, mai ales prin practicele sale lucrative. Lucidul secretar florentin, descriind descompunerea unei astfel de categorii de personaje, descompunerea lor etică, nu îşi va îndrepta însă loviturile împotriva religiei. Benedetto Croce a folosit expresia atât de adecvată, „rassegnata chiaroveggenza11 pentru a explica concepţia care a generat personajele din *Mandragola*. Machiavelli a aspirat spre înalte principii etice, spre puritate, el nu a fost niciodată un cinic, dar el nu a putut să se sustragă unui intens sentiment de amărăciune. Atunci când aducând realitatea pe scenă, extrasă din viaţa contemporană, şi-a putut da seama că este închisă în propriile ei dimensiuni, şi că nu poate să fie străbătută de alte unde, încărcate de înalte principii etice. Aceasta este caracteristica cea mai interesantă a artei sale, culminând în *Mandragola* şi poate să apară deosebit de clară, şi din primele versuri ale *Prologului* comediei:

E se questa materia non e degna.

D'un uom che voglia parer saggio e grave, *Scusatelo con questo*, *che's ingegna Con questi van pensieri Fare el suo triste tempo piu soave*… *82*

Avertismentul prologului este clar pentru întreaga tendenţiozitate şi atmosferă a acestei capodopere „îndurerate14 care poate fi *Mandragola*. Prologul este desigur reprezentativ şi pentru întreaga autobiografie a autorului. El pecetluieşte şi viaţa şi comedia principală a lui Machiavelli care a cimentat, aci, mai mult decât în versurile sale, uneori mediocre, bucăţi smulse din sufletul său pasionat şi îndurerat. În cuvintele autorului adresate spectatorilor în *prolog* fulgeră scurt lumina tragicului destin al omului îndepărtat din acţiunea, din viaţa în care voia să îndeplinească idealul patriei şi limpezirea moravurilor, sub înalte sensuri etice. Machiavelli nu s-a detaşat de lumea personagiilor sale realiste, nu le-a privit superior, de

undeva de departe. Din contemplaţia acestei lumi descrise în *Mandragola*, lume cum este şi nu cum ar trebui să fie, ideal, transpare interesul maxim al autorului, umanist nu convins de superioritatea sa intelectuală, ci pătrunzător al lucrurilor şi stărilor umane, al lumii contemporane, din al cărui fluviu imens se considera o picătură.

Trama *Mandragolei* poate anunţă într-un fel şi *École des femmes* şi *Tartuffe* ale lui Molière pe care însă Machiavelli îl anticipează cronologic, *Prologul* îi dimensionează cadrul şi-i prezintă personajele: Callimaco, un tânăr sosit proaspăt în Florenţa de la Paris, Siro, un servitor isteţ, Ligurio un parazit viclean, Messer Nicia, un soţ bătrân şi naiv, doritor a avea copii cu orice preţ, Sostrata, o mamă lipsită de fantezie, fra Timoteo, un călugăr interesat, o femeie care se speria de invazia eventuală a turcilor, şi Lucrezia, o tânără, soţia lui Messer Nicia, iubită de Callimaco. Aşadar ca în *Prolog*:

Uno amante meschino.
Un dottor poco astuto.
Un frate mal vissuto.
Un parassito... 83

Pentru a-şi vedea încununat visul de a fi iubit de Lucrezia, Callimaco recurge la serviciul lui Ligurio. Acesta îl va convinge pe messer Nicia, doritor să aibă copii cu orice preţ, să-i consulte pe marele medic (Callimaco), venit de curând din străinătate. Medicul fals sugerează ca soţia să soarbă o băutură în care a fost dizolvată rădăcină de mătrăgună. În felul acesta tânăra femeie va putea deveni mamă. Există un singur inconvenient, acela că primul om care s-ar fi aflat în braţele Lucreziei, după administrarea miraculosului remediu, urma să moară, asupra sa acţionând concentrată toată otrava mătrăgunii. Acesta este punctul culminant al tramei şi al comediei, pentru că acela care va fi „victimă44 este Callimaco, el însuşi, travestit şi în felul acesta putându-se bucura de ceea ce dorise cu o putere care-l putuse împinge până la zonele morţii. Toată lumea este de acord, în afară de Lucrezia, pe care o va convinge marea artă a duhovnicului său, fra Timoteo. În zorile zilei care se ridică peste Florenţa în patul iubitei, Callimaco mărturiseşte întreaga conspiraţie inspirată de dragoste. Lucrezia, centru al atâtor forţe concentrate împotrivă-i, dragoste, prostie, ipocrizie, se va declara învinsă definitiv, şi din proprie voinţă va consimţi să rămână şi în viitor iubita ingeniosului Callimaco.

În felul acesta, la prima reprezentare a *Mandragole. i*, în 1520, în

decorurile lui Andrea del Sarto, este smulsă o mască de pe faţa unei întregi societăţi şi se dă o mare lecţie de morală. În *Mandragola*, Machiavelli este un portretist desăvârşit. Tipul central este într-adevăr fra Timoteo, în care autorul a nemurit tipul eclesiastului corupt, al clerului care în aceste vremuri se putea complace în asemenea isprăvi boccaceşti, în templele creştine, mai ales în mănăstirile feminine, despre care un cardinal ca evlaviosul Contarini putea să facă teribila afirmaţie că ţin loc de bordeluri. S-au făcut multe apropieri între fra Timoteo şi Tartuffe, dar trebuie să afirmăm foarte hotărât părerea noastră că precursorul lui Tartuffe este mult mai sincer şi mai. natural artistic. Ipocrizia nu-i este caracteristică călugărului florentin. El face „cinstit" negustoria cu marfa sa care este Biserica, lucrurile sfinte, Sfânta Fecioară, Purgatoriul, aşa cum se vânduseră altă dată acele petece de hârtie numite indulgenţe şi care asigurau contra plată terestră, viaţa fericită în eternitatea Paradisului celest. El este un negustor cinstit, îndurerat sincer că prăvălia asta, care este Biserica, nu mai poate aduce mari profituri. Ca un bun neguţător el rămâne cea mai mire parte a vremii în biserică, pentru că acolo, în atmosfera austeră a Sfântului lăcaş" „vale piu la sua mercanzia" ...84

Şi accente admirabile, de denunţare absolută a unei astfel de atitudini sunt cuvintele în care el îşi exprimă programul activităţii zilnice. Ele pot fi adresate altor călugări, amatori de negustorie, care nu se străduiesc să menţină vie reputaţia unei icoane făcătoare de minuni: „... Io dissi mattutino, lessi una vita de Santi Padri, andai în chiesa ed accesi una lampada che era spenta, mutai un velo ad una madonna che fa miracoli. Quante volte ho io detto a questi fraţi che la tenghino pulita! E şi maravigliano poi se la divozione mânca... Oh! quanto poco cervello e in questi mia fraţi!..." 85 Acest călugăr viclean, cum sunt de altfel atâţia în *Decameronul* lui Giovanni Boccaccio, îşi desfăşoară întreaga sa artă pentru a înşela o femeie, şi nu pentru sine, ca reprezentanţii viguroşi ai tagmei sale din *Decameron*, ci pentru un altul şi mai ales pentru a câştiga bani. Exortaţia lui atunci când izbuteşte s-o convingă şi o trimite pe Lucrezia acasă, în realitate pe drumul păcatului adulterului care pentru un catolic este incompatibil cu morala sa creştină, este într-adevăr o capodoperă de artă a celor care se numesc Tartuffe: „... Non dubitare, figliuola mia: io preghero Dio parte, io diro l'orazione dell'agnol Raffaello che t'accompagni. Andate în buona ora, e preparatevi a questo misterio, che şi fa sera..." 86

Desigur că fra Timoteo este personajul central, nexusul comediei lui Niccolò Machiavelli.

Fra Timoteo se prezintă în toată plenitudinea sa în monologuri. El crede în cultul său creştin, dar nu în profunzimile meditaţiei despre religie, ci numai în caracterul ei formal. Acest comportament îi oferă şi o constantă de caracter, şi o logică personală care îi poate permite să împingă până la ultima expresie forma fără de conţinut. Machiavelli l-a prezentat cu o rară coerenţă, neîngroșând niciodată trăsăturile-i exterioare, lăsând personajul să se manifeste foarte nuanţat. Dar îl însoţeşte, implicit, în permanenţă cu surâsul său amar, care poate transmite o undă de gheaţă către spectatorul sau cititorul lucid. El este o realizare a artei care surprinde de pe acum configuraţia noului spirit al Reformei.

Personajul ar putea să devină proverbial, mai mult decât Tartuffe. El nu este niciodată o caricatură alegorică, ci un om viu, un prăvăliaş al bisericii.

Pe messer Nicia, un eseist interesant ca Macaulay, îl putea declara gloria piesei, caracterul cel mai original, eroul pozitiv integral: *Old Nicias is the glory of the pieee*… Este clar că acestui doctor în Pandecte şi Decretalii, Machiavelli i-a acordat un limbaj înflorit, demn de un intelectual contemporan, și prezenţa lui ar putea infirma observaţia radicală că în *Mandragola* nu exista niciun obraz simpatic, ci numai proști și numai ticăloși. La un moment dat, comedia avea chiar titlul de *Messer Nicia*. Au existat cercetători, atât de avizaţi şi de severi, ca Luigi Russo, care au văzut în Callimaco un *virtuoso*, al lumii machiavelice, pe un *principe*, care consideră că orice scop este bun şi îngăduit pentru atingerea ţintei.

În orice caz el este în întregime sincer în pasiunea sa arzătoare, neromantică bineînţeles. Integral realizat ca personaj real, ca figură de îndrăgostit de asemenea gen, Callimaco apare cu totul original în teatrul din Cinquecento.

Poate că Lucrezia este personajul care reprezintă mai mult intenţia moralizatoare a lui Machiavelli. Ea combate răul moral, înainte de a sucomba, nu este pasivă atunci când este îndemnată să nu mai fie virtuoasă, dar va fi activă şi consecventă, atunci când se va hotărî să rămână mereu pe drumul pe care fusese împinsă, dar acum urmând propriei voinţe. Edificiul moral în care crezuse se prăbușise şi-i rămâne singur punct de sprijin iubirea nouă.

Personajele din *Mandragola* sunt conturate precis în toată complexitatea lor psihologică şi în raporturile lor echilibrate de arta autorului. În cinci acte, în foarte puţine scene, rapide, ele acţionează în cadrul acestei lumi, caracterizată de venalitate, de ignoranţă, de prostie ca tot atâtea linii care se întrepătrund. Comedia lui Machiavelli este o profundă satiră la care au contribuit şi politicul cunoscător de oameni şi filosoful experimentalist, filosoful practicii moderne, dar o satiră nu a simbolurilor ci a unor existenţe, a unor oameni vii şi a unor stări de lucruri contemporane. Nu alegorice reprezentări, ci secţiuni ale realităţii şi vieţii, purtate sub lumina crudă a scenei, sub o iluminare gravă, care aduce de cele mai multe ori lacrămi şi nu surâsul. Acţiunea rectilinie a comediei, personajele sculpturale, lucida ana-i-a a autorului care discerne şi distinge între axa binelui şi a răului, conferă originalitatea caracteristică acestei comedii. Amărăciunea în cunoaşterea existenţei unui mare gol, în secolul prezent, în care nimeni nu se mai osteneşte, aşa cum apare în prolog – ca prin activitatea sa intensă să creeze opere pe care să nu le *risipească vântul* şi să nu le *acopere ceaţa*. Două forţe antitetice, s-ar spune se află faţă în faţă în *Mandragola*, descrierea integrală a unei lumi amorale şi tendinţa inclusă în fiecare pagină a dorinţei de îndreptare. Aceste forţe au fuzionat însă atât de intim încât nu poate fi constatată preponderenţa uneia asupra alteia.

Dar *Mandragola* poate să fie considerată şi o meritată pauză în intensul travaliu ştiinţifico-politic al lui Machiavelli, un vast surâs (desigur profund amar, aşa cum am mai arătat), al unui spirit adâncit de meditaţii, sub semnul atât de sever al austerităţii. Ambigua moralitate a secolului îl înconjura chiar în ceasurile în care scria *Mandragola*, forţându-i surâsul într-o grimasă amară. Geniul lui Machiavelli se manifesta şi într-un gen care avea nevoie să fie reînnoit după îndelunga imitaţie a formelor Antichităţii şi el a sfărâmat aceste lanţuri, personajele sale putând fi surprinse pe stradă şi arătate cu degetul. Recele parazit, tânărul violent, hotărât la orice pentru a-şi ajunge scopul, soţul ignorant şi grotesc, călugărul ipocrit, erau figuri vii, reprezentările era> ale u-ei <ciet? Hi şi ev au fost scoase de acolo, pentru a fi fixate în insectarul miraculos al *Mandragolei*.

S-a afirmat că *Mandragola* este comedia societăţii a cărei tragedie este *Principele*. Este clar că cele două filoane, tragic şi comic se întrepătrund. Într-adevăr asaltând superstiţia, râzând de ceea ce nu se

poate explica, mmedia lui Machiavelli poate să apară amară şi vWentă dacă nu ar exista şi filonul boccacesc al florentinităţii care râde de aceea ce este superfluu chiar în idealurile dorite. Din acest punct de vedere messer Nicia desigur că poate fi apropiat de pictorul zevzec din *Decameron*, Calandrino, iar isteţul Ligurio poate fi considerat ca nu demn companion al celor care îl luau în râs, din tagmă lui Buffalmacco sau Bruno, atunci când căutau pe văile şi colinele Florenţei, piatra imposibilă a eliotropului care acorda calitatea de a deveni invizibil.

Setea de antichitate, atât de prezentă la Niccolò Machiavelli, I-a făcut să întreprindă acest salt peste secole, peste creştinismul care îngropase albele temple ale Greciei, pentru a purta la lumină clară păgânitatea senzuală a vieţii adevărate, peste care evul mediu aşternuse un văl cenuşiu. Gustul de a glumi, nativ temperamentului italian şi îndeosebi isteţimii toscane, dezvoltat chiar în secolele de opresiune, cunoaşte un moment culminant în *Mandragola*, adevărata vendetta a spiritului popular. Satira antiecicsiastică îşi găseşte eficacitatea nu în declaraţii programatice, ci în realizarea artistică a comediei, pătrunsă şi de gândirea adâncă, dar şi de pasiune. Din acest punct de vedere *Mandragola* poate fi considerată o operă clasică, transfigurarea unei realităţi noi şi deci originală, ultima, splendida floare a Renaşterii italiene care va cunoaşte curând jugul ideologic al Contrareformei. Palpitanta, fremătătoarea actualitate, prezenţa unor eroi, personaje tipice ale modernităţii italiene sunt totdeauna prezentate în acea aură de creaţie a lui Machiavelli, studiosul de totdeauna, căutătorul fundamentalelor răspunsuri şi motivări în istorie şi viaţă, al tuturor faptelor omului. Conştiinţa civică a lui Machiavelli a vibrat încă o dată prelung în cazul comediei sale cele mai izbutite, râsul său vast a fost interferat de undele suspinului amar, conştiinţa lui artistică nu s-a dat în lături să utilizeze orice mijloace pentru redarea integrală a realităţii, chiar şi licenţiozitatea ori voita obscenitate, niciodată utilizate ca mijloace artistice în sine, gratuite, ci numai ca lianturi necesare edificiului literar. De aceea desigur Voltaire care putuse scrie un eseu intitulat *Antimachiavel*, nu-şi putea împiedica obiectivitatea de critic în *Essai sur les moeurs* de a estima *Mătrăguna* deasupra întregului teatru al lui Aristofan. Într-adevăr mai mult decât orice altă lucrare a sa (*Principele* nu va fi publicat decât postum, deşi era cunoscut în manuscris de prieteni), *Mandragola* a contribuit la cunoaşterea lui Machiavelli, la succesul lui literar.

Paolo Ciiovio în faimoasele sale *Elogia doctorum viro* rum*, 87 arată cum papa Leone X, doritor de a cunoaşte motivele marelui succes pe care-l cunoştea *Mandragola* în Florenţa (se pare că însuşi Machiavelli juca uneori în propria sa piesă), a cerut ca aceiaşi actori s-o reprezinte şi la Roma.

Mandragola este într-adevăr o întreagă lume, mobilă, dinamică, elogiu al naturalului, blamare a supranaturalului. Vâna comică puternică ţâşneşte de peste tot cu fluiditatea izvoarelor sau a fântânilor arteziene, din acţiunea şi reacţiunea personajelor care-şi au fiecare propria lor fizionomie, de neuitat, în echilibru şi antiteze între ele, în concordanţă cu tema comediei. Există un scenariu sobru, o excepţională naturaleţă a dialogului într-o limbă într-adevăr miraculoasă, vie, flexibilă, care a fost parcă culeasă de pe buzele „popolanului" florentin, o limbă ale cărei nuanţe şi astăzi pot fi surprinse, în accentele ei ironice, în sarcasmul ei amar. Sobrietatea aceasta, verva, violenţa accentelor, depăşesc desigur caracteristicile calme ale comediilor lui Molière sau Carlo Goldoni.

Puritatea de diamant a limbii, simplitatea intrigii, naturaleţea dezvoltării descrierii şi psihologiei personajelor au făcut din *Mandragola* capodopera teatrului italian, iar din autorul ei, primul filosof al istoriei şi politicii italiene, şi primul comediograf.

Din nefericire, Machiavelli nu a mai avut aceeaşi forţă dramatică şi artistică în cea de a doua comedie a sa, *Clizia*, mai curând, (s-a spus de către marea majoritate a cercetătorilor), decât o lucrare originală, o adaptare, după modelul *Casinei* autorului de comedii antice, Plaut. În realitate ipoteza aceasta a adaptării fără nuanţa unei transformări machiaveliene, în propriile creuzete, trebuie abandonată; a rămas un loc comun al autorilor de manuale care nu şi-au luat osteneala cunoaşterii şi comparării. Adăugirile pe care le-a făcut Machiavelli adaptării sale originale, rescrierii comediei după Plaut, stau sub semnul exigenţelor de artă, el luându-şi libertatea deplină de a face contemporane şi actuale, locurile, vremea, obiceiurile, personajele, acordându-le o psihologie modernă. El poate rivifica Antichitatea, faimosul său punct de sprijin, pârghia cu care poate să mişte universul tău contemporan. Machiavelli a introdus în *Casina* personaje noi, a adus lumea Atenei la Florenţa, şi s-a arătat până la urmă maestru, superior lui Plaut, prin înaeminarea însăilării scenariului dramatic, prin vioiciunea extraordinară a dialogului, prin forma elegantă şi bogat

colorată în care se agită personajele sale în haine şi în suflet nou. El a scris în întregime un act nou faţă de *Casina*, îşi prezintă personajele contemporane în prologuri, a introdus *Canzone* explicative, sintetice, la începutul sau la sfârşitul actelor, a eliminat trivialitatea plautiană a piesei. Ca și *Mandragola*, *Cliza* poate fi considerată o altă oglindă fidelă a Florenţei contemporane.

În casa bătrânului Nicomaco şi a soţiei sale Sofronia a crescut o fată Clizia, de care se îndrăgosteşte fiul bătrânilor, Cleandro. Dar se va îndrăgosti de ea şi Nicomaco. Urmează tot felul de întâmplări comice, care uneori pot aminti trama comediei lui Shakespeare, *Nevestele vesele din Windsor*, rezolvate până la urmă de judecata sănătoasă a bătrânei *raisonneur*, Sofronia, și urmate de nunţile necesare.

Este clar că nu poate fi *Clizia* comparabilă cu *Mandragola*, în ceea ce priveşte şi originalitatea şi maxima vigoare dramatică. Dar cea de a doua comedie a lui Machiavelli este o treaptă necesară pentru parcurgerea întregului arc al evoluţiei sale literare, pentru cunoaşterea dezvoltării gândirii sale estetice. Şi aici s-ar putea afla, după părerea noastră, un vast zăcământ de preţios minereu autobiografic, exprimat mai ales în crearea unei aure artistice străbătută de un profund sens de tristeţe în descrierea pasiunii care-l târăşte pe bătrânul îndrăgostit Nicomaco. Starea comică a acestui personaj, de altfel fără nicio îndoială, protagonistul comediei, este interferată de un sens disperat al conştiinţei pierderii demnităţii umane, sub semnul arzător, deşi tardiv, al lui Eros. Delirul carnal din care se va trezi sub sfaturile prudentei Sofronia este un ultim acces al unei vârste crepusculare. Şi el însuşi, în finalul comediei, va intona ultima litanie, un grav *De profundis*, patimii sale, totuşi atât de omeneşti. Şi în *Clizia* poate fi surprinsă acea privire tristă aruncată de autor asupra oamenilor şi societăţii contemporane. În descrierea unor asemenea vremuri de turpitudine poate că Machiavelli găsea chiar remediul lor. A pune o oglindă în faţa contemporanilor, a le reflecta realităţi neplăcute, înseamnă a da impuls meditaţiei şi deci îndreptăţirii: „Davanti ad un umanità cosi nuova ed originale, parlare d'imitazione plautiana e un non senso, anche per quegli stessi luoghi în cui lo scrittore traduce o riduce il suo modello…” 88

Mai trebuie făcută o observaţie, ni se pare, principală. Dincolo de faptul că şi din *Clizia* pot fi cunoscute moravurile şi viaţa contemporană a Florenţei, finalul ei este un final integral *moral* faţă de

finalul *Mandragolei*. Într-adevăr personajele din prima comedie a lui Machiavelli rămân, în psihologia lor, sub semnul corupţiei, în timp ce cele din *Clizia* revin ia ordinea morală a virtuţii. *Şi*> Aci se reface o familie pe bazele onestităţii, dincolo se desfăcuse o familie pe bazele păcatului.

Şi *Clizia* se revendică de la densitatea comică a lui Machiavelli, de la culorile tari, de la dialogul viu, de la italiana cea mai flexibilă. Dar nu are perfecţiunea *Mandragolei*, poate şi pentru faptul că îi convenea mai mult acutului, lucidului şi amarului observator, descrierea unui mediu mai pitoresc prin amoralitatea lui, decât acela al unei ambianţe sociale mai pure.

Teatrul lui Machiavelli este un teatru uman, personajele sale sunt creaturi ale existenţei şi nu ficţiuni artistice. Este un teatru al bucuriei vieţii, dar şi al amărăciunii. Pesimismul invadator de uneori este generat, nu atât de concepţia autorului, cât de descrierea realistă, veridică, a contemporaneităţii. Meditaţia lui Machiavelli asupra lumii (el care a fost consider at ca o expresie necesară a Italiei în vremurile sale), I-a dus spre zugrăvirea ei integrală, fără culori trandafirii, şi i-a smuls accentele negre ale tristeţei care putea să invadeze pe contemporanul unei asemenea lumi. Meditaţia nu I-a smuls niciodată din viaţa torenţială, din dorinţa de a fi mereu activ. Viziunea lui în teatru este o asemenea viziune activă, nu pasivă. A spune adevărul, a nu-l ascunde, înseamnă a lua atitudine. Chiar atunci când a vrut să imite Antichitatea, el i-a dăruit, cu forţa sa unică de transfigurare, pecetea spiritului său modern. În pauza meditaţiei sale austere, înclinată peste paginile unui Tratat ca *Principele*, panaceu pentru nenorocirile Italiei, Machiavelli a vrut să se distreze pe sine, să distreze – îndreptând – şi pe alţii.

Îndrăzneţ, reprezentant al Renaşterii, el nu a evadat în fabulos şi mirific, ci şi-a ales, pentru divertismentul propriu şi al altora, tot zonele accesibile ale realităţii şi vieţii. Din viaţă el a vrut totdeauna să facă o înaltă artă, cum din experienţa ei, a căutat să descopere legi şi teorii filosofice generale. Dar Machiavelli s-a luat totdeauna în serios, în orice acţiune a sa, iată de ce şi divertismentul său este grav, corespunzător profundei sale personalităţi. De aci şi caracterul atât de unitar al operei sale, unitar în tematică, unitar în natura stilistică, deci în concordanţă deplină între fond ţi formă.

FILOLOG

Niccolò Machiavelli a demonstrat interesante preocupări de filolog în foarte spiritualul său *Discorso o Dialogo intorno alia nostra lingua*.90 Scrierea de numai 15 pagini, a fost contestată în trecut, dar în urma argumentelor filolog-ştiinţifice ale marelui lingvist Pio Rajna, nimeni nu mai îndrăzneşte să pună la îndoială paternitatea, afirmată de altfel de Guiliano dei Ricci, urmaş al Secretarului florentin şi transmiţător de multe copii manuscrise ale operei acestuia. Avea să fie publicat integral de-abia în 1730.

Dialogul se poate citi şi astăzi cu o deosebită plăcere şi interes, chiar de către nespecialişti, verva machiaveliană străbătându-l de la primul la ultimul rând, fiind stimabilă, chiar atunci când el îndrăzneşte să-i atace chiar pe Dante Alighieri. Dialectica subtilă a autorului mânuieşte cu multă eleganţă chiar şi unele argumente ştiinţifice, mai greu de pătruns pentru aceia care nu au fost interesaţi de această extraordinară problemă care a agitat Italia de-a lungul secolelor, faimoasa *Questione della lingua*. Dialogul fusese generat de recrudescenţa unei asemenea discuţii în jurul florentinei, dacă o asemenea limbă trebuia să fie numită toscană, florentină sau italiană. Machiavelli vrea să discute această problemă importantă, deoarece în această dispută unii, „... meno monesti vogliono che la sta toscana: alcuni altri, monestissimi, la chiamano italiana, e alcunitengono che la şi debba chiamare al tutto florentina *n*

Pentru Machiavelli nu există o limbă simplă, perfect unitară, toate limbile sunt mixte, dar ceea ce are cea mai mare importanţă filologică în problema limbii, este capacitatea de a putea absorbi, de a putea asimila cuvintele străine. În aceasta mai ales constă fenomenul de florentinitate. Expunerea continuă foarte dinamic, în termeni polemici, mai ales când este atacată teza principală a lui Dante Alighieri din de *Vulgari Eloquentia*, relativă la limba comună sau curială. Din această polemică cu multă vioiciune Dante va ieşi înfrânt, dar în acelaşi timp şi foarte convins de justeţea tezei lingvistice a florentânităţii, susţinută atât de abil de Machiavelli. Este surprinzătoare însă, după părerea noastră, atitudinea cu totul de neînţeles pe care o are Machiavelli faţă de Dante pe care îl acuza de lipsă de patriotism. Tocmai el, care de atâtea ori se ridicase împotriva stărilor de lucruri grave ale Italiei contemporane, nu a înţeles de ce Dante Alighieri a putut să-şi flageleze patria blamată dar totdeauna iubită. Nu putem într-adevăr pricepe cum polemica I-a putut face

nedrept pe Machiavelli, în acuzarea pe care o aduce marelui cetăţean şi italian care a fost totdeauna Dante, atunci când scrie în *Dialog o intorno alia lingua*, că ori de câte ori autorul *Divinei Comedii* a scris despre patria sa: „... perseguito con ogni specie d'inguria. E non potendo altro fare che infamarla, accuso quella d'ogni vizio, danno gli uomini, biasimo îl sito, disse male de-costumi e delle leggi di lei; e questo face non solo în una parte dalie sua Cantica, mă în tutta...” 92 Machiavelli găseşte totuşi o explicaţie pentru atitudinea antipatriotică a lui Dante, în exilul nemeritat. Respingând teza dantescă, în realitate argument patriotic pentru italianitatea comună, susţinere a ideii de unitate a întregii Italiei prin limbă, Machiavelli declară că o asemenea limbă italiană nu există, ci numai florentina, în care marii trecentişti, şi desigur printre ei Dante, au scris, ridicând-o la rangul de limbă literară (ceea ce corespunde desigur integral adevărului lingvistic): „non c'e lingua che şi possa chiamare o comune d'Italia o curiale, perche tutte quelle che şi potessino chiamare cosi, hanno îl fundamento loro dagli scrittori fiorentini e dalia lingua fiorentina...” 93 Pentru toţi scriitorii Italieni în realilate, ar putea conchide Machiavelli, florentina este şi temelie şi izvor.

Este cu totul interesantă observaţia lui Machiavelli, relativă la preponderenţa structurii gramaticale care determină individualitatea unei limbi. Până la el, se pare că într-adevăr, în faimoasa dezbatere a problemei limbii, toţi considerau că lexicul este determinant în caracterizarea unei limbi.

La fel de modernă pare a fi opinia lui Machiavelli despre neologisme şi despre cucerirea lor de către limba care are nevoie de asemenea termeni, corespunzători unor noţiuni noi: „... qualunque volta viene o nuove dottrine în una ei tră o nuove am, e necessario che vi venghino nuovi vocaboli, e nati in quella lingua donde quelle dottrine o quelle am son venute; mă riducendosi, nel parlare, con i modi, con i ca şi, con le differenze e con gli accenţi, fanno una medesima consonanza con i vocaboli di quella lingua che trovano e cosi diventano suoi...” 94 Deci limbile au facultatea de a replăsmui neologisme. Machiavelli tratează şi unele aspecte ale fonetismului italian. Demonstraţia este deosebit de viguroasă relevând o mare capacitate a autorului, de înţelegere şi analiză chiar într-un domeniu care nu-i putuse fi familiar obiect de studiu şi de aplicaţie. Clarviziunea sa filologică are uneori scăpărări de geniu. Apărarea florentinei făcută

cu mare patos interferează până la urmă însăşi acţiunea de apărare a oraşului şi a patriei ameninţate.

Dialogul are un rar dinamism, lăsând impresia de a fi fost scris dintr-odată, urmărind spontan toate meandrele gândirii autorului, exprimate însă cu o claritate deplină. Demonstraţia critică este uneori abandonată în focul polemicii, în acel colocviu atât de intens pasionat cu Dante.

Au fost unii filomachiavelieni care au putut emite opinia că în *Dialogo intorno alia lingua* ar putea exista germenii, cu trei secole mai înainte, ai teoriei comparatismului filologic, fundamentată de germanul F. Schlegel.

ÎI SCRIERI POLITICE

IL PRINCIPE

Au fost date mai multe explicaţii, şi dintre ele primează încă aceea a lui Francesco de Sanctis din monumentala sa *Istorie a Literaturii italiene*, pentru a demonstra de ce această expresie necesară a Italiei contemporane, Niccolò Machiavelli, a apărut în Florenţa. În Florenţa acestor vremuri, aşa cum am mai arătat, existau încă caracteristicile unui stat liber, Florenţa, Noua Atenă a lumii, oraşul Renaşterii italiene, era încă centrul şi inima Italiei, aci libertatea încă nu vrea să moară. Florenţa contura încă linia ideală a unei patrii, şi superbul oraş al crinilor şi artelor, putea să se mândrească cu încă atât de glorioşi apărători ai libertăţilor sale, ca Michelangelo, Capponi, Carducci, sau cu anonima dar extraordinara rezistenţă a florentinilor împotriva durelor armate ale Imperiului sau ale Papalităţii. Iar când libertatea era ameninţată, sau pierdută, gândul permanent era la redobândirea ei.

Concepţia modernă a lui Machiavelli a trecut dincolo de zidurile oraşului său, în realitate unul din atât de multele şi micile state ale Italiei divizate, pentru a privi înalt peste Peninsulă, ferm convins, acum, că statul comunal era o formă arhaică, un rudiment politic al trecutului şi că soarta Florenţei trebuie să fie legată de a întregii Italii, urmând exemplul monarhiilor unitare vest-europene, Franţa şi Spania. Acesta a fost centrul şi axa ordonatoare a întregii vieţi şi acţiuni a lui Machiavelli, unicul şi marele său scop, raţiunea existenţii, ţinta ope

7 – Niccolò Machiavelli rei şi energiei sale: formarea şi consolidarea statului centralizat, unitar, al Italiei. Pentru a putea înălţa Italia din prostraţie, din fragmentarea politică, din poziţia feudală a

instituţiilor sale politice, pentru a o crea ca pe o mare forţă, Machiavelli a simţit nevoia imperioasă a statului unitar, pe care el, până la urmă, I-a creat teoretic în tratatul său, II *Principe*.

Lucidul secretar florentin a creat şi a făcut o lege înmutabilă din *la ragione d'Italia*. Pentru întemeierea şi consolidarea statului unitar, singura salvare şi pavăză a libertăţii şi a independenţei italiene, el şi-a dat, pătrunzător, seama că trebuie să însumeze toate forţele, chiar şi acelea care ar putea să fie considerate malefice, forţe ale răului. Într-un mod, uneori aparent lipsit de umanitate, uneori aparent cinic şi crud, Machiavelli îndrăzneşte, fără de absolut nicio prejudecată, să concretizeze întreaga sa gândire şi forţă de meditaţie gravă, întreaga sa logică dialectică, pentru a teoretiza despre modernul său principiu fundamental că politica este o activitate autonomă, orientată şi dirijată de proprii principii şi legi, nu totdeauna în concordanţă cu principiile şi legile, care pot să fie diverse ale eticii şi ale credinţelor religioase. O asemenea teză are o extraordinară importanţă ideologică şi filosofică, deoarece, implicit reînnoieşte fundamental concepţia despre morală şi religie, inovează total concepţia despre lume şi societate. (Observaţia aceasta a fost făcută, într-o manieră sintetică de către Antonio Gramsci *în Notele* sale despre Machiavelli.) Dar Niccolò Machiavelli nu este „il politico în generale11, „lo scienziato della politica11, ci el este aşa cum s-a mai spus expresia necesară a vremurilor sale, legat profund de toate exigenţele contemporaneităţii italice. Antonio Gramsci, care reprezintă judecata clară a marxiştilor, şi care a sondat mai profund decât alţii în opera lui Machiavelli, a găsit – aşa cum am văzut – între exigenţele timpului, care condiţionează opera şi activitatea lui Machiavelli, luptele interne ale republicii florentine care vrea să se elibereze de rămăşiţele feudalismului, luptele între statele italiene pentru crearea unui echilibru în Peninsulă, luptele statelor italiene pentru un echilibru european. Şi Antonio Gramsci putea să conchidă ferm, după o asemenea analiză: „Niccolò Machiavelli e uomo tutto della sua epoca, e la sua scienza politica rappresenta la filosofia del tempo che tende all'organizzazione delle monarchie nazionali absolute…” 95

Spiritul machiavellian a dărâmat toate formele politice, toate formulele trecutului, în conştiinţa sa se proiectează o nouă lume.

Omul lui Niccolò Machiavelli poate să creadă cu tărie doar în viaţa prezentă care reprezintă realitatea şi adevărul, omul lui Machiavelli nu mai este extaticul contemplator pasiv medieval, ci omul

activ, omul Renaşterii, conştient de o ţinută unică, dinamic, intens activ pentru atingerea unei asemenea ţinte fixată pe pământul acesta şi nu în posibile ceruri. Omul lui Machiavelli este, ca în Renaştere, cel care nu vrea să sucombe, centru vibrator de energie şi activitate, el aruncă peste bord, în îndrăzneaţa sa călătorie spre ţărmuri noi, necunoscute, resturile supranaturalului medieval.

Pentru un asemenea om acum scopul fundamental este un patriotism modern.

În acelaşi timp pentru apărarea, pentru libertatea Patriei, totul este îngăduit. Dreptul Patriei este fără de margini şi superior oricărui alt drept. Voinţa Patriei şi interesele ei fundamentale sunt legea supremă. Raţiunea de stat şi salvarea publică, *vox popoli*, consimţământul tuturor sunt acum bazele teoriei statului laic, creat de Niccolò Machiavelli, reprezentant al intelectualităţii florentine contemporane, reprezentant al democratismului burgheziei italiene înaintate, teoretician care până la urmă fondează totul pe acţiunea concretă a omului, „che per le suc necesita storiche opera e transforma la realtà...” 96

Această nouă activitate umană autonomă care este politica, nu înseamnă pentru Machiavelli decât arta de a guverna oameni, de a întemeia deci statul, expresia lor colectivă. Şi pentru asta şi forţa trebuia să fie folosită când necesităţile o cereau. Această observaţie putuse să fie făcută şi de Karl Marx, când afirmase că „începând cu Niccolò Machiavelli, Hobbes, Spinoza etc., în timpurile moderne, fără a mai vorbi de autori mai vechi, forţa a fost considerată ca baza tuturor regulilor juridice, şi pentru faptul acesta toate teoriile relative la politică au fost separate de etică...1197

Aşadar doctrina lui Machiavelli, om politic şi de stat, modern, nu era, nici măcar pentru contemporanii săi, un lucru „livresc11, un monopol de gânditori izolaţi, o doctrină secretă care circulă numai printre iniţiaţi.

Toate aceste afirmaţii care au fost făcute până acum, în realitate alcătuiesc analiza sintetică a micii cărţi intitulată *îl Principe*, carte care a avut o soartă literară extraordinară. S-au scris într-adevăr biblioteci întregi în jurul acestui mic tratat care a făcut ocolul lumii. Acest tratat care este în realitate o *sumă* de reguli, de norme, de sfaturi, un fel de memorial, cum se scriau atâtea în Cinquecento (secol în care se scria despre toate), poate să fie considerat ca un adevărat program de

redeşteptare naţională, ca un jurământ, ca un act arzător de încredere în destinul propriei patrii, în realitatea ei, în viitorul ei luminos. Sfaturile pe care Niccolò Machiavelli le îndreaptă către ipoteticul, idealul său Principe, sunt sinteza întregii sale practici politice, analiza concretizată a întregii sale experienţe, suma tuturor observaţiilor făcute în îndelungile călătorii şi misiuni. Substanţa esenţială, măduva vitală a acestui mic tratat, este *ideea italiană*, ideea unificării într-un stat puternic a fragmentatei patrii.

Dacă Machiavelli dă sfaturi lipsite de orice prejudecată Principelui, rădăcina lor profundă stă în acea unică convingere, că politica, activitate autonomă, are proprii, fundamentale reguli de acţiune, necomparabile integral cu ale vieţii comune. Există uneori în acţiunea statală exigenţe imperioase care pot crea o etică diversă de acea care ar putea fi numită individuală. Când o acţiune este salutară pentru interesul colectiv, când ea concură la bunăstarea şi înflorirea statului, atunci, ea îşi poate crea propria morală, propriul său univers etic. Moralitatea constă în a acţiona, în a fi intens activ. Unica determinantă, unica discriminare dintre bine şi rău, dintre just şi injust, este raţiunea de stat. *Salus publica suprema lex*.

— Machiavelli avea să comenteze parcă o asemenea afirmaţie atât de îndrăzneaţă pentru vremurile sale scriind în cartea a treia a *Discursurilor*: „… Dove, şi delibera al tutto della salute della patria non vi debbe cădere alcuna considerazione ne di giusto ne d'ingiusto, ne di pietoso, ne di crudele, ne di laudabile, ne d'ignominosoo anzi, proposto ogni rispetto, seguire al tutto, quel partito che le salvi la vita e mantenga la libertă…” 98. Iar în *Viaţa lui Castruccio Castracani*, putea să scrie şi mai fără prejudecăţi, că victoria şi nu felul în care ea a fost dobândită poate să aducă gloria cuiva.

Fără nicio îndoială că *Principele* este rezultatul teoretic suprem al acelei generale tendinţe politice a Italiei vremii, de creare a unui stat puternic, călăuză a libertăţilor cetăţeneşti, mijloc de apărare împotriva invaziilor trupelor străine, arbitru suprem al disputelor interne italiene.

Dorind şi luptând cu arma artei sale literare pentru înfăptuirea statului italian, având mereu în faţă exemplul marilor monarhii unitare, Franţa şi Spania, Machiavelli a meditat desigur şi asupra trecutului istoric al Romei, ca o altă dimensiune pentru *Principe*. Om al epocii sale, reprezentant al ideilor contemporane, al nestinsei

Renaşteri, Machiavelli l-a putut avea ca model şi pe Cesare Borgia, figură politică centrală din Cinquecento, simbolul forţei care vrea să domine. Antonio Gramsci trasează o asemenea posibilă parabolă, demonstrând că „sălbăticia14 principelui machiavelian este îndreptată împotriva rămăşiţelor feudale şi nu împotriva elementelor claselor înaintate: „... II Principe deve porre termine all'anarchia feudale, e cio fa Valentino în Romagna, appoggiandosi sulle classi produttive, mercanti e contadini. Pentru fondatorul Partidului Comunist Italian, traducerea în limbaj politic modern de *Principe* este echivalentă cu un şef de stat, şef de guvern, dar şi cu conducător politic care vrea să cucerească un stat sau să întemeieze un nou tip de stat; „in questo senso, îl Principe potrebbe tradursi în lingua moderna «partito politico» 11100

Capitolul final al micului tratat al *Principelui* este un adevărat imn naţional, o voce teribilă în care clamează întreaga Italie, întreaga mare mândrie a spiritului şi poporului italian care oferise lumii miracolul Renaşterii, o teribilă vendetta a anilor de opresiune: „A noi puzza questo barbaro dominio..." 101 Paginile acestea scrise cu înflăcărarea unui revoluţionar iacobin au plăcut extraordinar iluminiştilor şi revoluţionarilor francezi, au răsunat cu un vast ecou în întregul Risorgimento. Edgar Quinet putea să le considere alături de accentele stimulatoare la luptă ale unui mare revoluţionar şi le numea chiar Marsilieza Cinquecento-lui. Paginile acestea sunt într-adevăr prelungul strigăt naţional al unui întreg popor, blestemul zvârlit asupra străinilor, îndemnul la luptă continuă pentru reafirmarea virtuţilor antice italice, virtuţi ale întregului popor, dar care nu puteau lipsi nici conducătorilor. În rândurile acestea arzătoare sunt prezente accentele canzonelor lui Francesco Petrarca, cel care putuse scrie despre *la tedesca rabbia*!

În paginile sale politice Machiavelli poate să fie descoperit ca interpret materialist al istoriei şi al rolului personalităţii umane în desfăşurarea şi determinarea evenimentelor. Pentru Niccolò Machiavelli istoria este o perpetuă luptă între cei puternici şi cei slabi, nu aglomerare de fapte şi cazuri fortuite, ci înlănţuire necesară de cauze şi efecte. Istoria nu are decât cauze raţionale, nu se află şi nu se mişcă sub impulsul Providenţei, ci este opera omului şi a personalităţii sale energice şi dinamice Ea este consecinţa activităţii umane, faptul istoric stând în forţa lucrurilor. De aceea câmpul politicii, al artei de a

guverna este dirijat de forţe naturale, de forţe ale raţiunii. A înţelege în profunzime şi a dirija aceste forţe ale realităţii, a înţelege lumea reală şi nu etica, înseamnă până la urmă, pentru Machiavelli, a guverna.

Om de stat, deci Principe sau Partid, este numai ca1 culatorul şi mânuitorul de forţe îndreptate exclusiv spre scopurile proprii.

Cu mare claritate o asemenea concepţie este o altă splendidă manifestare a Renaşterii, o consecinţă ultimă a acestei uriaşe mişcări culturale, epocă de decisivă cotitură a omenirii, mişcare căreia esenţială îi este caracteristica de emancipare a omului de supranatural, de evul mediu, de descoperire a întregii lumi, de cunoaşterea dimensiunilor ei umaniste, de punere în centrul tuturor cercetărilor şi preocupărilor a omului şi numai a omului. Făcând să se prăbuşească evul mediu şi instituţiile sale statale de tip feudal, Niccolò Machiavelli reînnoieşte suprastructura statală pe alte baze, moderne, Distrugând teocraţia, el caută, eu atâtea şi reale argumente, să-i substituie statul laic, unitar, autonom şi independent. Cu toată educaţia sa integrală de tip umanist, cu toată marea sa plăcere de a îmbrăca veşminte de curte când intra în conversaţie, când citea pe marii săi autori clasici, Machiavelli, observatorul şi experimentatorul lucrurilor moderne, nu este altceva decât un intelectual, tipic reprezentant al clasei care a fost iniţiatoarea decisivei cotituri a laicei Renaşteri.

Machiavelli, încercând să edifice un stat de tip nou, a indicat şi caracteristicile naţiunii, această nouă*ente* care apare acum în discuţiile teoreticienilor şi le-a determinat a fi, atât de just şi modern pentru timpurile sale, limba, hotarele, rasa şi istoria.

Niccolò Machiavelli, teoriticianul statului laic, nu putea să nu intervină în marea dezbatere care a agitat Europa în cursul întregului ev mediu, relativă la apartenenţa lumii şi a puterii, care trebuia atribuită Papei sau împăratului. El este foarte hotărât şi urmează îndeaproape ideile celuilalt, atât de arzător susţinător al ideii italiene, Dante Alighieri. Combătându-l în *Discorso intorno alia lingua* pentru ideile din de *Vulgari Eloquentia* îi este discipol fidel pentru ideologia exprimată în de *Monarchia*, îndrăzneţul tratat dantesc care fusese şi primul act de rebeliune împotriva scolasticii. Încă de la Dante Alighieri statul capătă o valoare intrinsecă, concepţia despre patrie, în Italia, fiind de fapt creaţia sa. Iar austeritatea riguroasă a multor pagini este interferată de filonul cald, vibrant al pasiunii, în susţinerea acestor

teze noi. Dante enunţa primul, poate, ideea statului modern, el afirma cu cea mai mare îndrăzneală posibilitatea fericirii umane pe pământ, sub semnul unui imperiu care ar putea asigura pacea universală, libertatea şi înfrăţirea umană.

…Dante primul în lume a avut îndrăzneala de a enunţa în tratatul de *Monarchia* doctrina fericirii umane, laice, în afara cerurilor. În acelaşi timp, mai înainte de Niccolò Machiavelli, Dante Alighieri putea să creeze un *Principe*, în care să anticipeze, într-un anumit fel, absolutismul iluminist… El a afirmat în modul cel mai clar şi mai explicit că autoritatea împăratului care este „de jure" şi monarhul atotstăpânitor al lumii, decurge de la Dumnezeu, fără niciun intermediar sau vicar, fie el Papa. Dante face cu o precizie rară distincţia dintre cele două puteri, religioasă şi laică, între dreptul divin şi cel uman, respingând cu violenţă pretenţiile temporale ale Papilor… Sfera vieţii active şi temporale aparţine Statului, căruia îi este încredinţată fericirea popoarelor, utilizând legea justiţiei care este caracteristica Imperiului. Sfera vieţii contemplative aparţine Bisericii care pregăteşte omul pentru fericirea veşnică cu ajutorul divinei înţelepciuni care ar trebui să fie apanajul Bisericii.103 Deci Machiavelli, polemistul plin de vervă în domeniul filologiei, duce mai departe ideile politice ale tratatului doctrinar dantesc, demarcând şi el net graniţa între cele două autorităţi. Nicio confuzie nu trebuie să existe între cele două puteri, şi el lasă domeniul vast al cerurilor, religiei, pe care o vrea dincolo de timp şi de autoritate. Omul teologiei, sfântul, nu mai este erou pentru acest reprezentant al Renaşterii, eroul este omul activ, patriotul, care, şi acesta este cea mai înaltă virtute, se dăruieşte, până în ultima clipă a vieţii, interesului patriei, care trebuie să fie edificată şi apărată.

Cunoaşterea lumii şi a realităţii sale, aceasta este baza vieţii şi a activităţii umane. De la Machiavelli până la Galileo Galilei continuă calea luminoasă a experienţei întovărăşită de observaţie, având drept scop ultim relevarea integrală a adevărului. Din scrierile sale politice se desprinde observaţia fundamentală a luptei de clasă ca motor al istoriei. Sinteza pe care a făcut-o Francesco de Sanctis a unor impresii după lectura operei machiaveliene este deosebit de interesantă. În societate nu există în fond, până la urmă, decât numai două clase, a celor care au şi a celor care nu au, a bogaţilor şi a săracilor. „Şi istoria nu este altceva decât eterna luptă dintre cine are şi cine nu are.

Ordinea, guvernele politice nu sunt altceva decât mijloace de echilibru între clase antagoniste…”

O alta, foarte modernă şi profundă concepţie a lui Machiavelli, este aceea închisă în formula atât de fericită: logica guvernează lumea. Iar eroul secretarului şi omului de stat florentin, acela care înţelege legile naturii, ale vieţii şi aplicarea legilor logice, nu poate să fie decât Principele.

O calitate excepţională a scrisului lui Machiavelli este şi aceea a absolutei sale sincerităţi în faţa celor mai mari şi aride probleme. Aşa cum îndrăznise de atâtea ori Dante Alighieri, la fel Niccolò Machiavelli a avut totdeauna îndrăzneala cea mai temerară, considerând drept suprema sa datorie de a spune toate adevărurile poporului italian, de a-l face conştient de toate relele şi nenorocirile patriei. Decadenţa contemporană din Cinquecento şi-a găsit un alt „flagello”, şi într-adevăr simţim tonul lui Dante Alighieri, şi înaltul spirit etic şi profundul patriotism al lui Machiavelli când el se adresează indirect tinerilor cărora le propune exemple de urmat din trecutul în care domnea virtutea, pentru prezentul în care stăpâneşte viciul. Şi el, ca şi Dante Alighieri a putut fi o mare furtună peste înalte creste, judecând şi el cu severitate pe puternicii pământului, papalitatea, regii, şi mai ales pe reprezentanţii aristocraţiei feudale, pe nobili pe care îi consideră drept cea mai mare primejdie pentru orice orânduire statală, fiind în realitate numai nişte permanenţi trântori, doritori de mereu alte posesiuni, prin opresiuni şi cale a armelor, duşmani înverşunaţi ai oricărei noţiuni de progres şi civilizaţie. Deci poate astfel şi subliniată o altă idee a lui Machiavelli, şi ea foarte modernă, că scopul integral al omului este activitatea perpetuă, că cel mai mare adversar este inactivitatea. În felul acesta Machiavelli a mai îndreptat o altă puternică lovitură împotriva feudalismului inert şi exploatator, împotriva instituţiilor evului mediu revolut.

Marea majoritate a cercetătorilor sunt de acord că Principele a fost scris dintr-odată, între lunile iulie şi decembrie ale anului 1513. Aşa apare din faimoasa scrisoare, trimisă lui Francesco Vettori, din 10 decembrie, în care anunţând încheierea lucrării declara totuşi că o mai cizelează. Iniţial Machiavelli a avut intenţia, mărturisită în corespondenţa sa, de a-şi dedica tratatul lui Giuliano de' Medici, fratele Papei Leone X, dar din cauza morţii acestuia, îl dedică în 1516 tot unui Medici: *ad magniţieum Laurentium Medicem*, fiu al lui Pietro (1492 –

1518), nepot al celuilalt Lorenzo, Magnificul. Aşa cum apare din scrisoarea dedicatorie, voind să-i facă un dar (care poate ar fi îndulcit atitudinea Medicilor faţă de propria-i persoană, exilată în inactivitatea de la San Casciano), Machiavelli îi închină această carte care tratează despre faptele oamenilor mari „... împărata da me con una lunga esperienza delle cose moderne e una continua lezione delle antique...” 103 Volumul era mic, nu era împodobit de cuvinte umflate ori alte ornamente literare, autorul dorind ca importanţa materiei, varietatea şi gravitatea argumentelor să-i fie sobrele calităţi.

Tema micului tratat, intitulat iniţial de *Principatibus*, prin care Machiavelli, în realitate, căuta să pună capăt sistemului statal depăşit, corupţiei şi decăderii italiene contemporane, este rezumat clar în scrisoarea către Francesco Vettori: „... che cosa e principato, di quale spezie sono, come e şi acquistono, come e şi mantengono, perche e perdono...” 104

Această operă, care ca şi *Divina Commedia* a fost scrisă în exil, nu a fost o operă de ocazie, ci a fost meditată îndelung, cizelată cu artă şi dragoste. Dedicaţia este ulterioară creării operei. În niciun caz acest Lorenzo de’ Medici, descendent fără valoare din Lorenzo îl Magnifico nu ar fi putut fi elementul motor, figura care să inspire o asemenea carte în care omul este exaltat ca dominator al vremurilor, omul ideal al Renaşterii, în care fuzionează armonios gândirea şi acţiunea, în care se echilibrează simetric toate înaltele sale facultăţi de creator, omul exemplar în fine al epocii, care putuse să fie conturat şi în scrierile lui Leon Battista Alberti sau Baldassar Castiglione.

Şi totuşi se poate relua şi face afirmaţia că într-un anumit sens, *Principele* a fost o carte de *ocazie*, scrisă cu teză, special, pentru a răspunde dacă nu unei comenzi sociale, unei comenzi, mai degrabă comandament al stărilor de lucruri contemporane. Este scrisă anumit, ocazional, necesar, pentru cauza Italiei. Şi întreaga subtilă dialectică a micului tratat de 100 de pagini, tratat care întemeiază ştiinţa politicii, constă în punerea în actualitate a tentativei de a distruge definitiv instituţiile fără de viaţă ale trecutului, de a crea forme noi.

Primele unsprezece capitole ale tratatului trec în revistă şi comentează cu claritatea specifică autorului tipurile de principate care există, ereditare, cucerite (cu armele, prin favoruri, prin crime, prin proprie virtute etc.). Un capitol special este dedicat principatelor eclesiastice care au caracteristici proprii.

Trei capitole ulterioare tratează despre acţiunile de cucerire şi de consolidare ale Principatelor, adică ale Statului, tratează despre aşa-numitele *offense e diţese*. Este prezent aci entuziasmul puternic al lui Machiavelli, vibrând în faţa necesităţii miliţiei (armatei) naţionale în instituirea căreia el vede de altfel şi mânuirea Italiei. El se ridica cu violenţă împotriva folosirii trupelor de mercenari, de salariaţi ai unor străini, care nu pot avea nimic comun cu interesele naţionale ale unui stat, mercenarii al căror mod de a lupta fusese cu mai mult de două secole înainte ridiculizat de însuşi Francesco Petrarca.

Urmează un alt grup de capitole, nucleul principal, desigur, în care se tratează, aşa cum scrie autorul: „... quali debbono essere e modi e governi din uno principe con suddiţi o con îi amici... „105. În aceste capitole se va judeca şi comenta, urmând totdeauna adevărul faptelor, adevărul efectiv, despre motivele şi faptele pentru care oamenii, principii sunt lăudaţi sau blamaţi, despre liberalitatea sau parcimonia guvernanţilor, principilor, despre cruzime sau bunătatea principilor. Aci în faimosul capitol există celebra teză machiaveliană: „... s egli e meglio esser amato che temuto o piu tosto temuto che amato”. 106 În sfârşit după ce se arată cum principii trebuie să menţină credinţa, cum trebuie să se comporte pentru a nu fi dispreţuiţi sau urâţi, după discuţii despre utilitatea fortăreţelor, se ajunge la capitolul XXI, în care se arată ce trebuie să facă un principe pentru a fi stimat.

Deci în tratat există simetric două părţi principale, prima descriptivă, de enumerare şi de caracterizare a principatelor (a statelor), în funcţia lor, şi a doua, desigur cea principală, în care Machiavelli, sintetizând întreaga sa experienţă şi lectură stabileşte norme fundamentale pentru arta de a guverna. Acum, pregătit de această rapidă expunere, generală, teoretică, valabilă pentru toate statele, Machiavelli îşi întoarce privirile lucide, şi pătrunde în miezul lucrurilor italiene, căutând să analizeze, în capitolul XXIV, de ce principii Italiei şi-au pierdut statele, în ce mod se poate rezista Fortunei adverse (XXV), şi în sfârşit izbucneşte în strigătul final al capitolului XXVI, care este *Esortazione a pigliare l'Italia e liberaria dalie mani dei barbari*, 107 desigur justificarea întregii cărţi. Pentru că valoarea *Principelui*, importanţa lui istorică constă tocmai în această interpretare critică, polemică a contemporaneităţii italiene, în acest capitol final de înaltă semnificaţie naţională. Într-adevăr, aşa cum a scris şi Francesco de Sanctis, în această carte a sa Machiavelli; „con

l'una mano distrugge, con l'altra edifica..." 108. În aceasta constă esenţa analizei şi a creaţiei problemei statului de către Machiavelli, în însumarea de adevăruri, în indicarea de perspective.

Cartea deschisese primele sale pagini unor modele ilustre, marile figuri de oameni de stat ai Antichităţii. Ea analizează profund, urmând o strictă logică, asemenea personalităţi, ale căror caracteristici le caută şi în lumea sa contemporană. Eroul lui de totdeauna este acela care înţelege legile de mişcare ale vieţii şi ale societăţii, şi din aceste legi face uneltele şi instrumentele sale de edificare. Eroul paginilor sale, contemporanul, nu poate fi, dominând regulile acestei logici, uneori crude, decât fermul Cesare Borgia adversarul, şi nu prietenul Piero Soderini, sufletul slab. Pentru o asemenea lume logică responsabilitatea etică este totdeauna legată de scop şi de finalizarea victorioasă a acţiunii şi nu de mijloacele care pot fi utilizate. Scopul principal, unica ţintă în realitate a *Principelui* este de a apăra, de a menţine statul, învingând, cu orice mijloc, forţă sau vicleşug. Principele trebuie să fie şi iubit şi temut de către supuşii săi. El trebuie să fie totdeauna bine înarmat şi pregătit pentru acţiune instantanee chiar, atunci când necesitatea imediată o cere. Aci revine faimoasa formulă antisavonaroliană a lui Machiavelli relativă la *profeţii dezermaţi*. Totdeauna aceştia au fost învinşi. Pătrunzând în centrul unor adevăruri foarte amare, dar cu atât mai reale, Machiavelli poate încă o dată să declare că unica lege, pentru acela sau aceia care guvernează, este generată de necesitate. Şi adevărul *effettuale* pentru vremurile contemporane este că, mai mult decât bunătatea, răul este necesar uneori pentru guvernare, atunci când există prea multă corupţie, Morala nu poate lupta decât pe un plan absolut ideal şi teoretic cu forţa, iar problema politicii este a virtuţii nu a moralei, prin *virtă* înţelegându-se capacitatea, energia, talentul. În realitate politica nu este o ştiinţă divină, ci una pământeană.

Politica este o ştiinţă autonomă şi prin Machiavelli, Italia şi-a menţinut rolul său intelectual primordial chiar şi în vremea de atunci. Mintea umană creatoare a istoriei, mintea lui Machiavelli aruncă germenii acestei noi ştiinţe. Religia evului mediu s-a convertit în politica Renaşterii, auspicată de Secretarul florentin, salvarea sufletului, în această lume în care autorul *Principelui* a răsturnat cerurile, se dobândeşte acum nu prin ceremonialuri şi rituri revolute şi prin moralitate religioasă, ci printr-o continuă activitate, printr-o

necesară şi permanentă luptă. Machiavelli este clar fondatorul acestei noi ştiinţe, el îi defineşte obiectul, metoda şi legile. Ştiinţa sa despre stat elimină tot ce putea să apară transcendental, studiind desfăşurarea proceselor social politice în evoluţia lor umană, în determinismul lor istoric. Pe drept cuvânt a putut să scrie Vincenzo Gioberti că Niccolò Machiavelli a fost Galileo al politicii. Numai ceea ce este util se înscrie acum ca o lege primă a activităţii omeneşti. Etica nu se aliază cu politica, ştiinţă şi activitate autonomă, ci rămâne, de multe ori ca o aspiraţie ideală, având uneori caracteristicile utopice ale unei lumi de construit într-un viitor fantastic, în care ar circula creaturi înzestrate numai cu atributele pure ale bunătăţii, demnităţii şi eticii. Principele va trebui să ţină seamă şi de morala umană, ca şi de religie, ele reprezentând forţe reale. Dar un conducător dialectician prin excelenţă va înţelege totdeauna că şi morala se naşte şi se dezvoltă cu întreaga viaţă a societăţii, cu istoria. Politica însă îşi are propria sa morală caracteristică, proprie acestei ştiinţe autonome şi arte de a guverna. Ţinând seama de acest caracter istoric al moralei, apare clar, ca o necesitate, noua morală contemporană a statului şi a principelui lui Machiavelli. Este o morală de o etică statală, cetăţenească, bazată pe un înalt, fundamental principiu, al responsabilităţii în faţa istoriei, a omului. Ea pecetluieşte orice acţiune umană, care oricât de individuală, aparent, ar fi, până la urmă angajează întregul mediu social căruia îi aparţine